

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАРАБАНОВА ДІАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 343.14

ДИСЕРТАЦІЯ

**НАДАННЯ ДОКАЗІВ ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ)
ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

спеціальність 081 Право
галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д.А. БАРАБАНОВА**

Науковий керівник:
КРУШИНСЬКИЙ Сергій
Антонович, кандидат юридичних
наук, професор

АНОТАЦІЯ

Барабанова Д. А. Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб захисту у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2025.

Дисертація є першим у вітчизняній кримінальній процесуальній науці спеціальним дослідженням, в якому комплексно, з урахуванням практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду розглянуто надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів як спосіб захисту у кримінальному провадженні.

У роботі досліджено наукові позиції щодо сутності та структури процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого). На основі зазначеного аналізу запропоновано розглядати процесуальний статус підозрюваного (обвинуваченого) через призму виконуваної ними функції, системи прав, обов'язків, правових гарантій та відповідальності. На основі нормативних положень КПК України визначено початковий та кінцевий моменти перебування особи у статусі підозрюваного та обвинуваченого.

Констатовано особливе місце в структурі процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого) права на захист, яке включає надання особі можливості бути негайно і детально поінформованою про характер і причини підозри (обвинувачення), захищати себе особисто та/або користуватися правничою допомогою захисника, брати участь у процесі доказування, зокрема, збирати і надавати докази, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України, а також вчиняти інші дії, що не суперечать положенням КПК України і не порушують права, свободи та законні інтереси інших осіб.

Наголошено на доцільності розмежування об'єктивного і суб'єктивного права на захист у кримінальному провадженні. Об'єктивне право на захист є

елементом регулятивних кримінальних процесуальних відносин і є системою загальнообов'язкових правил поведінки, які гарантують кожній особі, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, можливості для відстоювання своїх прав, свобод та законних інтересів у кримінальному провадженні. Суб'єктивне право на захист є елементом охоронних кримінальних процесуальних відносин і породжується здійсненням щодо конкретної особи кримінального переслідування, внаслідок чого порушуються, обмежуються або ставляться під загрозу порушення її права, свободи та законні інтереси.

З'ясовано, що вітчизняне законодавство потребує забезпечення єдності юридичної термінології для позначення одних і тих самих понять як в різних за юридичною силою нормативно-правових актах, так і в межах одного нормативно-правового акта. Зокрема, вжитий у Конституції України термін «надання доказів» повинен бути повністю імплементований у кримінальне процесуальне законодавство замість терміну «подання доказів».

Визначено іманентні ознаки поняття «надання доказів», на основі яких запропоновано його авторське визначення: надання доказів – це передання органам, які здійснюють кримінальне провадження, речей, документів, вербальних відомостей, що реалізується учасниками кримінального провадження та іншими суб'єктами з власної ініціативи або на вимогу уповноважених органів чи службових осіб з метою відстоювання власних інтересів або інтересів інших учасників та/або встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Зроблено висновок, що надання доказів може реалізовуватись або як право (здійснюється у добровільному порядку з власної ініціативи), або як обов'язок (здійснюється на вимогу інших осіб). Відповідно, термін «надання доказів», охоплює: 1) добровільне надання речей або документів, добровільне надання вербальних відомостей (показань або пояснень); 2) надання речей, документів, відомостей на вимогу уповноважених органів та осіб.

Констатовано, що надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) є складовою частиною низки загальних засад кримінального провадження,

зокрема, змагальності сторін та свободи у наданні ним суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, свободи від самовикриття, забезпечення права на захист. Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) є його правом (хоч і не абсолютним), яке він може реалізувати за власним розсудом, тобто йому притаманний добровільний характер; жодні заходи відповідальності за відмову від надання доказів (показань, речей чи документів) до цих суб'єктів кримінального провадження *apriori* не може бути застосовано.

Зроблено висновок, що реалізувати право на надання доказів підозрюваний (обвинувачений) може двома шляхами: 1) безпосередньо – шляхом особистого надання доказів слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді або суду (надання показань, речей, документів); 2) опосередковано – через свого захисника або шляхом забезпечення явки до суду інших осіб – носіїв доказової інформації (наприклад, забезпечення явки до суду свідків сторони захисту, які нададуть відповідні показання).

Розвивається позиція про те, що вітчизняне кримінальне судочинство є занадто формалізованим в частині жорсткого регулювання системи процесуальних джерел доказів, які можуть використовуватись у кримінальному провадженні, що призводить до можливості визнання доказів за критерієм неналежного джерела недопустимими, та ідея про запровадження відкритого переліку процесуальних джерел доказів.

Визначено, що як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні підозрюваний (обвинувачений) може надавати вербальні відомості у формі: 1) показань (якщо вони надаються під час допиту або одночасного допиту декількох осіб); 2) пояснень (якщо вони надаються в процесі інших слідчих (розшукових) або судових дій.

Показання підозрюваного (обвинуваченого) запропоновано класифікувати за різними критеріями: 1) залежно від стадії кримінального провадження – показання, надані в стадії досудового розслідування (показання підозрюваного) і показання, надані в судовому провадженні (показання обвинуваченого); 2) залежно від відношення до інкримінованого

правопорушення – обвинувальні (зізнання) і виправдувальні; 3) залежно від відповідності змісту показань підозрюваного (обвинуваченого) реальній дійсності – правдиві (достовірні) і неправдиві (недостовірні), які у свою чергу можуть бути помилковими або завідомо неправдивими (зокрема, обмова, самообмова); 4) залежно від джерела сприйняття – показання на основі власного сприйняття і показання з чужих слів.

Пояснення підозрюваного (обвинуваченого) диференційовано на два види: 1) ті, в яких він викладає свою думку, ставлення щодо певних дій; 2) ті, в яких він під час слідчих (розшукових) чи судово-слідчих дій надає відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження (саме цей вид пояснень має доказове значення).

У дисертації розкрито порядок надання підозрюваним (обвинуваченим) показань, пояснень в стадії досудового розслідування і судового провадження. Підозрюваний (обвинувачений) може надати показання виключно в порядку проведення допиту або одночасного допиту декількох осіб. Надання показань підозрюваним на допиті повинно здійснюватися виключно за його волевиявленням, добровільно, без застосування будь-якого фізичного чи психологічного примусу, тиску або прихованих, маніпулятивних тактик ведення допиту. На схвалення та імплементацію у національне законодавство і слідчу практику заслуговує ідея проведення допиту за методикою процесуального інтерв'ю, оскільки вона сприяє дотриманню європейських стандартів справедливого судочинства під час отримання показань від підозрюваного.

Зроблено висновок, що пояснення можуть бути надані підозрюваним (обвинуваченим) під час інших слідчих (розшукових) дій (слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, освідування, огляду, обшуку тощо) або судово-слідчих дій (дослідження речових доказів, документів, звуко-, відеозаписів тощо). При цьому на початку будь-якої слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь підозрюваний, з метою уникнення визнання протоколу такої

дії недопустимим доказом йому повинні бути повідомлені і роз'яснені його право на захист та право відмовитись давати пояснення.

Свободу від самовикриття запропоновано розглядати як гарантований законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами елемент права на захист, що полягає у наданні особі можливості самостійно, вільно вирішувати, чи надавати органам, які здійснюють кримінальне провадження, відомості, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами, можуть викривати особу у вчиненні кримінального правопорушення, порушення якого є істотним порушенням прав людини і спричиняє недопустимість отриманих доказів. Порушення засади свободи від самовикриття розглядається ЄСПЛ як порушення ст. 6 Європейської конвенції, тобто права на справедливий суд.

Зроблено висновок, що свобода від самовикриття не є абсолютним правом і під час отримання відомостей від підозрюваного (обвинуваченого) забороняється лише «неналежний примус», а тому у кожному випадку повинні оцінюватись: 1) ступінь застосування примусу, у тому числі потенційне застосування санкцій за нерозкриття інформації; 2) здатність підозрюваного (обвинуваченого) регулювати свою поведінку за певних обставин; 3) перебування особи у вразливому становищі; 4) забезпечення права особи на захист; 5) існування на момент отримання показань від особи підозри у вчиненні кримінального правопорушення; 6) ступінь використання отриманих показань у доказуванні; 7) поінформованість особи щодо свого права зберігати мовчання і не свідчити проти себе.

Звернуто увагу на низку обмежень у збиранні стороною захисту речей і документів, що викликає труднощі із подальшим наданням відповідних доказів суду. І якщо захисник має хоча б якісь гарантії, передбачені Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», то підозрюваний (обвинувачений), хоч і наділений правом витребувати певні речі, копії документів, але фактично самостійно його реалізувати здебільшого не може, а тому потребує послуг професійного захисника.

Запропоновано надати стороні захисту можливість збирати речі і документи, що можуть мати доказове значення, шляхом вчинення будь-яких дій, що не заборонені чинним законодавством і не порушують права інших осіб (керуючись принципом «дозволено все, що не заборонено законом»). У такому випадку єдиним критерієм, відповідно до якого має визначатись допустимість доказів, зібраних стороною захисту, має стати дотримання прав інших осіб.

У дисертації розкрито порядок і проблеми надання підозрюваному (обвинуваченому) речей чи документів в окремих стадіях кримінального провадження – досудовому розслідуванню, підготовчому судовому провадженню, судовому розгляду, апеляційному провадженню.

Зроблено висновок, що зразки, які відбираються для проведення експертизи, хоч і не є доказами, але несуть в собі інформацію, що має доказове значення. Вони можуть надаватись підозрюваному (обвинуваченому) двома шляхами: 1) у добровільному порядку; 2) у примусовому порядку. Примусове отримання біологічних зразків від підозрюваного (обвинуваченого) не повинно автоматично розглядатись як порушення свободи від самовикриття. У цьому контексті повинні враховуватись ступінь застосованого примусу, його характер і виправданість за конкретних обставин, ризику для життя і здоров'я підозрюваного (обвинуваченого), спосіб проведення процедури відібрання зразків, завдання фізичного болю та психічних страждань під час медичного втручання, наявність доступного медичного нагляду тощо.

З урахуванням результатів дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання права на захист та права на надання доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, докази, надання доказів, захист, сторона захисту, підозрюваний, обвинувачений, захисник, показання, пояснення, імунітет, самовикриття, допит, процесуальні дії, ЄСПЛ.

SUMMARY

Barabanova Diana A. Provision of evidence by suspect (accused) as a means of defence in criminal proceedings. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the specialty 081 Law. Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, 2025.

The dissertation constitutes the first specialised study in domestic criminal procedural science that comprehensively examines the provision of evidence by suspect (accused) as a means of defence in criminal proceedings, taking into account the case law of the European Court of Human Rights and the legal positions of the Supreme Court.

The study analyses scholarly approaches to the essence and structure of the procedural status of the suspect (accused). On the basis of this analysis, it is proposed to consider the procedural status of the suspect (accused) through the prism of the function performed, the system of rights and obligations, legal guarantees, and liability. Based on the normative provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the initial and final moments of a person's stay in the status of suspect and accused are determined.

The dissertation establishes the special place of the right to defence within the structure of the procedural status of the suspect (accused). This right includes ensuring that a person is promptly and in detail informed of the nature and reasons for the suspicion (accusation), the ability to defend oneself personally and / or with the assistance of defence counsel, participation in the process of proving, particularly the collection and provision of evidence, the exercise of other procedural rights stipulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as the performance of other actions that do not contradict its provisions and do not violate the rights, freedoms, or legitimate interests of other persons.

Emphasis is placed on the expediency of distinguishing between the objective and subjective right to defence in criminal proceedings. The objective right to defence is an element of regulatory criminal procedural relations and constitutes a system of generally binding rules of conduct that guarantee every person subject to criminal prosecution the opportunity to protect their rights, freedoms, and legitimate interests in criminal proceedings. The subjective right to defence is an element of protective criminal procedural relations and arises as a result of criminal prosecution being initiated against a specific person, whereby their rights and freedoms are violated, restricted, or placed under the threat of violation.

It is established that domestic legislation requires ensuring the unity of legal terminology to denote identical concepts both in normative legal acts of different legal force and within a single legal act. In particular, the term «provision of evidence» used in the Constitution of Ukraine should be fully implemented in criminal procedural legislation instead of the term «representation of evidence».

The immanent characteristics of the concept of «provision of evidence» are identified, on the basis of which the following author's definition is proposed: the provision of evidence is the transfer to bodies conducting criminal proceedings of objects, documents, and verbal information, carried out by participants in criminal proceedings and other entities either on their own initiative or at the request of authorised bodies or officials, for the purpose of protecting their own interests or the interests of other participants and / or establishing circumstances relevant to criminal proceedings.

It is concluded that the provision of evidence may be exercised either as a right (carried out voluntarily on one's own initiative) or as an obligation (carried out at the request of other persons). Accordingly, the term «provision of evidence» encompasses: 1) voluntary provision of objects or documents and voluntary provision of verbal information (testimony or explanations); 2) provision of evidentiary materials at the request of authorised bodies and officials.

It is established that the provision of evidence by a suspect (accused) constitutes an integral component of several general principles of criminal

proceedings, in particular adversarial proceedings and the freedom of the parties to represent their evidence to the court and to prove its persuasiveness, the privilege against self-incrimination, and the guarantee of the right to defence. The provision of evidence by a suspect (accused) is their right (albeit not an absolute one), which may be exercised at their discretion and therefore has a voluntary nature; no measures of liability may a priori be applied to these participants in criminal proceedings for refusing to provide evidence (testimony, objects, or documents).

It is concluded that a suspect (accused) may exercise the right to provide evidence in two ways: 1) directly – by personally providing evidence to an investigator, inquiry officer, prosecutor, investigating judge, or court (by giving testimony or providing objects or documents); 2) indirectly – through defence counsel or by ensuring the appearance in court of other persons who are carriers of evidentiary information (for example, ensuring the appearance of defence witnesses who will give relevant testimony).

The dissertation develops the position that domestic criminal justice is excessively formalised in terms of rigid regulation of the system of procedural sources of evidence that may be used in criminal proceedings. This leads to the possibility of evidence being declared inadmissible due to an improper source and substantiates the idea of introducing an open list of procedural sources of evidence.

It is determined that both during pre-trial investigation and court proceedings, a suspect (accused) may provide verbal information in the form of: 1) testimony (if provided during interrogation or simultaneous interrogation of several persons); 2) explanations (if provided during other investigative (search) actions or judicial actions).

The testimony of a suspect (accused) is proposed to be classified according to various criteria: 1) depending on the stage of criminal proceedings – testimony provided at the stage of pre-trial investigation (testimony of the suspect) and testimony provided during court proceedings (testimony of the accused); 2) depending on the attitude towards the imputed offence – inculpatory (confessional) and exculpatory; 3) depending on the correspondence of the content of testimony to

reality – truthful (reliable) and untruthful (unreliable), which in turn may be erroneous or knowingly false (including false accusation of others or self-incrimination); 4) depending on the source of perception – testimony based on personal perception and hearsay testimony.

The explanations of a suspect (accused) are differentiated into two types: 1) those in which the person expresses their opinion or attitude towards certain actions; 2) those in which, during investigative (search) or judicial-investigative actions, the person provides information relevant to establishing the circumstances of criminal proceedings (it is this type of explanation that has evidentiary value).

The dissertation reveals the procedure for providing testimony and explanations by a suspect (accused) at the stages of pre-trial investigation and court proceedings. A suspect (accused) may provide testimony exclusively through interrogation or simultaneous interrogation of several persons. Testimony during interrogation must be given solely on the basis of the person's free will, voluntarily, without the use of any physical or psychological coercion, pressure, or concealed manipulative interrogation tactics. The idea of conducting interrogations using the procedural interview methodology deserves approval and implementation in national legislation and investigative practice, as it promotes compliance with European standards of fair trial when obtaining testimony from suspects.

It is concluded that explanations may be provided by a suspect (accused) during other investigative (search) actions (investigative experiment, identification, medical examination, inspection, search, etc.) or judicial-investigative actions (examination of physical evidence, documents, audio and video recordings, etc.). At the beginning of any investigative (search) action involving a suspect, in order to avoid the protocol of such action being declared inadmissible evidence, the person must be informed of and have explained to them their right to defence and their right to refuse to give explanations.

The privilege against self-incrimination is proposed to be understood as an element of the right to defence guaranteed by the legislation of Ukraine and international legal instruments, which consists in providing a person with the

opportunity to independently and freely decide whether to provide bodies conducting criminal proceedings with information that, by itself or in combination with other evidence, may incriminate the person in the commission of a criminal offence. Violation of this privilege constitutes a serious violation of human rights and results in the inadmissibility of the evidence obtained. The European Court of Human Rights regards violations of the privilege against self-incrimination as violations of Article 6 of the European Convention, namely the right to a fair trial.

It is concluded that the privilege against self-incrimination is not absolute, and only «improper coercion» is prohibited when obtaining information from a suspect (accused). Therefore, in each case the following must be assessed: 1) the degree of coercion applied, including the potential application of sanctions for failure to disclose information; 2) the ability of the suspect (accused) to regulate their behaviour under specific circumstances; 3) the person's vulnerable position; 4) the safeguarding of the right to defence; 5) the existence, at the time of obtaining testimony, of suspicion of the commission of a criminal offence; 6) the extent to which the obtained testimony is used in proving; 7) the person's awareness of their right to remain silent and not to testify against themselves.

Attention is drawn to a number of limitations on the collection of objects and documents by the defence, which create difficulties in subsequently provision of relevant evidence to the court. While defence counsel has certain guarantees under the Law of Ukraine «On advocacy and advocacy activity», the suspect (accused), although vested with the right to request certain objects or copies of documents, in practice is mostly unable to exercise this right independently and therefore requires the assistance of a professional defence counsel.

It is proposed to grant the defence the opportunity to collect objects and documents that may have evidentiary value by performing any actions not prohibited by current legislation and not violating the rights of others, guided by the principle «everything which is not prohibited by law is permitted». In this case, the sole criterion for determining the admissibility of evidence collected by the defence should be compliance with the rights of other persons.

The dissertation discloses the procedure and problems associated with the provision of objects or documents by a suspect (accused) at various stages of criminal proceedings – pre-trial investigation, preparatory court proceedings, trial, and appellate proceedings.

It is concluded that samples taken for forensic examination, although not evidence per se, contain information of evidentiary value. Such samples may be provided by a suspect in two ways: 1) voluntarily; 2) coercively. The compulsory collection of biological samples from a suspect (accused) should not automatically be regarded as a violation of the privilege against self-incrimination. In this context, consideration must be given to the degree of coercion applied, its nature and justification under specific circumstances, risks to the life and health of the suspect (accused), the method of sample collection, the infliction of physical pain or mental suffering during medical intervention, the availability of medical supervision, and other relevant factors.

Based on the results of the study, proposals are formulated to improve the legal regulation of the right to defence and the right to provide evidence in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, evidence, proving, provision of evidence, defence, defence party, suspect, accused, defence counsel, testimony, explanation, immunity, self-incrimination, interrogation, procedural actions, ECHR.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Барабанова Д. А. Проблеми реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 697-701.

DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.116

URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/118.pdf>

2. Barabanova D. A. Procedural status of the suspect, the accused: essence, structure and temporal boundaries. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 11 (52). С. 34-45.

DOI: 10.52058/2786-6025-2025-11(52)-34-45

URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/32364/32316>

3. Барабанова Д. А. Правова природа та доказове значення вербальних повідомлень підозрюваного під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Наукові перспективи*. 2025. № 11 (65). С. 1073-1082.

DOI: 10.52058/2708-7530-2025-11(65)-1073-1082

URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/32666/32623>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Барабанова Д. А. Надання доказів у кримінальному провадженні: відмежування від інших понять. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 324-325.

5. Барабанова Д. А. Окремі аспекти тлумачення права на захист у практиці Європейського суду з прав людини. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXVII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів ХУУП імені Леоніда Юзькова* (м. Хмельницький, 10 березня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 41-42.

6. Барабанова Д. А. Правило Міранди і свобода від самовикриття. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 26 червня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 40-42.

7. Барабанова Д. А. Тлумачення свободи від самовикриття у практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять другі осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 216-218.

8. Барабанова Д. А. Правова природа надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки. Забезпечення правопорядку в Україні та світі: виклики сьогодення: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять треті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 118-119.

9. Барабанова Д. А. Проблеми примусового отримання доказів від підозрюваного. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 25 квітня 2025 року). Харків: ДБУ, 2025. С. 426-430.

10. Барабанова Д. А. Проблеми надання підозрюваним біологічних зразків для експертного дослідження. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 30 травня 2025 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 109-110.

11. Krushynskyi S., Varabanova D. The subject of evidence providing by suspect and accused in criminal proceedings in Ukraine. *New Horizons in Research and Development: Proceedings of the International Scientific Conference* (Rotterdam, Netherlands, 24 July 2025). Bookmundo, 2025. P. 110-112.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. НАДАННЯ ДОКАЗІВ ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ) В СИСТЕМІ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	29
1.1. Право на захист у структурі процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого).....	29
1.2. Сутність та форми надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні.....	55
Висновки до розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2. НАДАННЯ ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ) ПОКАЗАНЬ ТА ВІДМОВА ВІД ЇХ НАДАННЯ ЯК СПОСОБИ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	76
2.1. Показання та пояснення підозрюваного (обвинуваченого) як процесуальні джерела доказів.....	76
2.2. Порядок надання підозрюваним, обвинуваченим показань та пояснень під час досудового розслідування і судового провадження.....	99
2.3. Свобода від самовикриття як елемент права на захист у кримінальному провадженні.....	122
Висновки до розділу 2.....	145
РОЗДІЛ 3. НАДАННЯ ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ) РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	148
3.1. Надання речей і документів: поняття та значення у доказовій діяльності сторони захисту.....	148
3.2. Порядок надання підозрюваним (обвинуваченим) речей і документів у стадії досудового розслідування та судових стадіях кримінального провадження.....	164
Висновки до розділу 3.....	181
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
ДОДАТКИ.....	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК – Кримінальний кодекс

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд Верховного Суду

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КСУ – Конституційний Суд України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НАПрН – Національна академія правових наук

ООН – Організація Об'єднаних Націй

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ст. 2 чинного КПК України одним із завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, досягнення якого здійснюється через реалізацію інших завдань, зокрема, шляхом забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. При цьому будь-які процесуальні рішення у кримінальному провадженні повинні ґрунтуватися на доказах, які слугують своєрідною ланкою між подією кримінального правопорушення та внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Доказування є основним змістом кримінально-процесуальної діяльності як в досудовому розслідуванні, так і в судових стадіях кримінального провадження.

Особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження і яка залучена до сфери кримінального судочинства через підозру або обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення, не є безправним об'єктом провадження, а виступає активним учасником кримінальних процесуальних відносин. Статус підозрюваного (обвинуваченого) у процесі доказування визначається, перш за все, тим, що на нього не покладається обов'язок встановлення фактичних обставин кримінального провадження. В силу дії засади диспозитивності участь підозрюваного (обвинуваченого) у доказовій діяльності є його правом, а не обов'язком.

Право надавати докази (речі, документи), надавати показання або відмовитися від їх надання посідає важливе місце у статусі підозрюваного (обвинуваченого) і є важливою гарантією реалізації права на захист. Завдяки зібраним доказам підозрюваний (обвинувачений) має можливість обґрунтувати свою правову позицію, протидіяти стороні обвинувачення, переконувати суд у необхідності його виправдання або пом'якшення кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження тощо.

Показання підозрюваного (обвинуваченого) є важливим процесуальним джерелом доказів. Однак, зважаючи на унікальність статусу підозрюваного (обвинуваченого) його показання є не лише засобом доказування, а й важливим засобом захисту від пред'явленої підозри та обвинувачення. Крім показань, зазначені суб'єкти можуть надати також і речові або документальні докази.

Водночас, досить актуальним на сьогодні є питання про свободу від самовикриття, яка гарантує кожній особі, що вона не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. Разом з тим, законодавче формулювання змісту цієї засади кримінального провадження (ст. 18 КПК України) не повною мірою відповідає практиці Європейського суду з прав людини, який більш широко тлумачить зазначене право, а тому відповідні норми КПК України потребують удосконалення.

Проблеми захисту підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні та їх участі у кримінальному процесуальному доказуванні були предметом дослідження багатьох науковців і продовжують викликати численні дискусії у доктрині кримінального процесу. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку кримінально-процесуальної науки здійснили такі вітчизняні вчені як: Д. Л. Аббасова, О. В. Астапенко, Т. В. Бабчинська, О. Р. Балацька, Р. В. Бараннік, Н. Р. Бобечко, В. В. Вапнярчук, С. Г. Волкотруб, Т. В. Волошанівська, І. В. Гловюк, С. О. Данькова, В. А. Завтур, М. О. Каліновська, О. В. Капліна, А. В. Коваленко, С. О. Ковальчук, С. А. Крушинський, О. П. Кучинська, С. Л. Лисаченко, О. В. Малахова, Т. М. Мирошніченко, В. В. Налуцишин, В. Т. Нор, О. П. Острійчук, Є. В. Повзик, В. О. Попелюшко, Є. В. Смирнов, О. С. Старенький, О. Ю. Татаров, В. М. Фігурський, Т. І. Фулей, О. Р. Хижна, Ю. В. Циганюк, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та інші.

Значна увага проблемам захисту підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні та їх участі у кримінальному процесуальному

доказуванні приділяється й зарубіжними науковцями. Зокрема, у цій роботі проаналізовано наукові праці E. Balazs, F. M. Boss, W. G. Conly, Y. Daly, S. B. Duke, G. H. Gudjonsson, G. P. Ilić, M. Majić, G. F. James, R. A. Leo, D. Marchesi, Ch. A. Meissner, D. Nikolić, A. Pivaty, M. B. Russano, M. Strauss, P. Ter Vrugt, Ph. W. Yates.

Проте, попри стабільну увагу вчених до зазначених проблем у вітчизняній науці кримінального процесуального права поки що не здійснювалося комплексного дослідження надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як способу захисту у кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в межах теми науково-дослідної роботи Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0108U008927) та теми науково-дослідної роботи кафедри кримінального права та процесу «Проблеми захисту прав людини у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0117U000106). Тема дисертації відповідає Пріоритетним напрямкам наукових досліджень у науці кримінального процесу (на період 2023–2028 років), визначеним координаційним бюро з проблем кримінального процесу відділення кримінально-правових наук НАПрН України, та Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року, зокрема, в частині забезпечення доступу до правосуддя. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 27 червня 2022 року (протокол № 15), розглянута та схвалена координаційним бюро НАПрН України (№ 1197 за 2022 рік).

Мета і завдання дослідження. Метою цієї дисертації є отримання нових науково обґрунтованих висновків та положень щодо реалізації підозрюваним (обвинуваченим) права на надання доказів як способу захисту у кримінальному провадженні, а також розробка наукових рекомендацій, формулювання

пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування у цій частині.

Поставлена мета дисертаційного дослідження зумовлює потребу вирішення наступних **завдань**:

1) визначити сутність права на захист та його місце у структурі процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого);

2) на основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України виявити форми надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні;

3) визначити поняття, зміст та види показань підозрюваного (обвинуваченого) як процесуального джерела доказів;

4) розкрити порядок надання підозрюваним показань та пояснень під час досудового розслідування, а обвинуваченого – під час судового розгляду;

5) визначити зміст засади свободи від самовикриття та її роль у регулюванні права на захист у кримінальному провадженні;

6) з'ясувати сутність та значення надання речей і документів для доказової діяльності сторони захисту;

7) розкрити порядок надання підозрюваним (обвинуваченим) речей і документів у стадії досудового розслідування та судових стадіях кримінального провадження;

8) узагальнити результати дослідження, запропонувати зміни та доповнення до кримінального процесуального законодавства України.

Об'єктом дослідження є сукупність кримінальних процесуальних відносин, які виникають під час надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) з метою його захисту у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб захисту у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження використано систему загальнонаукових та спеціальних методів. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить *діалектичний*

метод, який використано для дослідження права на захист та права підозрюваного (обвинуваченого) на надання доказів у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємообумовленості з іншими інститутами кримінального процесуального права, а також для виявлення проблем їх реалізації на практиці. *Метод аналізу* застосовувався з метою виокремлення окремих форм надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) та з'ясування місця цього права в структурі права на захист. *Метод синтезу* дозволив визначити систему складових, які утворюють право підозрюваного (обвинуваченого) на захист у кримінальному провадженні. *Метод узагальнення* було використано у процесі вивчення наявних у кримінально-процесуальній доктрині позицій та підходів, їх узагальнення та формування власного бачення відповідних проблем, а також для систематизації судової практики. Використання *функціонального методу* дало можливість розкрити особливості взаємодії підозрюваного (обвинуваченого) з слідчим, дізнавачем, прокурором, слідчим суддею, судом в процесі реалізації права на надання доказів. *Порівняльно-правовий метод* дозволив здійснити порівняння норм чинного кримінального процесуального законодавства України з законодавством окремих зарубіжних держав, положеннями міжнародних нормативно-правових актів та практикою ЄСПЛ. *Історико-правовий метод* застосовувався для прослідковування становлення положень кримінального процесуального закону що регулюють право на захист та право на надання доказів у кримінальному провадженні. *Догматичний метод* використано для встановлення змісту приписів нормативно-правових актів та коментування положень кримінального процесуального закону та актів судової практики. *Соціологічний метод* застосовано у процесі проведення опитування слідчих, дізнавачів, оперативних працівників, прокурорів, захисників, суддів, науково-педагогічних працівників з проблем, що виникають під час реалізації права на захист та надання доказів підозрюваним (обвинуваченим). *Статистичний метод* використовувався в процесі опрацювання і узагальнення результатів проведеного опитування респондентів. *Метод моделювання* дав змогу сконструювати проєкти кримінальних

процесуальних норм з метою покращення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Застосування зазначених методів у сукупності забезпечило досягнення мети дисертаційного дослідження, обґрунтованість наукових висновків і практичних рекомендацій, а також дозволило розробити пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Науково-теоретичною основою дисертації є праці вітчизняних та зарубіжних учених кримінального процесуального права та теорії права.

Нормативну базу дослідження становлять міжнародні нормативно-правові акти, Конституція України, КПК України та інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, а також законодавство окремих зарубіжних держав.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження склали вивчення понад 100 вироків, ухвал судів, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, правові позиції ВС, рішення ЄСПЛ, результати анкетування 160 респондентів (16 суддів, 15 прокурорів, 34 адвокати, 48 слідчих, дізнавачів, оперативних працівників, 47 науково-педагогічних працівників).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній кримінальній процесуальній науці спеціальним дослідженням, в якому комплексно, з урахуванням практики ЄСПЛ та правових позицій ВС розглянуто надання підозрюваному (обвинуваченому) доказів як спосіб захисту у кримінальному провадженні.

Серед найбільш вагомих результатів, що містять наукову новизну, варто виокремити такі:

уперше:

1) обґрунтовано необхідність розгляду об'єктивного і суб'єктивного права на захист у кримінальному провадженні: *об'єктивне право на захист* є елементом регулятивних кримінальних процесуальних відносин і є системою загальнообов'язкових правил поведінки, які гарантують кожній особі, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, можливості для відстоювання своїх

прав, свобод та законних інтересів у кримінальному провадженні; *суб'єктивне право на захист* – це вже можливість конкретної особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, використовувати ці правові приписи для захисту від підозри, обвинувачення або кримінального переслідування в іншій формі, що є елементом охоронних кримінальних процесуальних відносин;

2) обґрунтовано необхідність забезпечення єдності юридичної термінології для позначення одних і тих самих понять як в різних за юридичною силою нормативно-правових актах, так і в межах одного нормативно-правового акта, зокрема, в частині використання терміну «надання доказів», вжитого в Конституції України, у кримінальному процесуальному законодавстві;

3) визначено іманентні ознаки поняття «надання доказів», на основі яких запропоновано його авторське визначення: *надання доказів* – це передання органам, які здійснюють кримінальне провадження, речей, документів, вербальних відомостей, що реалізується учасниками кримінального провадження та іншими суб'єктами з власної ініціативи або на вимогу уповноважених органів чи службових осіб з метою відстоювання власних інтересів або інтересів інших учасників та/або встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження;

4) визначено два шляхи надання доказів підозрюваним (обвинуваченим):
 1) безпосередньо – шляхом особистого надання доказів слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді або суду (надання показань, речей, документів);
 2) опосередковано – через свого захисника або шляхом забезпечення явки до суду інших осіб – носіїв доказової інформації (наприклад, забезпечення явки до суду свідків сторони захисту, які нададуть відповідні показання);

удосконалено:

5) підхід до розуміння змісту права на захист, яке включає надання особі можливості бути негайно і детально поінформованою про характер і причини підозри, обвинувачення, захищати себе особисто та/або користуватися правничою допомогою захисника, брати участь у процесі доказування, зокрема,

збирати і надавати докази, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України, а також вчиняти інші дії, що не заборонені КПК України і не порушують права, свободи та законні інтереси інших осіб;

б) дефініцію поняття «свобода від самовикриття», під яким пропонується розуміти гарантований законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами елемент права на захист, що полягає у наданні особі можливості самостійно, вільно вирішувати, чи надавати органам, які здійснюють кримінальне провадження, відомості, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами, можуть викривати особу у вчиненні кримінального правопорушення, порушення якого є істотним порушенням прав людини і спричиняє недопустимість отриманих доказів;

7) класифікацію показань підозрюваного (обвинуваченого) за різними критеріями: а) залежно від стадії кримінального провадження – показання, надані в стадії досудового розслідування (показання підозрюваного) і показання, надані в судовому провадженні (показання обвинуваченого); б) залежно від відношення до інкримінованого правопорушення – обвинувальні (зізнання) і виправдувальні; в) залежно від відповідності змісту показань підозрюваного (обвинуваченого) реальній дійсності – правдиві (достовірні) і неправдиві (недостовірні), які у свою чергу можуть бути помилковими або завідомо неправдивими (обмова, самообмова); г) залежно від джерела сприйняття – показання на основі власного сприйняття і показання з чужих слів;

8) підхід до диференціації пояснень підозрюваного (обвинуваченого): а) ті, в яких він викладає свою думку, ставлення щодо певних дій; б) ті, в яких він під час слідчих (розшукових) чи судово-слідчих дій надає відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження (саме цей вид пояснень має доказове значення, будучи складовою частиною документа (протоколу слідчої (розшукової) дії) як процесуального джерела доказів);

набули подальшого розвитку:

9) позиція про те, що вітчизняне кримінальне судочинство є занадто формалізованим в частині жорсткого регулювання системи процесуальних джерел доказів, які можуть використовуватись у кримінальному провадженні, що призводить до можливості визнання доказів за критерієм неналежного джерела недопустимими, та ідея про запровадження відкритого переліку процесуальних джерел доказів;

10) підхід, відповідно до якого як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні підозрюваний (обвинувачений) може надавати вербальні відомості у формі: а) показань (якщо вони надаються під час допиту або одночасного допиту декількох осіб); б) пояснень (якщо вони надаються в процесі інших слідчих (розшукових) або судово-слідчих дій;

11) думка, відповідно до якої сторона захисту повинна мати можливість збирати речі і документи, що можуть мати доказове значення, шляхом вчинення будь-яких дій, що не заборонені чинним законодавством і не порушують права інших осіб (керуючись принципом «дозволено все, що не заборонено законом»); у такому випадку єдиним критерієм, відповідно до якого має визначатись допустимість доказів, зібраних стороною захисту, має бути дотримання прав інших осіб;

12) підхід, відповідно до якого примусове отримання біологічних зразків від підозрюваного (обвинуваченого) не повинно автоматично розглядатись як порушення свободи від самовикриття; під час вирішення цього питання повинна враховуватись низка факторів: ступінь застосованого примусу, його характер і виправданість за конкретних обставин, ризики для життя і здоров'я підозрюваного (обвинуваченого), спосіб проведення процедури відібрання зразків, завдання фізичного болю та психічних страждань під час медичного втручання, наявність доступного медичного нагляду тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки, пропозиції та узагальнення, викладені у дисертації, можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – як підґрунтя для подальших досліджень проблем здійснення захисту підозрюваного (обвинуваченого) та їх участі в доказуванні у кримінальному провадженні, підготовки наукових праць за даною тематикою;

– у законотворчій діяльності – для удосконалення положень чинного кримінального процесуального закону, що регулюють надання доказів підозрюваним (обвинуваченим), їх захист у кримінальному провадженні (Додаток Б);

– правозастосовній діяльності – для удосконалення практичної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду, адвокатів під час забезпечення права підозрюваного (обвинуваченого) на надання доказів (акт впровадження Адвокатського бюро «Руслана Гладкого» – Додаток В);

– в освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право», «Теорія і практика кримінально-процесуального доказування», «Процесуальні рішення у кримінальному провадженні», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Основи кримінального процесу», підготовки робочих програм, силабусів зазначених дисциплін, підручників, навчальних посібників (акт впровадження Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова – Додаток Г).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, викладені в дисертації, розроблені авторкою особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовуються. У тезах доповіді на конференції, що опубліковані у співавторстві, особистий внесок дисертантки становить 50 %.

Апробація результатів дослідження. Основні, теоретичні та практичні висновки та рекомендації, викладені у дисертації, оприлюднено на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «*Двадцять перші осінні юридичні читання*» (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року), XXVII щорічна звітна

наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів ХУУП імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 10 березня 2023 року), Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 26 червня 2023 року), Міжнародна науково-практична конференція «Двадцять другі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року), Міжнародна науково-практична конференція «Двадцять треті осінні юридичні читання. Забезпечення правопорядку в Україні та світі: виклики сьогодення» (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 року), Всеукраїнська науково-практична конференція «Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту» (м. Харків, 25 квітня 2025 року), Міжнародна науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 30 травня 2025 року), International Scientific Conference «New Horizons in Research and Development» (Rotterdam, Netherlands, 24 July 2025).

Публікації. Результати дисертації опубліковано у трьох наукових статтях у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, а також у восьми тезах доповідей на наукових конференціях, одна з яких у співавторстві із С. А. Крушинським. Одна наукова стаття і одні тези доповіді на конференцію виконані англійською мовою.

Структура та обсяг дисертації зумовлені поставленими метою, завданнями та визначеним предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що поділені на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 259 сторінок, з яких основний текст – 175 сторінок, список використаних джерел викладений на 41 сторінці і охоплює 368 найменувань, додатки – на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАДАННЯ ДОКАЗІВ ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ) В СИСТЕМІ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Право на захист у структурі процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого)

Кримінальне судочинство є діяльністю, в якій проявляється взаємодія різних суб'єктів, кожен з яких виконує певну функцію, наділений обов'язками, правами та гарантіями. Поєднання їх діяльності є складним, але, водночас, необхідним для забезпечення законності, об'єктивності та справедливості кримінального провадження. Ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від узгодженості дій усіх учасників процесу, дотримання ними базових засад верховенства права, законності, поваги до людської гідності, змагальності, диспозитивності тощо.

У цьому контексті однією із центральних категорій кримінального процесу, що відображає місце та особливості діяльності кожного із суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, є категорія «процесуальний статус». Ця категорія є складною і характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Як зазначає А. В. Панчишин, вона відіграє надзвичайно важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав, обов'язків, а також гарантій їх реалізації визначає основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин та визначає місце конкретного суб'єкта в суспільстві [242, с. 97].

Термін «статус» (status) має латинське походження і перекладається з латини як позиція, стан, становище, положення, громадянський стан [298, с. 215]. Виходячи з етимології цього терміну, можна стверджувати, що в загальному розумінні «статус» – це існуюче становище об'єкта або суб'єкта у певній системі.

Термін «правовий статус» також відображає становище певного суб'єкта у соціальній системі, однак лише у тій її частині, що регулюється правом [215, с. 21]. За слушним твердженням О. М. Музичука, правовий статус будь-якого суб'єкта являє собою багатоаспектну категорію, яка відображає складний, юридично оформлений зв'язок того чи іншого суб'єкта із державою, а також з іншими учасниками суспільних відносин. Змістом такого зв'язку є сукупність юридичних можливостей та обов'язків суб'єкта, з огляду на які він повинен реалізовувати свою поведінку, скеровувати свої дії. Визначаючи юридичні правила (стандарти) поведінки суб'єктів, правовий статус сприяє формуванню відповідного правового клімату, правового середовища, необхідного для нормального існування та розвитку громадян, суспільства і держави [115, с. 645].

В юридичній літературі можна зустріти різноманітні підходи до визначення поняття правового статусу – від лаконічних до досить об'ємних. До прикладу, О. А. Колодій характеризує правовий статус як закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин [309, с. 202]. Досить часто дефініцію правового статусу формують через перелік його елементів, які визначаються різними авторами дещо довільно, додаючи або, навпаки, вилучаючи окремі з них з його структури та змісту [288, с. 16]. Так, на думку М. В. Кравчука, правовий статус – це сукупність або система всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних прав, свобод і обов'язків, що визначають його правове становище в суспільстві, яке закріплене в чинному законодавстві та інших формах права [186, с. 161]. Ще більш широке визначення запропоноване О. Ф. Скакун, відповідно до якого правовий статус особи – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві [297, с. 377].

У загальній теорії права пропонується класифікувати правовий статус на загальний (конституційний), спеціальний (родовий), галузевий та

індивідуальний. При цьому галузевий статус характеризує особливості становища особи у певній сфері суспільних відносин [242, с. 97], що дає можливість вести мову про кримінальний процесуальний статус суб'єктів, які вступають у кримінальні процесуальні правовідносини. Як зазначають вчені, кримінальний процесуальний статус особи (процесуальний статус учасника кримінального провадження) є галузевим статусом, адже регулюється нормами кримінального процесуального права [140, с. 31].

Не заглиблюючись у подальшу дискусію щодо структури правового статусу суб'єктів кримінального провадження, погодимось з невеликим уточненням із висловленою думкою про те, що до елементів структури правового статусу у кримінальному провадженні варто включати права, обов'язки, правові гарантії та відповідальність [160, с. 111]. Водночас, кримінальну процесуальну діяльність можна охарактеризувати як «функціональну», адже кожен суб'єкт кримінального провадження виконує певну процесуальну функцію (основну чи додаткову). Як зазначає О. П. Корецький, процесуальний статус учасників кримінального провадження повинен бути встановлений на підставі їх функціональної участі у кримінальному провадженні [181, с. 81]. Враховуючи наведене, вважаємо, що до структури процесуального статусу слід включати ще один елемент – функції. Під кримінальною процесуальною функцією слід розуміти обумовлений завданнями кримінального провадження певний самостійний напрямок діяльності суб'єкта (суб'єктів) кримінального провадження, що має самостійні завдання, визначає права та обов'язки суб'єкта (суб'єктів) / їх компетенцію та реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством [142, с. 367].

Виходячи із таких міркувань, *процесуальний статус підозрюваного (обвинуваченого)* є системою закріплених у кримінальному процесуальному законі функцій, прав, обов'язків, правових гарантій та відповідальності, що

визначають правове становище підозрюваного (обвинуваченого) як учасника кримінального провадження.

При розгляді проблем процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого) важливо з'ясувати темпоральні межі його дії. За КПК України 1960 року підозрюваним визнавалася 1) особа, затримана по підозрінню у вчиненні злочину; 2) особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого [193], тобто фактично законодавець зробив прив'язку до моменту, з якого до особи застосовуються заходи процесуального примусу запобіжного характеру.

КПК України 2012 року дещо змінив підхід до визначення моменту набуття статусу підозрюваного. Наразі особа набуває статус підозрюваного відповідно до ст. 42 КПК України, в якій визначено, що підозрюваним є особа:

- 1) якій повідомлено про підозру;
- 2) яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення;
- 3) щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК, для вручення повідомлень [190].

Таким чином, у першому випадку моментом виникнення в особи статусу підозрюваного є момент повідомлення про підозру, процес якого складається з декількох етапів і завершується врученням відповідного процесуального акта – письмового повідомлення про підозру. Відповідно до ч. 1 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру вручається слідчим або прокурором у день його складення, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, тобто шляхом: 1) надсилання поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком (ч. 1 ст. 135 КПК України); 2) вручення під розписку дорослому члену сім'ї чи іншій особі, яка з нею проживає «для передання»; врученням житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи (ч. 2 ст. 135 КПК України) [360, с. 111]. Водночас, слушним є уточнення, висловлене вченими про те, що необхідним для набуття особою

процесуального статусу підозрюваного є факт підтвердження отримання особою повідомлення про підозру або ознайомлення з його змістом іншим шляхом [307, с. 269; 341, с. 43].

У другому випадку – це момент затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Чинний кримінальний процесуальний закон досить чітко визначає момент затримання – це момент, коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ст. 209 КПК України). До речі, і в цьому випадку протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання особі має бути вручене письмове повідомлення про підозру.

У третьому випадку, видається, таким моментом потрібно вважати вжиття усіх можливих заходів для вручення письмового повідомлення про підозру (надсилання поштою на останню відому адресу, на електронну пошту чи факсимільним зв'язком, вручення дорослому члену сім'ї чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи). Факт вжиття таких заходів має бути підтвердженим. Хоча у доктрині кримінального процесу висловлені сумніви щодо доцільності та законності набуття особою статусу підозрюваного таким способом [87, с. 90].

Кінцевого моменту перебування особи у статусі підозрюваного чинний КПК України прямо не визначає. Однак системне тлумачення положень, передбачених ч. 2 ст. 42, ч. 2 ст. 283 КПК України дає можливість дійти висновку, що таким моментом є:

1) набуття особою процесуального статусу обвинуваченого (у разі закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом);

2) набуття законної сили постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження (у разі закінчення досудового розслідування у формі його закриття);

3) набуття законної сили ухвали суду про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності (у разі закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності).

У разі звернення прокурора до суду з обвинувальним актом процесуальний статус підозрюваного трансформується у процесуальний статус обвинуваченого. Ч. 2 ст. 42 КПК України визначає, що обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України. Слід акцентувати увагу на словосполученні «переданий до суду», тобто статус обвинуваченого виникає не в момент складення обвинувального акта слідчим чи затвердження його прокурором, а в момент передання його до суду. У цьому контексті науковці звертають увагу на те, що процесуальний порядок передання обвинувального акта до суду законом не врегульовано [346, с. 193]. Іншою проблемою є те, що одразу із набуттям нового процесуального статусу – статусу обвинуваченого – особі мали б бути оголошені та роз'яснені відповідні права, а також суть обвинувачення. Однак чіткої вказівки на це чинний КПК України не містить, що створює перешкоди у реалізації прав обвинуваченого. Лише під час підготовчої частини судового засідання обвинуваченому вручається пам'ятка про його права та обов'язки (ст. 345 КПК України), а на початку безпосереднього судового розгляду (судового слідства) – роз'яснюється суть обвинувачення (ст. 348 КПК України).

Очевидно, цей недолік у правовому регулюванні потребує вирішення. На наш погляд, усунути зазначену прогалину можна шляхом зобов'язання прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту передання обвинувального акта до суду повідомити особі її права як обвинуваченого, за необхідності – роз'яснити їх, а також роз'яснити суть обвинувачення [4, с. 40].

Кінцевого моменту перебування особи у статусі обвинуваченого чинний КПК України також прямо не визначає. У цьому контексті слушною є думка Л. Я. Стрельбіцької, яка момент, з настанням якого особа втрачатиме статус

обвинуваченого, пов'язує із переходом у статус «засудженого» чи «виправданого» [306, с. 16]. Однак потрібно уточнити, що судове провадження в суді першої інстанції не завжди закінчується ухваленням вироку, за наявності відповідних підстав суд може постановити й ухвалу про закриття кримінального провадження. Таким чином, з урахуванням змісту ч.ч. 1, 2 ст. 43 КПК України кінцевим моментом перебування особи у статусі обвинуваченого є:

- 1) набуття особою процесуального статусу засудженого (набуття законної сили обвинувальним вироком щодо особи);
- 2) набуття особою процесуального статусу виправданого (набуття законної сили виправдувальним вироком щодо особи);
- 3) набуття законної сили ухвали суду про закриття кримінального провадження.

У кримінально-процесуальній доктрині висловлювались думки з приводу доцільності запровадження й інших процесуальних статусів особи, щодо якої здійснюється провадження (окрім підозрюваного та обвинуваченого) – «підслідного» і «підсудного» [158, с. 222]. На наш погляд, це є зайвим і може лише спричинити додаткову плутанину.

Єдина функція, яку здійснює у кримінальному провадженні підозрюваний (обвинувачений) – це функція захисту, яка породжується реалізацією іншої функції – кримінального переслідування. У теорії кримінального процесу захист розглядається у широкому (як діяльність, спрямована на поновлення порушених прав та свобод, законних інтересів будь-якого суб'єкта процесу) і вузькому розумінні (як цільова діяльність, спрямована на протистояння кримінальному переслідуванню) [89, с. 20; 139, с. 21; 142, с. 199-200]. Захист саме у вузькому розумінні є, як слушно зазначає І. В. Гловюк, кримінально-процесуальною функцією, що має визначене коло суб'єктів, а саме суб'єктів, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування у різних його формах, їх законних представників та захисників [142, с. 200].

На відміну від поняття «обвинувачення», законодавче розуміння якого подане у п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України, поняття «захист» законодавець не формулює, а лише визначає коло суб'єктів, належних до сторони захисту (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Відтак, для розуміння змісту цього поняття слід звернутися до напрацювань кримінально-процесуальної доктрини. Підходи науковців до дефініції поняття захисту є досить різноманітними.

Так, Є. В. Смирнов, поняття «захист» розглядає у чотирьох значеннях: а) як кримінально-процесуальну функцію; б) як повноваження окремо взятого суб'єкта; в) як конкретно визначену правову позицію у справі; г) як вид адвокатської діяльності [300, с. 64].

На думку Р. Л. Сопільник, розглядати захист потрібно у різних аспектах: 1) у матеріальному значенні – це протилежна обвинуваченню категорія, «контрфорс обвинувачення», представляючи сукупність суперечливих доказів, які спростовують докази обвинувачення чи пом'якшують обвинувачення; 2) у процесуальному значенні – це основний напрямок кримінально-процесуальної діяльності, спрямованої на спростування доводів обвинувачення, тобто як функція; 3) як сторона захисту, тобто чітко визначене законодавцем коло учасників кримінального процесу, яке здійснює на основі змагальності функцію захисту від обвинувачення [301, с. 407-408]. Такий підхід має право на життя, однак не зрозуміло, чому автор, розглядаючи захист у матеріальному значенні, веде мову про представлення «суперечливих» доказів. Можливо, малось на увазі надання протилежних, альтернативних доказів на противагу тим, які зібрані стороною обвинувачення.

І. М. Зубач вважає, що захист – це систематична творчо-інтелектуальна кримінально-процесуальна діяльність, яка зумовлена наявністю звинувачення, що ґрунтуються на законі та здійснюється суб'єктами захисту щодо відстоювання власних прав та свобод під час кримінального провадження та шляхом повної реалізації своїх законних прав та повноважень, сприяє встановленню певних обставин, які унеможливають або спростовують обвинувачення [165, с. 182]. Запропоноване визначення видається не зовсім

вдалим. По-перше, автор веде мову про те, що захист «зумовлений звинуваченням» (обвинуваченням). Однак функція захисту виникає значно раніше, ніж обвинувачення, яке формулюється в обвинувальному акті. Уже з набуттям особою статусу підозрюваного у неї виникає право на захист. Крім того, як підкреслює І. В. Гловюк, у провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру обвинувачення не реалізується [141, с. 124-125], а тому більш доцільно вживати термін «кримінальне переслідування». Крім того, І. М. Зубач говорить про «відстоювання власних прав та свобод» суб'єктами захисту. Таке твердження може бути релевантним до осіб, щодо яких здійснюється провадження, але не може стосуватись захисника чи законного представника, які не мають власних інтересів у провадженні, а відстоюють права та інтереси інших осіб. Також викликає заперечення використання у контексті суб'єктів захисту терміну «повноваження», що притаманне для державних органів і посадових осіб.

На думку В. О. Попелюшка, функція захисту – це породжений кримінальним переслідуванням, здійснюваний у відповідності з законом та виражений у формі правових відносин вид (напрямок, компонент, частина), виконуваний суб'єктами захисту, спрямований на повне або часткове спростування обвинувачення, реабілітацію невинного, пом'якшення відповідальності винного, охорону прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого і надання їм необхідної кваліфікованої правової допомоги [252, с. 69]. Зазначений підхід також потребує уточнення в частині спрямованості захисту на спростування не лише обвинувачення, а й підозри та інших форм кримінального переслідування.

П. М. Маланчук визначає функцію захисту як самостійну кримінально-процесуальну функцію, сутність якої складає визначений процесуальною формою напрямок діяльності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, їхнього законного представника, захисника, цивільного відповідача та його представника щодо захисту прав і законних інтересів особи, стосовно якої ставиться питання про притягнення до кримінальної відповідальності,

спростування підозри й обвинувачення, встановлення невинуватості особи або пом'якшення її відповідальності [222, с. 7]. У наведеній дефініції складно погодитись із автором в частині віднесення до суб'єктів захисту цивільного відповідача та його представника, адже щодо цивільного відповідача не здійснюється кримінальне переслідування і йому за великим рахунком немає від чого захищатися.

Досить влучно тлумачить поняття захисту Д. П. Письменний, який розглядає його як особливу процесуальну функцію, що являє собою діяльність, що протистоїть кримінальному переслідуванню і спрямована на спростування підозри (обвинувачення), обґрунтування невинуватості обвинуваченого чи меншої його винуватості, яка здійснюється за допомогою реалізації комплексу процесуальних прав, наданих законом підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому, їх захиснику та законному представнику [245, с. 355].

Найбільш повне, на наш погляд, визначення кримінально-процесуальної функції захисту пропонує І. В. Гловюк, вважаючи її обумовленим завданнями кримінального провадження напрямком діяльності підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, щодо якої ведеться провадження із застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, їх законних представників та захисників, яка спрямована на заперечення законності та обґрунтованості кримінального переслідування, виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання та інші наслідки засудження особи, на охорону особистих та майнових прав, на сприяння застосуванню інституту реабілітації, а також недопущення порушень та необґрунтованих обмежень прав і свобод при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством [141, с. 127]. Досить близьке за змістом визначення захисту у вузькому значенні дає і

Т. В. Волошанівська [139, с. 199]. Такий підхід поєднує вказівку на суб'єктів захисту, спрямованість цієї діяльності, а також засоби її реалізації.

Зважаючи на наявність легальної дефініції понять «обвинувачення», «державне обвинувачення», змагальний характер кримінального судочинства та дотримуючись принципу паритетності сторін, вважаємо за доцільне (*і така думка підтримується 83,8 % опитаних респондентів*) визначити поняття «захист» серед основних термінів Кодексу (ст. 3 КПК України). Тож, на наш погляд, ч. 1 ст. 3 КПК України варто доповнити пунктом 7-1 такого змісту:

«7-1) захист – процесуальна діяльність сторони захисту, що спрямована на спростування підозри, обвинувачення, протистояння іншим формам кримінального переслідування, виявлення обставин, що виправдовують особу, виключають або пом'якшують її відповідальність, пом'якшують покарання або інші заходи кримінально-правового характеру з метою недопущення порушення, а також відновлення порушених прав і законних інтересів особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування». У зв'язку з цим пункт 7-1 частини першої статті 3 слід вважати пунктом 7-2.

Забезпечення права на захист обґрунтовано є однією з основних засад кримінального провадження (п. 13 ч. 1 ст. 7, ст. 20 КПК України), що кореспондує положенням Конституції України (ст.ст. 59, 63, 129), а також Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (п. 3 (b), (c) ст. 6 та ін.).

Т. В. Бабчинська слушно наголошує на тому, що наукове осмислення проблематики забезпечення права на захист у кримінальному провадженні передбачає аналіз трьох принципових аспектів, що відіграють ключову роль у механізмі його реалізації: 1) встановлення кола правомочностей, які складають зміст права на захист; 2) визначення суб'єктів, яким має бути надано право на захист у кримінальному провадженні; 3) визначення суб'єктів, які відповідно до закону зобов'язані забезпечити право на захист [89, с. 23].

Формулюючи нормативне розуміння змісту засади забезпечення права на захист (ч. 1 ст. 20 КПК України), законодавець вказує, що право на захист

полягає у наданні підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому низки правомочностей: 1) надавати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення; 2) збирати і подавати докази; 3) брати особисту участь у кримінальному провадженні; 4) користуватися правовою допомогою захисника; 5) реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України [190].

Подібний підхід використовується й у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), яка не виокремлює право на захист в окремій статті, однак розглядає його як елемент права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ). Зокрема у ч. 3 цієї статті йдеться про те, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

1) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

2) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

3) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

4) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

5) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [59].

Розуміння сутності права на захист та системи гарантій його реалізації у кримінальному провадженні викладені й у низці інших міжнародних правових актів [5; 62; 67].

Зазначене дає підстави погодитись із думкою Т. В. Волошанівської, яка наголошує на комплексному характері права на захист, яке включає: 1) права, спрямовані на захист від кримінального переслідування (підозри,

обвинувачення тощо), що здійснюються особисто особою, яка піддається такому переслідуванню; 2) права, пов'язані із захистом, що здійснюються за допомогою обраного обвинуваченим чи призначеного йому безкоштовно захисника; 3) права вимоги до суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення ними відповідно до чинного законодавства права обвинуваченого на захист [139, с. 202].

Дещо в іншому аспекті, але подібний підхід до структури права на захист відстоює і О. Г. Яновська, яка характеризує право на захист як комплексний інститут у межах кримінального процесу, що поєднує декілька складових: це взаємовідносини «підозрюваний (обвинувачений, засуджений) – захисник»; забезпечення права на здійснення захисту безпосередньо особою; участь сторони захисту у процесі доказування; обов'язки уповноважених осіб (слідчих прокурорів, слідчих суддів) та органів у гарантуванні права на захист [367].

Розглянемо більш детально систему складових, які варто вкладати у зміст права на захист. Передусім, варто відзначити, що послідовність побудови складових, що утворюють право на захист, у ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ є, на наш погляд, більш логічною, ніж запропонована вітчизняним законодавцем у ч. 1 ст. 20 КПК України. Така думка пояснюється тим, що перед тим, як реалізовувати інші свої права (до прикладу, надавати пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, збирати і подавати докази тощо) особа, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення повинна чітко розуміти і усвідомлювати, у чому саме її підозрюють чи обвинувачують. Тому, видається, що право бути негайно і детально поінформованим про характер і причини підозри / обвинувачення слід розглядати як первинний елемент права на захист.

Досить гарно логіка такого підходу продемонстрована ЄСПЛ у рішенні по справі «Mattoccia v. Italy», де Суд наголосив, що особі має бути надана інформація, необхідна для повного розуміння обсягу обвинувачень проти неї з метою підготовки адекватного захисту. Окремо ЄСПЛ акцентує увагу на необхідності «негайно» та «детально» поінформувати особу про підстави

обвинувачення, тобто про суттєві факти, висунуті проти неї, що лежать в основі обвинувачення, та про характер обвинувачення, а саме про правову кваліфікацію цих суттєвих фактів. Суд цілком обґрунтовано вважає, що у кримінальних справах надання повної, детальної інформації щодо обвинувачень проти особи є важливою передумовою для забезпечення справедливого провадження [34]. На необхідності повідомлення не лише реальних фактів, які інкримінуються особі і на яких ґрунтується обвинувачення, а й відповідної правової кваліфікації цих фактів було наголошено й у рішенні ЄСПЛ по справі «Pelissier and Sassi v. France» [41].

Безумовно, ступінь деталізації та точності інформації, яка має бути доведена до відома особи, її конкретний обсяг та момент доведення зумовлюються складністю та характером конкретного кримінального провадження [197, с. 54]. Тим не менш, інформація щодо обставин вчинення кримінального правопорушення повинна бути максимально чіткою. До прикладу, у згаданій справі «Mattoccia v. Italy» заявник, обвинувачений у вчиненні зґвалтування дитини з психічними вадами, під час досудового розслідування не отримав достатньо чіткої інформації щодо часу і місця вчинення злочину, внаслідок чого, за висновком ЄСПЛ, він обрав неадекватну тактику захисту і був обмежений у підготовці дієвого та ефективного захисту [34]. Водночас, обов'язок надання «детальної» інформації не означає обов'язку надання повних доказів проти обвинуваченого на цьому етапі, вони можуть бути представлені й пізніше. Головне, щоб обвинувачений отримав достатню інформацію для того, щоб міг розпочати формулювання свого захисту (справа «Pelissier and Sassi v. France» [41]).

Варто також наголосити, що інші процесуальні дії, наприклад, повне або часткове ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, не можуть компенсувати неповідомлення або неналежне повідомлення особі про характер і причини обвинувачення. ЄСПЛ з цього приводу наголосив, що такий обов'язок сповна лежить на органі обвинувачення і не може бути виконаний пасивним шляхом забезпечення доступності інформації без доведення її до

відома захисту. Таким чином, повідомлення обвинуваченому про характер і причини обвинувачення є обов'язком, який вимагає вчинення активних дій з боку прокурора або слідчого [197, с. 54].

Ще одним важливим аспектом права особи бути негайно і детально поінформованою про характер і причини обвинувачення є мова такого інформування. Вона не обов'язково має бути рідною мовою обвинуваченого, але повинна бути зрозумілою для нього. І, якщо обвинувачений просить про переклад повідомлення, то уповноваженим органам держави слід вжити заходів для виконання цього прохання (справа «Brozicek v. Italy» [14]). Понад те, як додатково роз'яснив ЄСПЛ у справі «Kamasinski v. Austria», це припускає, що відповідну інформацію обвинуваченому-іноземцю слід надавати у письмовій формі [27].

Усі зазначені вимоги поширюються не лише на первинне повідомлення про обвинувачення, а й на випадки його наступного коригування, тобто обов'язок інформування має триваючий характер. Зважаючи на це, ЄСПЛ вбачає порушення п. а ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ у разі, якщо обвинувачених не було повідомлено про перекваліфікацію діяння, яке їм інкриміноване [41]. Окрім того, Суд розглядає право бути поінформованим про характер і причини обвинувачення у світлі права обвинуваченого мати можливість підготуватися до захисту, гарантованого п. в ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ. До прикладу, у справі «Abramyan v. Russia», право на захист обвинуваченого було порушено через те, що він дізнався про нову кваліфікацію інкримінованого йому злочину лише під час оголошення судом вироку, а тому не мав можливості належним чином підготуватися до захисту [7].

При цьому слід звернути увагу на самостійне («автономне») тлумачення ЄСПЛ поняття кримінального обвинувачення порівняно із тим, яке дається у національному законодавстві. Під обвинуваченням для цілей ч. 1 ст. 6 ЄСПЛ визначає як офіційне повідомлення, надане особі компетентним органом державної влади про наявність припущення, що цією особою вчинено кримінальне правопорушення (справа «Deweert v. Belgium») [19]. За такого

підходу з точки зору національного законодавства вимога інформування особи про причини і підстави «обвинувачення» поширюється на повідомлення особі про підозру під час досудового розслідування. Такий підхід підтверджує і судова практика. Так, у постанові від 02 листопада 2022 року ВС відзначив нетотожність понять «підозра» і «обвинувачення», які, попри наявність спільних рис, є різними етапами кримінального провадження з притаманними лише їм специфічним комплексом гарантій прав та обов'язків і порядку здійснення процесуальних дій. Водночас, в контексті положень ст. 6 ЄКПЛ «обвинувачення» розглядається з точки зору змісту, а не формального поняття і ЄСПЛ покликаний убачати, що приховано за зовнішньою стороною справи та досліджувати реалії розглядуваної справи [275].

Наступні складові права на захист відображають форми його здійснення – право захищати себе особисто чи використовувати правничу допомогу професійного захисника (адвоката). Право захищати себе особисто – це можливість підозрюваного, обвинуваченого діяти у кримінальному провадженні від свого імені, самостійно, без допомоги інших учасників провадження використовувати надані їм права з метою відстоювання своєї правової позиції та захисту прав та законних інтересів. Це означає, що підозрюваному, обвинуваченому не можна нав'язати користування послугами захисника.

У рішенні по справі «Correia de Matos v. Portugal» якраз і йдеться про те, що право захищатися самостійно, яке є наріжним каменем правосуддя, може бути підірване, коли адвокат, якому обвинувачений не довіряє, нав'язується всупереч волі обвинуваченого. Останній може тоді більше не мати змоги ефективно захищати себе, оскільки такий адвокат не буде його помічником [17].

У цьому контексті одразу пригадується справа Василя Стуса, який, розуміючи, що призначений йому адвокат В. Медведчук не захищає його, не хоче розуміти його позиції, неодноразово відмовлявся від захисника і бажав захищати себе особисто. Суд відмовив йому у цьому, підтримавши думку

прокурора, що участь Медведчука в процесі обов'язкова, бо «підсудний ... не має юридичної освіти і свої інтереси сам не зможе в повній мірі захистити» [312]. Наслідки цього рішення, як і процесу в цілому ми усі знаємо.

Право захищати себе особисто не є абсолютним. З цього приводу у згаданій справі «Correia de Matos v. Portugal» роз'яснено, що інтереси правосуддя можуть вимагати призначення адвоката всупереч бажанню обвинуваченого, особливо у випадках, коли особа суттєво та наполегливо перешкоджає належному проведенню судового розгляду, або їй висунуто серйозне обвинувачення, але вона не може діяти у власних інтересах, або коли необхідно захистити вразливих свідків від подальших страждань, спричинених тим, що обвинувачений сам їх допитуватиме. Однак будь-яке обмеження бажання обвинуваченого захищатися повинно мати об'єктивну та достатньо серйозну мету і не може виходити за межі того, що необхідно для забезпечення інтересів правосуддя [17].

КПК України у ч.ч. 1, 2 ст. 52 наводить виключний перелік таких випадків, передбачаючи обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні: 1) щодо особливо тяжких злочинів; 2) щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; 3) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; 4) щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; 5) щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; 6) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування; 7) щодо реабілітації померлої особи; 8) щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження; 9) у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [190].

Як бачимо, до критеріїв, якими послуговується законодавець при вирішенні питання про забезпечення у кримінальному провадженні

обов'язкової участі захисника, є: тяжкість кримінального правопорушення, яке інкримінується підозрюваному, обвинуваченому; особливі властивості суб'єктів, щодо яких здійснюється провадження (вік, стан здоров'я, незнання мови, смерть); спрощений характер провадження.

На думку Т. В. Бабчинської, дана правомочність реалізується лише в судовому провадженні, коли обвинувачений постає перед незалежним, безстороннім судом і на засаді змагальності має можливість брати участь в розгляді його справи [89, с. 53]. Така думка повністю корелюється із підходом ЄСПЛ, який однозначно дав зрозуміти, що справедливе судочинство неможливе без гарантування права обвинуваченого на особисту участь в судовому розгляді та відзначив, що особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, хоч це прямо і не згадано в ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, має право брати участь у слуханні справи і взагалі незрозуміло, як така особа може реалізувати свої права «захищати себе особисто», «допитувати свідків», «користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо вона не розуміє або не розмовляє мовою, яку використовують в суді», якщо вона не присутня в судовому засіданні (справи «Colozza v. Italy» [16], «Arps v. Croatia» [10]).

Водночас, як зазначає І. В. Оборнова, заборони здійснення спеціального (*in absentia*) судового провадження на рівні міжнародно-правових актів немає. Понад те, державам-членам Ради Європи рекомендовано запровадити такий інститут у національний кримінальний процес, ці рекомендації підкріплюються й практикою ЄСПЛ. При цьому, акцент робиться на необхідності дотримання низки умов і правил здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого з метою забезпечення права обвинуваченого на справедливий суд [236, с. 39]. Тому, на думку ЄСПЛ, якщо справа про кримінальне обвинувачення все ж таки була розглянута без участі (у відсутності) обвинуваченого, то йому має бути забезпечене право звернутися до суду з клопотанням про перегляд такої справи, коли він дізнається про факт її розгляду (справи «Sanader v. Croatia» [46], «Sejdovic v. Italy» [48]).

Наразі не піддається сумніву важливість підозрюваного, обвинуваченого реалізовувати своє право на захист шляхом використання правничої допомоги професійного захисника (адвоката). При цьому право захищати себе особисто і право на правничу допомогу захисника не є взаємовиключними. У цьому контексті важливим є рішення ЄСПЛ у справі «Pakelli v. Germany», в якому Суд протлумачив офіційний текст положення п. (с) ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ в англomовному і франкомовному варіанті. Справа у тому, що офіційний текст ЄКПЛ в англomовному варіанті встановлює можливість особи захищати себе особисто *або* використовувати допомогу захисника, а франкомовний – передбачає наявність в особі сукупності прав – захищатися особисто *та* за допомогою захисника. Використання сполучників («або», «та») у різних текстах Конвенції, які одночасно вважаються автентичними, спричинило ситуацію, за якої могло відбутись звуження чи розширення змісту суб'єктивного права обвинуваченого на захист. Зважаючи на це, з огляду на мету п. (с) ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ щодо забезпечення ефективного захисту права на правову допомогу ЄСПЛ визнав більш правильним використання тексту Конвенції французькою мовою [39]. Тож, практика ЄСПЛ підтверджує можливість одночасного використання особою права захищати себе особисто та використовувати правничу допомогу захисника, обраного на власний розсуд [72, с. 13; 94, с. 42]. У справі «Correia de Matos v. Portugal» ЄСПЛ уточнив, що обвинувачений ніколи не може бути звільнений від вимоги бути представленим адвокатом у кримінальному провадженні, навіть якщо він сам є адвокатом [17].

Основний Закон нашої держави у ч. 1 ст. 131-2 гарантує, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [179]. Як зазначають науковці, забезпечення права на захист за допомогою інституту адвокатури є однією з найголовніших гарантій захисту прав підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення, реалізація якого супроводжується умовами вільного вибору захисника [246, с. 159].

Ч. 1 ст. 48 чинного КПК України можливість вільного вибору захисника відображає через положення, відповідно до якого захисник може у будь-який

момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні [190], що розвиває положення ч. 1 ст. 59 Конституції України і п. (с) ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ.

Водночас, у кримінально-процесуальній доктрині продовжують точитися дискусії щодо встановлення адвокатської монополії на здійснення захисту у кримінальному провадженні [310, с. 166], що обмежила доступ до такої діяльності інших осіб (близьких родичів, інших фахівців у галузі права). Низка науковців звертають увагу на те, що таке рішення суперечить як вітчизняним, так і міжнародним нормативно-правовим актам, оскільки обмежує право підозрюваного (обвинуваченого) на вільний вибір захисника, звужує права та законні інтереси людини [83, с. 43; 147, с. 158-159]. Інші вчені допускають можливість участі таких осіб у процесі поруч із професійними захисниками – адвокатами [157, с. 71-72].

Аргументів такій позиції додає рішення КСУ від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000, в якому положення «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч. 1 ст. 59 Конституції України) розтлумачено як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого при захисті від обвинувачення ... вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [290].

Не дивлячись на це, більш переконливим видається позиція тих науковців, які схвально оцінюють адвокатську монополію на здійснення захисту у кримінальному провадженні, оскільки адвокатська діяльність базується на перевірці професійних знань під час допуску до професії, дотриманні Правил адвокатської етики, можливості дисциплінарної відповідальності тощо, що покликане гарантувати кваліфікованість та ефективність такого захисту [84, с. 94; 366, с. 201]. Більшість опитаних респондентів (74,4 %) також підтримують такий підхід.

Тому право вільного вибору захисника слід розуміти як можливість обирати на власний розсуд саме професійного захисника – адвоката. Водночас, якщо підозрюваний (обвинувачений) у зв'язку з відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може залучити захисника самостійно, ЄКПЛ, Конституція України і КПК України гарантують призначення захисника на безоплатній основі відповідно до положень Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [163].

У цьому контексті ЄСПЛ зазначив, що в рамках системи Конвенції право обвинуваченого на безкоштовну юридичну допомогу є одним із елементів, концепції справедливого кримінального судочинства (справи «Artico v. Italy» [11], «Talat Tunç v. Turkey» [2]). П. (с) ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ обумовлює здійснення цього права двома умовами. Перша стосується відсутності «засобів для оплати праці адвоката», а друга – наявності «інтересів правосуддя» у наданні безкоштовної правничої допомоги.

Перша з наведених умов, на думку ЄСПЛ, взагалі не підлягає оскарженню. А щодо другої умови, то для вирішення цього питання потрібно врахувати суворість покарання, якому ризикує бути підданий обвинувачений, та складність справи [2; 53]. Крім того, ЄСПЛ уточнює, що коли йдеться про позбавлення волі, інтереси правосуддя, як правило, вимагають надання безкоштовної правничої допомоги (справи «Quaranta v. Switzerland», «Shabelnik v. Ukraine») [43; 49]. Крім того, як додає О. Г. Яновська, на рішення може вплинути особливо вразливе становище обвинуваченого внаслідок таких факторів, як вік, стан здоров'я, інвалідність, неблагополучне економічне чи соціальне становище [368, с. 101].

Водночас, слід мати на увазі, що хоч п. (с) ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ надає обвинуваченому право на захист адвокатом «за його власним вибором», однак це право неминуче підлягає певним обмеженням, коли мова йде про безкоштовну правничу допомогу. Призначаючи обвинуваченому захисника, суди, безумовно, повинні враховувати побажання обвинуваченого, але вони можуть бути не враховані, коли є відповідні та достатні підстави вважати, що

це необхідно в інтересах правосуддя (справи «Croissant v. Germany», «Lagerblom v. Sweden») [18; 29].

Право вільного вибору захисника передбачає, серед іншого, що підозрюваний (обвинувачений) має право змінити захисника або відмовитись від його послуг. Хоча ЄКПЛ прямо не регламентує права обвинуваченого відмовитися від захисника, проте, як зазначив ЄСПЛ у справі «Sobolewski v. Poland (№ 2)», ні буква, ні дух ст. 6 Конвенції не перешкоджають особі добровільно прямо чи мовчазно відмовитися від права на гарантії справедливого судового розгляду [50]. Головне при цьому, щоб така відмова була встановлена однозначно та супроводжуватися мінімальними гарантіями, що відповідають її важливості (справа «Pishchalnikov v. Russia» [42]).

Ст. 54 КПК України передбачає порядок реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) відмовитися від захисника або замінити його. Водночас, відмова від захисника не приймається у випадку, якщо його участь є обов'язковою. У такому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений для здійснення захисту за призначенням.

Так, в одній із справ Комунарський районний суд м. Запоріжжя при вирішенні питання про відмову від захисника врахував, що обвинуваченому інкримінується вчинення тяжкого злочину, санкція статті передбачає позбавлення волі на строк від 7 до 12 років із конфіскацією майна, обвинувачений не вказав, якими саме діями захисника були порушені його права і свободи, не навів жодних обґрунтувань, які б свідчили про неналежне виконання захисником своїх обов'язків, протягом усього розгляду справи в суді не здійснив жодних заходів щодо укладення договору з адвокатом, який би його влаштував. Крім того, суд не встановив жодних відомостей щодо неефективного здійснення захисту адвокатом, призначеним через центр безоплатної вторинної правової допомоги. З огляду на це, суд дійшов висновку про відсутність підстав для прийняття відмови від захисника і залишив клопотання обвинуваченого без задоволення [327].

У контексті права на захист у кримінальному провадженні європейські стандарти традиційно передбачають забезпечення «ефективного захисту» [229, с. 152]. Неодноразово ЄСПЛ наголошував на тому, що право кожної особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний адвокатський захист є одним із атрибутів справедливого судового процесу [35; 54; 56], а ЄКПЛ покликана гарантувати не теоретичні чи ілюзорні права, а права, які є практичними та ефективними [11].

Це означає, що сам по собі факт призначення особі захисника, який надає правничу допомогу, не обов'язково гарантує ефективну правову допомогу та відповідає вимогам п. (с) ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ [27]. У контексті ефективності захисту варто згадати і рішення у справі «Yaremenko v. Ukraine», в якому ЄСПЛ підкреслив, що сам по собі факт того, що до провадження було залучено двох адвокатів, які представляли заявника, однак бачили його лише один раз під час допиту і жодного разу до того, як допит відбувся, вказує на умовний характер їхніх послуг [55] і не може свідчити про ефективність захисту підозрюваного.

Можливість здійснення ефективного захисту нерозривно пов'язана з європейською практикою забезпечення раннього доступу до правової допомоги [182, с. 106; 240, с. 117]. У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що підозрюваний повинен мати право скористатися допомогою захисника на максимально ранніх стадіях провадження. Наприклад, у рішенні по справі «Luchaninova v. Ukraine» зазначено, що для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому, зазвичай, повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження [31]. Свого часу ВССУ в узагальненні судової практики також акцентував увагу на необхідності забезпечення права на захист на усіх стадіях кримінального провадження, а також на тому, що призначення захисника лише в судовому провадженні не може саме по собі відновити порушене право на захист під час досудового розслідування [315]. Така ж вимога стосується й наступних стадій кримінального провадження, у тому

числі й необов'язкових, наприклад, касаційного провадження (справа «Maksimenko v. Ukraine» [33]).

Варто відзначити, що вимога «ефективності» захисту стосується не лише випадків надання правничої допомоги адвокатом, а й випадків, коли підозрюваний (обвинувачений) здійснюють захист особисто. Для забезпечення реалізації права на самозахист обвинуваченому має гарантуватись ефективна особиста участь у кримінальному провадженні. З приводу цього ЄСПЛ, зокрема у справі «Tarasov v. Ukraine», зазначив, що право обвинуваченого за ст. 6 Конвенції на ефективну участь у своєму судовому розгляді включає право не лише бути присутнім, але й слухати та стежити за ходом провадження, що є невід'ємною частиною самого поняття змагального провадження та права обвинуваченого «захищати себе особисто», зазначеного у ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ. «Ефективна участь» у цьому контексті передбачає, що обвинувачений загалом розуміє характер провадження та ступінь важливості предмету справи для нього, включаючи обсяг будь-якого покарання, яке може бути призначене [51].

Невід'ємним елементом права підозрюваного (обвинуваченого) на захист є можливість участі згаданих учасників кримінального провадження у процесі доказування, зокрема, шляхом збирання та надання доказів суб'єктам, які ведуть процес, їх дослідження в судовому провадженні, заявлення клопотань про визнання доказів недопустимими тощо.

В силу того, що на сторону захисту не покладається обов'язок доказування обставин кримінального провадження, законодавець не регламентує порядку збирання доказів стороною захисту, передбачаючи лише способи збирання доказів. Водночас, як наголошує І. В. Гловюк, допустимість цих даних стороною захисту довести зобов'язана [142, с. 226]. Тому для вирішення такої законодавчої колізії потрібно або регламентувати порядок збирання доказів стороною захисту [175, с. 180; 199, с. 114; 354, с. 179], або сформулювати нові підходи до визначення допустимості доказів, отриманих стороною захисту.

На наш погляд, другий шлях є більш доцільним. Оскільки кримінальний процесуальний закон не регламентує процедури збирання доказів стороною захисту, а відповідно вона ніяк не може бути порушена, то такі докази *apriori* є допустимими, за умови, що у процесі їх отримання не було порушено права, свободи та законні інтереси інших осіб. Відповідно, на сторону обвинувачення повинен покладатись обов'язок доведення протилежного. Тому нам імпонує підхід В. О. Попелюшка, який, враховуючи принцип «дозволено все, що не заборонено законом», запропонував передбачити: 1) відкритість переліку доказів, які вправі збирати сторона захисту; 2) право збирати докази у будь-який не заборонений законом спосіб; 3) довільну форму (процедуру) їх збирання, головне аби при ній не порушувалися права, свободи та законні інтереси інших осіб; 4) свободу розпорядження зібраними доказами; 5) обов'язок слідчого (суду) прийняти надані стороною захисту докази, приєднати їх до матеріалів провадження, дослідити та оцінити в сукупності з іншими доказами [253, с. 409].

Більш детально питання участі у доказуванні, зокрема, надання доказів підозрюваним, обвинуваченим як спосіб захисту у кримінальному провадженні будуть розглянуті у наступних розділах дисертації.

Вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 20 КПК України вказав, що право на захист полягає також у реалізації інших процесуальних прав, що передбачені кримінальним процесуальним законом, проте не вказав які ж інші процесуальні права необхідно розуміти в цьому контексті. Очевидно, виходячи з такого нормативного підходу, у кримінально-процесуальній доктрині сформувалось трактування права на захист як усієї сукупності процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого як учасників кримінального провадження, використання яких дозволяє їм особисто захищатися від підозри, обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, доводити свою непричетність до його вчинення, невинуватість або менший ступінь вини, захищати інші законні інтереси у провадженні [90, с. 7; 227, с. 31].

На сьогодні чинний кримінальний процесуальний закон передбачає низку положень, які дають можливість підозрюваному, обвинуваченому прямо чи опосередковано реалізувати надане йому право на захист. Звертаючись до змісту ч.ч. 3-4 ст. 42 КПК України, можемо констатувати, що у переліку прав підозрюваного, обвинуваченого буквально про право на захист не йдеться. Водночас, усі права підозрюваного, обвинуваченого, зазначені у цих нормах, безпосередньо спрямовані на надання можливості цим учасникам кримінального провадження відстоювати свою правову позицію та здійснювати активний захист своїх прав та законних інтересів.

Одночасно, зважаючи на принцип «дозволено все, що не заборонено законом», варто погодитись із науковцями, які відзначають, що захист у кримінальному провадженні може здійснюватися не тільки шляхом діяльності, прямо передбаченої процесуальним законом, а й у формах, що не суперечать йому [89, с. 24-25; 253, с. 75]. Такий підхід знаходить підтримку й на практиці (73,8 % опитаних респондентів) і заслуговує на закріплення у нормах чинного КПК України.

З огляду на це, пропонуємо ч. 1 ст. 20 КПК України викласти у такій редакції: «1. Підозруваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, інша особа, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, має право на захист, яке полягає у наданні їй можливості бути негайно і детально поінформованою про характер і причини підозри, обвинувачення чи кримінального переслідування в іншій формі, захищати себе особисто та/або користуватися правничою допомогою захисника, брати участь у процесі доказування, зокрема, збирати і надавати докази, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом, а також вчиняти інші дії, що не заборонені цим Кодексом і не порушують права, свободи та законні інтереси інших осіб».

Важливість права на захист важко переоцінити. Його місце в структурі процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого) яскраво демонструє твердження Т. М. Мирошніченко, на думку якої саме за рівнем забезпечення

права підозрюваного (обвинуваченого) на захист у наш час прийнято судити про демократичність не тільки судочинства, а й політичного режиму конкретної держави в цілому [225, с. 133].

На завершення розгляду питання про місце права на захист у структурі процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого) висловимо думку про необхідність диференційованого підходу до розгляду його сутності. На наш погляд, слід вести мову про об'єктивне і суб'єктивне право на захист у кримінальному провадженні. При цьому об'єктивне право на захист є елементом регулятивних кримінальних процесуальних відносин і є системою загальнообов'язкових правил поведінки, які гарантують кожній особі, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, можливості для відстоювання своїх прав, свобод та законних інтересів у кримінальному провадженні. Існування цього права не залежить від індивідуальних інтересів і свідомості окремих осіб, воно є складовою частиною правового регулювання.

Суб'єктивне право на захист – це вже можливість конкретної особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, використовувати ці правові приписи для захисту від підозри, обвинувачення або кримінального переслідування в іншій формі. Тобто суб'єктивне право на захист є елементом охоронних кримінальних процесуальних відносин. Суб'єктивне право на захист породжується здійсненням щодо особи кримінального переслідування, внаслідок чого порушуються, обмежуються або ставляться під загрозу порушення її права, свободи та законні інтереси.

1.2. Сутність та форми надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні

Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості передбачені Конституцією України як одна з основних засад судочинства (п. 4 ч. 1 ст. 129) [179]. Зміст зазначеної конституційної засади розвивається у ч. 2 ст. 22 КПК України («Змагальність

сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості»), котра визначає, що сторони кримінального провадження мають рівні права, зокрема, на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів.

Як бачимо, навіть у формулюванні назви зазначеної засади кримінального судочинства законодавець допускає використання різної термінології: в Основному законі – «надання доказів», а в КПК України – «подання доказів». Понад те, кримінальне процесуальне законодавство, коли мова йде про отримання доказової інформації від учасників кримінального провадження, також оперує різними термінами. Частково це зумовлено можливістю отримання як вербальної інформації, так і матеріалізованих об'єктів (речей і документів). Відповідно, урегульовуючи статус окремих учасників кримінального провадження, наприклад, підозрюваного (обвинуваченого), законодавець передбачає окремо право давати пояснення, показання (п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК України) та право подавати докази (п. 8 ч. 3, п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК України).

Водночас, у низці кримінально-процесуальних норм також вживається і термін «надання» (надавати, надати) доказів, речей, документів, показань, пояснень, відомостей, інформації тощо. До прикладу, у ч. 1 ст. 20 КПК України йдеться про надання можливості підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому *надати* усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення; у ч. 2 ст. 96 КПК України – про право *надати* показання, документи, які підтверджують репутацію свідка для доведення недостовірності його показань; у ч. 3 ст. 99 КПК України – про зобов'язання *надати* суду оригінал документа; у ч. 6 ст. 99 КПК України – про право *надати* витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а також зобов'язання на вимогу суду *надати* документи у повному обсязі; у ч. 2 ст. 101 КПК України – про право *надати* суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях; у п. 6 ч. 2 ст. 193 КПК України – про право підозрюваного,

обвинуваченого *надавати* речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора; у ч. 3 ст. 245 КПК України – про відмову особи добровільно *надати* біологічні зразки; у ч. 1 ст. 351 КПК України – про пропозицію головуючого надати обвинуваченому показання щодо кримінального провадження; у ч. 14 ст. 352 КПК України – про можливість *надати* показання свідка стосовно обставин, щодо яких він не допитувався; у ч. 5 ст. 356 КПК України – про право *надати* відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта для доведення або спростування достовірності висновку експерта.

У зв'язку з цим постає проблема співвідношення понять «надання доказів» і «подання доказів». Щодо цього у кримінально-процесуальній доктрині практично відсутні наукові погляди. Передусім, слід погодитися з думкою, що коли мова йде про подання доказів, законодавець має на увазі лише матеріальні об'єкти, що несуть інформацію про істотні обставини кримінального провадження, а до норм КПК України, які надають учасникам провадження право подавати докази, слід застосовувати обмежувальне тлумачення, оскільки зміст, вкладений законодавцем у вказані норми права є вужчим, ніж їх текстуальне вираження [199, с. 53]. Право подавати докази і право давати показання (пояснення) є рівнопорядковими правами, зокрема, підозрюваного (обвинуваченого), що одночасно виступають формами їх участі у доказуванні.

С. А. Крушинський, досліджуючи відмінність між поняттями «подання доказів» і «витребування доказів», для чіткого розмежування цих двох різновидів передання доказових матеріалів, запропонував вживати у кримінальному процесуальному законі два терміни:

- «подання доказів» – для випадків, коли вони передаються добровільно, з власної ініціативи особи;
- «надання доказів» – коли останні передаються відповідним органам на їх вимогу, тобто у разі їх витребування [199, с. 49].

Таким чином, в основу розмежування зазначених термінів покладено критерій ініціативи щодо передання доказових матеріалів. За висловленого підходу, як бачимо, такі поняття взагалі не перетинаються. З такою думкою вченого можна було б погодитись, якщо вести мову виключно про подання речей і документів. Однак, якщо тлумачити поняття «надання доказів» більш широко за рахунок включення до нього також і надання вербальної інформації (показань, пояснень), очевидно, що такий підхід потребує перегляду. В якості критерію розмежування зазначених понять можна обрати характеристику доказових матеріалів, які передаються.

В цілому ж, на наш погляд, наведена вище ситуація засвідчує порушення вимоги єдності юридичної термінології [172, с. 152], відповідно до якої для визначення одних і тих самих понять повинні застосовуватися одні й ті самі терміни. Дотримання єдиної термінології як в різних нормативно-правових актах, так і в межах одного нормативно-правового акта необхідне для забезпечення правильного розуміння змісту закону та його однакового тлумачення. Крім того, ієрархія актів законодавства зумовлює те, що юридична термінологія, використана у Конституції України, є обов'язковою для вживання у галузевому, зокрема, кримінальному процесуальному законодавстві. Також у цій ситуації певною мірою можна прослідкувати порушення принципу правової визначеності [231, с. 561].

Видається, що усі випадки, коли будь-які доказові матеріали, відомості надходять від учасників кримінального провадження, можна об'єднати терміном «надання доказів» (речей, документів, показань), що відповідає положенню п. 4 ч. 1 ст. 129 Конституції України.

Важливе значення надання доказів підозрюваним, обвинуваченим для забезпечення змагального кримінального провадження, а також окреслені проблеми нормативного регулювання цього права зумовлюють необхідність у проведенні ґрунтовного дослідження сутності та правової природи надання доказів.

Враховуючи те, що нормативного визначення поняття «надання доказів» у кримінальному процесуальному законі немає, а доктрина кримінального процесу не усуває цю прогалину, перш за все, варто звернутися до етимології цього поняття. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови «надавати» означає дати що-небудь в якійсь кількості або у кілька заходів; відправляти, надсилати щось кому-небудь [116, с. 709]. Тобто надання доказів означає передання одним суб'єктом іншому фактичних даних, що стосуються відповідного кримінального провадження.

Для формулювання дефініції цього поняття важливо з'ясувати його іманентні ознаки, що внутрішньо притаманні цьому явищу і впливають з його сутності. На наш погляд, до таких ознак належать наступні:

1. Предмет надання доказів. Чіткого однозначного розуміння предмета надання доказів у кримінально-процесуальній доктрині на сьогодні немає, а тому для вирішення цієї проблеми, перш за все, необхідно з'ясувати, що розуміється під поняттям «докази» у законодавстві та науковій літературі.

У ч. 1 ст. 84 КПК України зазначено, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [190]. Схоже визначення мало місце й у ч. 1 ст. 65 КПК України 1960 року. В обох випадках законодавець використовував термін «фактичні дані», щодо тлумачення якого у кримінально-процесуальній доктрині так і не сформувалось єдиної думки [199, с. 52]. Не заглиблюючись у дискусію з приводу змісту терміну «фактичні дані», відзначимо, що у контексті нашого дослідження ключовим є визначення моменту формування «доказів», тобто набуття фактичними даними відповідних властивостей.

На сьогодні дедалі більше вчених ведуть мову про необхідність поділу доказів на «досудові» та «судові». До прикладу, В. П. Гмирко обґрунтовує такий підхід тим, що кримінальне процесуальне доказування здійснюється у

межах двох основних «технологічних» процедур – підготовчого та головного доказових проваджень. При цьому, результати доказування (доказова продукція), отримана на підготовчому доказовому провадженні (тобто під час досудового розслідування), мають значення лише для забезпечення потреб досудового провадження, а для головного доказового провадження (яке відбувається під час судового розгляду) вони мають лише характер вихідного матеріалу, який переробляється у кінцевий продукт, чим завершується доказова діяльність у цілому. На переконання вченого, кримінальними процесуальними доказами «*sensu stricto*» мають визнаватися лише докази, сформовані за результатами судової комунікації, що здійснюється учасниками головного доказового провадження. Натомість, результати підготовчого доказового провадження (досудового розслідування) автор вважає за можливе називати «матеріалами» або «технічними» доказами, якими сторона обвинувачення виправдовує правильність власних процесуальних рішень; для суду ці «докази» не повинні існувати «*ex definitione*» [145, с. 174-175].

Зважаючи на це, Л. М. Лобойко небезпідставно піддав сумніву тезу про те, що зібрані під час досудового розслідування дані можна вважати доказами [216, с. 141-142]. На наш погляд, варто погодитись із таким підходом, адже лише за результатами дослідження і оцінки фактичних даних суд може визнати їх належними, допустимими і достовірними доказами.

Про розмежування доказів на досудові і судові, зважаючи на особливості їх формування, зазначає й М. Є. Шумило. Вчений підкреслює, що КПК України 2012 року передбачив двоступеневу процедуру формування доказів – досудову і судову. При цьому на рівні засади кримінального провадження у ч. 2 ст. 23 КПК України вказується, що не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. Таким чином, докази, сформовані слідчим і прокурором, не придатні для вирішення питання про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зібрані сторонами докази на досудовому розслідуванні можуть визнаватись судовими доказами лише за

результатами їх інтерпретації сторонами у судовому засіданні. Саме змагальна процедура, за слушною думкою вченого, покликана відкоригувати подані сторонами докази, очистити від суб'єктивно-хибних нашарувань і визначити їх реальну доказову силу [362, с. 86]. В іншій своїй праці М. Є. Шумило додає, що докази, сформовані в стадії досудового розслідування, придатні лише для «внутрішнього користування» в інтересах досудового розслідування, а «справжніми» доказами, ці матеріали стають лише в стадії судового розгляду, де за результатами перевірки суд має виняткове право оголосити сформований матеріал складом доказу й використати його в сукупності з іншими доказами на обґрунтування вироку [364, с. 102].

Інші науковці, зважаючи на зміст ч. 2 ст. 23 КПК України, також доходять висновку, що визначення законодавцем у ч. 1 ст. 84 КПК України поняття доказу як такого, що встановлюється слідчим, прокурором, є не логічним, адже ці дві процесуальні особи не можуть за законом встановлювати докази. Вони відшуковують і встановлюють лише фактичні дані, які можуть бути визнані або не визнані доказами лише судом [294, с. 193]. За твердженням П. В. Прилуцького, все, що отримано для здійснення доказування пред'явленого обвинувачення до судового розгляду, по суті не є доказом, а лише фактичною доказовою інформацією (даними), необхідними для такого доказування [287, с. 106].

Враховуючи викладені підходи, погоджуючись із наведеними твердженнями науковців, вважаємо, що у контексті надання доказів вживання терміну «докази» є досить умовним. Більш правильно, на наш погляд, вести мову про надання, зокрема, підозрюваним, обвинуваченим певних відомостей або об'єктів, що містяться у відповідних процесуальних джерелах, передбачених ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 298-1 КПК України.

З огляду на це, до предмета надання доказів варто включати:

- 1) усні, вербальні відомості (показання, пояснення);
- 2) матеріалізовані об'єкти (речі і документи) [73, с. 112].

У наукових джерелах, присвячених проблемам подання доказів, можна віднайти думки про те, що подані можуть бути усні повідомлення про виявлене місце події, сліди та інші речові об'єкти. Однак така точка зору була піддана справедливій критиці, оскільки усна інформація (повідомлення) про місце знаходження об'єкту – це показання, пояснення, що не охоплюються такою специфічною формою участі у доказуванні як подання доказів [201, с. 80]. Хоча право подавати докази і право давати показання (пояснення), як уже згадувалось, є рівнопорядковими правами, зокрема, підозрюваного, обвинуваченого, однак обидва вони охоплюються поняттям «надання доказів». Таким чином у цьому аспекті поняття «надання доказів» слід вважати ширшим і таким, що повністю охоплює (поглинає) поняття «подання доказів».

2. *Правова природа надання доказів.* За своєю правовою природою надання доказів здебільшого розглядається у наукових джерелах як право відповідного суб'єкта кримінального провадження. Це означає, що надання доказів здійснюється за волевиявленням відповідних учасників кримінального провадження, в основі якого лежить усвідомлена необхідність передання фактичних даних уповноваженому органу або особі. Добровільний характер надання доказів яскраво виражається у формулюванні засади судочинства, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 129 Конституції України, де згадується «свобода надання сторонами суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості».

Одразу слід акцентувати увагу на терміні «свобода», який тлумачиться як можливість суб'єкта діяти самостійно і незалежно, досягати своїх цілей та інтересів, не порушуючи при цьому прав, свобод інших [146, с. 365]. Тобто свобода надання доказів полягає у тому, що відповідні суб'єкти (у нашому випадку – підозрюваний, обвинувачений) мають можливість самостійно, без будь-якого тиску, примусу, перешкод і заборон з боку інших учасників судочинства приймати рішення про надання до суду певних фактичних даних, їх обсяг тощо, або ж утримання від цього.

Передусім, мова йде тут про речові або документальні докази. Але те ж саме стосується й надання підозрюваним, обвинуваченим показань – це право зазначених суб'єктів під час допиту надати в усній або письмовій формі відомості щодо відомих їм обставин, що мають значення для кримінального провадження. Водночас, підозрюваний, обвинувачений не можуть бути примушені визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушені давати окремі пояснення чи показання, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ними кримінального правопорушення. Охоплення терміном «надання доказів» і матеріальних об'єктів (речей, документів), і вербальних відомостей (показань, пояснень) підтримується й опитаними респондентами (84,4 %). При цьому зазначені особи у будь-який момент мають право відмовитися відповідати на будь-які запитання. Вказані положення складають зміст ще однієї засади кримінального провадження – свободи від самовикриття (ст. 18 КПК України).

Окрім того, вітчизняний законодавець розглядає право підозрюваного, обвинуваченого (а надалі – виправданого чи засудженого) збирати і надавати докази (речі, документи, усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення) як складову засади забезпечення права на захист (ч. 1 ст. 20 КПК України). Підозрюваний, обвинувачений можуть обрати і «пасивну» модель участі у доказуванні, намагаючись, перш за все, піддати сумніву версію і доводи сторони обвинувачення. Проте, якщо їм вдалось самостійно виявити докази, що можуть бути використані для їх виправдування, звільнення від відповідальності, її пом'якшення, то надання їх суду було б виправданим елементом тактики захисту.

Водночас, на наше переконання, про надання доказів можна вести мову не лише у випадку добровільного передання фактичних даних за ініціативою учасників кримінального провадження. Доказові матеріали можуть надаватися учасниками судочинства і на вимогу уповноважених органів, які ведуть кримінальний процес. До прикладу, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 66 КПК України свідок зобов'язаний давати правдиві показання під час досудового

розслідування та судового розгляду; відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його [190]. Понад те, ст. 385 КК України передбачає кримінальну відповідальність за відмову свідка від давання показань або відмову експерта без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування [188].

Інший приклад передбачений ч. 2 ст. 93 КПК України – витребування доказів (речей, документів, відомостей) стороною обвинувачення. На думку І. А. Карлаша, законом встановлено два основні види надання доказів – у формі витребування та подання предметів і документів учасниками процесу, іншими громадянами, підприємствами, установами, організаціями. Різниця між ними, на його думку, полягає у тому, що в першому випадку ініціатива у поповненні доказового матеріалу виходить від слідчого (суду), а в другому – від особи, яка володіє доказом. Водночас, загальним для цих випадків є те, що докази надаються уповноваженому суб'єкту (або на його вимогу, або з ініціативи громадянина чи організації) [170, с. 56-57].

Як слушно зазначає С. О. Ковальчук, витребування може розглядатися в якості самостійного способу збирання доказів лише за умови виконання вимоги про надання предмета або документа [176, с. 8], тобто надання доказів у даному випадку є елементом процедури їх витребування слідчим або прокурором, здійснюється на їх вимогу. Таким чином при витребуванні така ініціатива походить від суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження (зокрема, слідчого під час досудового розслідування, суду під час судового розгляду [109, с. 86]. Правом витребування речей, копій документів, відомостей наділяється й сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Надання доказів на вимогу уповноважених органів також можливе й у процесі надання тимчасового доступу до речей і документів, адже цей захід забезпечення кримінального провадження передбачає надання особою, у

володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку).

В усіх наведених випадках надання доказових матеріалів охоплюється вимогою, пред'явленою у той чи інший спосіб суб'єктом, який веде кримінальний процес. Відповідно, такі правовідносини не охоплюються поняттям свободи надання доказів.

Таким чином, надання доказів може реалізовуватись або як право (здійснюється у добровільному порядку з власної ініціативи), або як обов'язок (здійснюється на вимогу інших осіб). Відповідно, термін «надання доказів», на наш погляд, включає в себе:

1) добровільне надання речей або документів, добровільне надання вербальних відомостей (показань або пояснень);

2) надання речей, документів, відомостей на вимогу уповноважених органів та осіб [93, с. 324-325].

Водночас, для підозрюваного, обвинуваченого надання доказів – це право, адже ці суб'єкти жодним чином не зобов'язані брати участь у процесі кримінального процесуального доказування, на них не покладається обов'язок доказування обставин кримінального провадження, що зумовлено, передусім, дією засад змагальності, презумпції невинуватості та свободи від самовикриття.

3. *Суб'єкти надання доказів.* До участі у кримінальному процесуальному доказуванні у більшому чи меншому ступені залучаються різні суб'єкти кримінального провадження, які мають неоднаковий статус, виконують різні функції, мають різні повноваження [200, с. 587]. Одні суб'єкти залучаються через необхідність захищати свої права та законні інтереси, другі – через свої посадові обов'язки, треті – за дорученням чи угодою, четверті – притягуються до участі в процесі у примусовому порядку [153, с. 113], а тому, як зазначає С. О. Данькова, мета і ступінь залучення їх до доказової діяльності є різними [148, с. 64].

Беручи за критерій роль суб'єктів, виконувани ними обов'язки і функції у доказуванні, вважаємо за доцільне виокремити такі групи суб'єктів кримінального процесуального доказування:

1) суб'єкти, які здійснюють функції правосуддя і судового контролю та на яких покладається обов'язок в умовах змагальності неупереджено вирішити кримінальне провадження в цілому або окреме його питання (суд, слідчий суддя);

2) суб'єкти, на яких відповідно до закону покладається обов'язок доказування усіх обставин кримінального провадження (слідчий, дізнавач, прокурор, потерпілий – приватний обвинувач);

3) суб'єкти, яким відповідно до закону надається право брати участь у процесі доказування (підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження).

Виникає питання, чи можна ототожнювати поняття «суб'єкти доказування» і «суб'єкти надання доказів». Видається, що відповідь має бути негативною з таких міркувань. Суб'єкти доказування першої групи є тими суб'єктами, які приймають кінцеві процесуальні рішення і саме їм інші учасники провадження надають докази для їх урахування під час обґрунтування відповідних рішень. Самі ж ці суб'єкти (суд, слідчий суддя) нікому докази не надають.

Суб'єкти доказування другої групи, не дивлячись на виконання ними обов'язку доказування у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 92 КПК України), також наділені правом (яке одночасно є і їх обов'язком [200, с. 589]) надавати докази суду та слідчому судді. До прикладу, під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження вони повинні надати слідчому судді, суду докази обставин, на які вони посилаються (ч. 6 ст. 132 КПК України). В судовому провадженні прокурор як рівноправна

сторона повинен надати суду докази, які підтверджують пред'явлене особі обвинувачення, чим обґрунтувати свою правову позицію.

Суб'єкти доказування третьої групи мають у кримінальному провадженні власний інтерес або ж представляють інтереси інших осіб, а тому для їх відстоювання не позбавлені можливості поповнити доказову базу шляхом надання доказів. Ці суб'єкти, зокрема, підозрюваний, обвинувачений самостійно визначають доцільність надання тих чи інших доказів, момент їх надання (стадія досудового розслідування чи судове провадження) тощо.

Водночас, у кримінальному провадженні беруть участь й інші учасники, які не реалізують жодного з елементів кримінального процесуального доказування, але відіграють допоміжну роль. Слушним видається твердженням В. В. Вапнярчука, суб'єкти, які реалізують функцію сприяння здійсненню правосуддя, тобто діяльність, спрямовану на надання допомоги під час кримінального провадження, повинні вважатися суб'єктами, які залучаються до доказування, але не є його суб'єктами [108, с. 165]. Серед них наявні суб'єкти, які надають фактичні дані уповноваженим суб'єктам – свідок надає показання, експерт надає висновок експерта, які відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України є процесуальними джерелами доказів.

Крім того, під час досудового розслідування надати певні речі, документи, відомості, які мають доказове значення, можуть і будь-які юридичні особи (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації в особі їх службових осіб) та фізичні особи.

Таким чином, під суб'єктами надання доказів варто розуміти учасників кримінального провадження, інших фізичних та юридичних осіб, які з власної ініціативи або на вимогу передають слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді, суду речі, документи, усні чи письмові відомості, що мають доказове значення для кримінального провадження. Коло суб'єктів надання доказів є досить широким і лише частково співпадає з колом суб'єктів кримінального процесуального доказування.

4. *Мета надання доказів.* Даючи відповідь на питання про мету надання доказів, передусім, варто звернутися до визначення мети кримінального процесуального доказування як більш широкого поняття, складником якого є й надання доказів. Інтерес до вирішення проблеми мети кримінального процесуального доказування давно існував і не вичерпався й на даний час. Переважно, шукаючи відповідь на це питання, науковці звертаються до аналізу поняття «істини». В. В. Вапнярчук підтверджує, що у кримінально-процесуальній науці був зроблений майже безальтернативний висновок про те, що метою кримінальної процесуальної діяльності є встановлення істини [111, с. 78]. Водночас, варто погодитись, що ця категорія є однією із найбільш суперечливих у теорії доказового права [289, с. 61] і продовжує викликати численні дискусії.

Послідовний прихильник концепції істини як засади кримінального провадження і мети доказування В. Т. Нор вважає, що досягнення мети доказування – істини є необхідною умовою вирішення завдань кримінального судочинства, адже без правильного пізнання того, що відбулось у дійсності, не можна розкрити кримінальне правопорушення, викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності, не можна правильно застосувати закон, а відповідно, й забезпечити охорону прав та законних інтересів учасників провадження. Водночас, вчений наголошує на тому, що хоч законодавець при регламентації процесу доказування не вживає терміну «істина», реалізація у кримінальному процесі принципу встановлення обставин справи повно, всебічно і об'єктивно є необхідною умовою і наслідком її досягнення [234, с. 1-3]. Намагання відмовитися від використання в кримінальному процесі терміну «істина» окремі вчені вважають контрпродуктивними [152, с. 56].

Переважає, дискусія, що має місце у кримінально-процесуальній доктрині, стосується характеру та змісту істини, яка має встановлюватись у кримінальному провадженні. Так, Ю. Т. Піх, виокремлюючи два концепти істини – об'єктивну (матеріальну) і формальну (процесуальну, судову), наполягає на тому, що у кримінальному судочинстві повинна встановлюватись

саме об'єктивна істина, без досягнення якої, на думку вченого, неможливо вирішити жодне із завдань кримінального провадження [247, с. 262].

Натомість, А. А. Павлишин наводить аргументи на підтримку думки, що досягнути об'єктивної істини у кримінальному провадженні неможливо апріорі в силу особливостей людського пізнання, яке не може бути позбавлене суб'єктивного фактору [241, с. 10]. М. О. Каліновська неможливість встановлення об'єктивної істини у кожному кримінальному провадженні пов'язує з ретроспективним характером пізнання у кримінальному провадженні, а також неможливістю повною мірою усунути суб'єктивні елементи з процесу доказування [168, с. 60]. Низка інших науковців також спробували обґрунтувати необхідність відходу від монополії теорії об'єктивної істини. Зокрема, В. В. Вапнярчук цілком слушно, на наш погляд, відзначив, що змагальна форма кримінального судочинства багато в чому є несумісною з вимогами досягнення об'єктивної істини [111, с. 80]. Сербські дослідники Г. Іліч і М. Маїч (Goran Ilić, Miodrag Majić) також акцентують увагу на тому, що істина має низку «конкурентів», з якими вона вступає у конфлікт, маючи на увазі такі цінності, як забезпечення права на справедливий суд, змагальність і рівність сторін провадження. Зважаючи на необхідність «гармонії» істини із цими цінностями, вчені ставлять під сумнів, чи можна вважати істину кінцевою метою кримінального провадження [66, с. 100].

Очевидно, що об'єктивна істина є ідеалом, до якого повинна прагнути кримінальна процесуальна діяльність, однак в силу формалізованості кримінального провадження його досягнення не завжди є можливим.

В. В. Вапнярчук зробив спробу поєднати різні теорії істини (об'єктивної, формальної, конвенційної) і сформулювати єдине поняття істини, під яким запропонував розуміти сформоване (сконструйоване) під час кримінального провадження в передбаченому законом порядку достовірне, узгоджене знання про обставини, які підлягають доказуванню, що відображає ці обставини в свідомості людей у точній відповідності з дійсністю та/або знання, визнане таким за погодженням (конвенцією) сторін [113, с. 143].

На наш погляд, на увагу у цьому визначенні заслуговує теза про «узгодженість» знання, що мало б означати, що таке знання сформоване на підставі достатньої сукупності узгоджених, несуперечливих доказів. Водночас, чи можна істиною вважати «знання, визнане таким за погодженням (конвенцією) сторін», – питання спірне. «Істинність» такого знання презюмується у зв'язку з домовленістю окремих суб'єктів кримінального провадження вважати його істинним (хоч і може не відображати реальної дійсності), однак, як підкреслює М. В. Деєв, зміст істини не залежить від волі та бажання суб'єкта, який здійснює пізнання, він є об'єктивним [152, с. 54]. У кримінальному провадженні на підставі угоди суд, не досліджуючи докази, перевіряє лише формальні обставини і сприймає «на віру» ті обставини, які зафіксовані в обвинувальному акті та які сторони узгодили в угоді [150, с. 23].

Резюмуючи, підтримуємо твердження А. А. Павлишина, на думку якого у змагальному кримінальному провадженні значення «ціннісного орієнтира» повинно перейти від об'єктивної істини до істини формальної (процесуальної) [241, с. 10]. При цьому важливе місце повинно відводитись стандартам доказування, які відображають рівень знання (кількісні і якісні складові [299, с. 48]) про обставини кримінального провадження, якого необхідно досягти для ухвалення тих чи інших процесуальних рішень.

Повертаючись до формулювання мети кримінального процесуального доказування, варто зауважити, що кримінальне процесуальне доказування здійснюється не лише щодо так званого «головного факту» (винуватості чи невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення), а й щодо низки інших питань (зокрема, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, у т.ч. запобіжних заходів, повідомлення особі про підозру, застосування заходів безпеки, зупинення провадження тощо). При розгляді зазначених питань говорити про істину як мету доказування мабуть не зовсім правильно. Слушну думку у цьому контексті висловлює С. А. Крушинський, зазначаючи, що в такому разі метою доказування є

прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень із зазначених питань кримінального судочинства [199, с. 35].

Не можна оминати увагою й підхід вчених, які формулюють мету кримінального процесуального доказування як встановлення фактичних обставин кримінального провадження в умовах змагальності в обсязі, розумно достатньому для прийняття законного, обґрунтованого, справедливого процесуального рішення на основі верховенства права [289, с. 62]. У цій дефініції нам імпонує поєднання двох елементів – «встановлення фактичних обставин кримінального провадження в розумно достатньому обсязі» і «прийняття законного, обґрунтованого, справедливого процесуального рішення».

З урахуванням наведеного, вважаємо, що ч. 2 ст. 91 КПК України, в якій вітчизняний законодавець сформулював мету кримінального процесуального доказування, потребує уточнення. Пропонуємо зазначену норму викласти у такій редакції: «Доказування полягає у збиранні, перевірці, оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження в обсязі достатньому для прийняття законних, обґрунтованих, справедливих процесуальних рішень».

У контексті нашого дослідження слід з'ясувати, чи мета надання доказів є ідентичною меті доказування. На наш погляд, ствердно відповісти на це питання немає підстав. Це зумовлене тим, що, як було зазначено вище, надавати докази можуть як суб'єкти, які є безсторонніми, незацікавленими у результатах кримінального провадження, так і суб'єкти, які мають у провадженні власний інтерес або представляють інтереси інших учасників. До прикладу, у випадку надання показань свідком, надання висновку експертом, зазначені суб'єкти виконують покладені на них обов'язки і сприяють достовірному встановленню обставин провадження. Водночас, слід зазначити, що підозрюваний (обвинувачений) далеко не завжди зацікавлений у встановленні істини у кримінальному провадженні і може надавати певні

докази з метою заплутування, введення в оману органів, які ведуть процес (наприклад, надавати неправдиві показання) [96, с. 118].

Слушною, зважаючи на це, є вказівка В. Т. Нора на те, що змагальне провадження здатне не лише знайти істину, але й затушувати її залежно від того, чи зацікавлена сторона у її знаходженні. Складно уявити ситуацію, коли захисник обвинуваченого буде докладати процесуальні зусилля для встановлення істини, якщо вона буде суперечити інтересам його підзахисного. Так само і сторона обвинувачення в реальній дійсності нерідко має тенденцію до «згущення фарб» щодо обвинувачення [234, с. 10-11].

Тому для суб'єктів, які мають у провадженні власний інтерес або представляють інтереси інших учасників, основною метою надання доказів виступає відстоювання відповідних інтересів, що може бути спрямованим як на встановлення істини, так і на протидію цьому.

Враховуючи визначені іманентні ознаки, пропонуємо таку дефініцію поняття «надання доказів»: *надання доказів* – це передання органам, які здійснюють кримінальне провадження, речей, документів, вербальних відомостей, що реалізується учасниками кримінального провадження та іншими суб'єктами з власної ініціативи або на вимогу уповноважених органів чи службових осіб з метою відстоювання власних інтересів або інтересів інших учасників та / або встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Право надання доказів (показань, речей і документів) займає важливе місце у структурі процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого. Звертає на себе увагу те, що необхідність надання доказів підозрюваним, обвинуваченим зумовлена, передусім, потребою захисту їх законних інтересів. Надання доказів підозрюваним, обвинуваченим є дієвою можливістю реалізації їх правового статусу як суб'єктів доказування та відстоювання власних прав та законних інтересів. Реалізуючи це право, підозрюваний, обвинувачений отримують можливість здійснити свій внесок у вирішення кримінального провадження [201, с. 80].

На наш погляд, реалізувати право на надання доказів підозрюваний, обвинувачений можуть двома шляхами: 1) безпосередньо – шляхом особистого надання доказів слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді або суду (надання показань, речей, документів); 2) опосередковано – через свого захисника або шляхом забезпечення явки до суду інших осіб – носіїв доказової інформації (наприклад, забезпечення явки до суду свідків сторони захисту, які нададуть відповідні показання).

Підозрюваний, обвинувачений як суб'єкти, які найбільш заінтересовані у результатах проведення досудового розслідування та судового провадження, досить часто надають докази слідчому чи суду. Причину цього слушно пояснює О. В. Астапенко: 1) такі суб'єкти більше за інших зацікавлені у вирішенні провадження певним чином і більше решти осіб обізнані у потребах слідства; 2) в силу їх причетності до події кримінального правопорушення необхідні речі чи документи найчастіше опиняються в їх руках [86, с. 142]. Тобто у даному випадку спрацьовує так званий тягар доказування, що і зумовлений переважно тими інтересами, які переслідуються учасниками у кримінальному провадженні. Саме інтерес, на думку В. В. Вапнярчука, є рушійною силою при реалізації тягара доказування [112, с. 148]. До прикладу, хоч і підозрюваний, обвинувачений не зобов'язані доводити своє алібі, проте його доведення сприятиме їх виправданню, що і спонукає надавати слідчому, прокурору, суду відповідні докази, котрі підтверджують цей факт. Саме тягар доказування, що базується на потребі забезпечення інтересів підозрюваного, обвинуваченого стимулює їх бути активними у процесі доказування, що є надзвичайно важливим з огляду на вимогу всебічності, повноти та неупередженості дослідження обставин кримінального провадження.

Ухиляючись від активної участі в процесі доказування, підозрюваний, обвинувачений певною мірою створюють загрозу того, що відповідні обставини не будуть встановлені або будуть недостатньо повно встановлені. Проте ця загроза фактично може бути нівельована активною діяльністю органів досудового розслідування, прокурора і суду щодо доказування усіх обставин

провадження, незалежно від бажання і здатності підозрюваного, обвинуваченого довести свої твердження.

Праву підозрюваного, обвинуваченого надавати докази кореспондує відповідний обов'язок суб'єктів, які ведуть кримінальне провадження, забезпечити можливість реалізації цього права. Зазначене твердження підтверджується положенням п. 10 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», в якому судам роз'яснено, що конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом зобов'язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання та дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав [285].

Зазначена специфіка участі підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному процесуальному доказуванні в умовах змагальності зумовлює необхідність урахування їх заінтересованості у результатах кримінального провадження під час перевірки та оцінки наданих ними доказів.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на таких моментах:

1) процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого слід розглядати через сукупність його елементів – виконуваної ними функції, системи прав, обов'язків, правових гарантій та відповідальності;

2) особливе місце в структурі процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого займає право на захист, яке включає надання особі можливості бути негайно і детально поінформованою про характер і причини підозри, обвинувачення, захищати себе особисто та/або користуватися правничою допомогою захисника, брати участь у процесі доказування, зокрема, збирати і надавати докази, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України, а також вчиняти інші дії, що не суперечать положенням КПК України і не порушують права, свободи та законні інтереси інших осіб;

3) слід розмежовувати об'єктивне і суб'єктивне право на захист у кримінальному провадженні: об'єктивне право на захист є елементом регулятивних кримінальних процесуальних відносин, не залежить від індивідуальних інтересів і свідомості окремих осіб; суб'єктивне право на захист є елементом охоронних кримінальних процесуальних відносин і породжується здійсненням щодо конкретної особи кримінального переслідування, внаслідок чого порушуються, обмежуються або ставляться під загрозу порушення її права, свободи та законні інтереси;

4) надання доказів – це передання органам, які здійснюють кримінальне провадження, речей, документів, вербальних відомостей, що реалізується учасниками кримінального провадження та іншими суб'єктами з власної ініціативи або на вимогу уповноважених органів чи службових осіб з метою відстоювання власних інтересів або інтересів інших учасників та/або встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження;

5) надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) є його правом (хоч і не абсолютним), яке він може реалізувати за власним розсудом, тобто йому притаманний добровільний характер; жодні заходи відповідальності за відмову від надання доказів (показань, речей чи документів) до цих суб'єктів кримінального провадження *apriori* не може бути застосовано;

6) надання доказів підозрюваним, обвинуваченим є складовою частиною низки загальних засад кримінального провадження, зокрема, змагальності сторін та свободи у наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, свободи від самовикриття, забезпечення права на захист;

7) реалізувати право на надання доказів підозрюваній, обвинуваченій можуть двома шляхами: 1) безпосередньо – шляхом особистого надання доказів слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді або суду (надання показань, речей, документів); 2) через свого захисника або шляхом забезпечення явки до суду інших осіб – носіїв доказової інформації.

РОЗДІЛ 2

НАДАННЯ ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ) ПОКАЗАНЬ, ПОЯСНЕНЬ ТА ВІДМОВА ВІД ЇХ НАДАННЯ ЯК СПОСОБИ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Показання та пояснення підозрюваного (обвинуваченого) як процесуальні джерела доказів

Сучасний етап розвитку правових відносин, що виникають у сфері кримінального судочинства, кримінального процесуального законодавства та доктрини зумовлює необхідність глибокого теоретичного осмислення можливостей використання доказів та їх процесуальних джерел. Наукове обґрунтування сутності, змісту та значення процесуальних джерел доказів як базової категорії кримінального процесуального права має важливе значення як для розвитку теорії кримінального процесу, так і для практики правозастосування.

Процесуальне джерело доказів розглядається у кримінально-процесуальній доктрині як об'єкт матеріального світу або інформація, що містить у вигляді матеріальних або ідеальних слідів фактичні дані про кримінальне правопорушення та про пов'язані з ним обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, що виявляють, закріплюють і досліджують сторони кримінального провадження у встановленому законом порядку з пізнавальною метою прийняття законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні [239, с. 746].

Вітчизняне кримінальне судочинство є досить (можливо, навіть занадто) формалізованим, зокрема, в частині жорсткого регулювання системи процесуальних джерел доказів, які можуть використовуватись у кримінальному провадженні. Для порівняння можна взяти кримінальне судочинство США, де в якості доказів потенційно можуть допускатись відомості із будь-яких джерел, остаточне рішення про використання певних відомостей як доказу приймає суд

після їх оцінки. Так, Федеральні правила доказування США (Federal Rules of Evidence) не встановлюють жодних обмежень щодо процесуальних джерел доказів, натомість, роблять акцент на встановленні їх релевантності. Докази вважаються релевантними, якщо: 1) вони мають будь-яку тенденцію зробити факт більш або менш ймовірним, ніж він був би без доказів; 2) цей факт має значення для визначення способу дії (Rule 401) [64]. Встановлення релевантності вимагає відповіді на питання, чи мають відповідні відомості після перевірки за допомогою процесів юридичного мислення достатню доказову силу, щоб виправдати їх прийняття як доказу. Релевантність вважається одним із базових понять [69, с. 689], що демонструє зв'язок між доказом та фактом, який належним чином потрібно довести у справі, та передумовою допустимості усіх доказів у кожному провадженні [58, с. 98].

Видається, що такий підхід є правильним. Натомість, ми наразі маємо нормативне регулювання, яке обмежує перелік процесуальних джерел доказів показаннями, речовими доказами, документами, висновками експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України). Щоправда, 22 листопада 2018 року законодавець доповнив КПК України ст. 298-1, розширивши перелік процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. До таких джерел було віднесено пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Такі процесуальні джерела доказів можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину виключно на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора [190].

Проблема жорсткого регулювання переліку процесуальних джерел (вичерпного переліку доказів) спричиняє те, що відомості, отримані з інших джерел, не передбачених законом, не можуть бути визнаними доказами [292, с. 123]. Хоч і цілісного вирішення проблеми умов (критеріїв) допустимості доказів наразі немає [187, с. 85], проте кримінально-процесуальна доктрина традиційно одним із обов'язкових критеріїв допустимості доказів

визнає належне (законне) процесуальне джерело доказів [189, с. 420]. Такий підхід підтримано і судовою практикою, зокрема, й позицією ВС [273]. У правозастосовній діяльності це викликає певні труднощі, на яких буде наголошено у подальшому.

У контексті нашого дослідження зосередимось на показаннях, що є найпоширенішим джерелом доказів, яке використовується в кожному кримінальному провадженні [166, с. 236; 358, с. 152]. Дійсно, можна з упевненістю стверджувати, що немає такого кримінального провадження, де б досудове розслідування і судовий розгляд обійшлися без допиту хоч би однієї особи. Інколи, як відзначають вчені, лише на їх підставі здійснюється достовірне встановлення обставин, які є предметом дослідження у кримінальному провадженні [155, с. 103].

Особливе місце показань в системі процесуальних джерел доказів визначає низка властивостей, притаманних виключно цьому виду джерел доказів. По-перше, вони виникають у свідомості людини як результат безпосереднього сприйняття нею певних обставин, подій, явищ або поведінки інших осіб. По-друге, вони мають яскраво виражений комунікативний характер, оскільки передають передання інформації від однієї особи іншій (слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді, судді) через мовлення – усне або письмове. По-третє, показання завжди містять у собі певну оцінку або інтерпретацію фактів, що зумовлено психологічними закономірностями пам'яті людини, сприйняття та відтворення інформації. Складність їх отримання зумовлена особливостями людського сприйняття, а цінність – здатністю відтворювати навіть ті факти, які не були доступні для фіксації технічними засобами чи за допомогою інших методів. Саме тому показання можна охарактеризувати як «інтелектуальні докази», що хоч і мають певну суб'єктивну забарвленість, але надають важливу інформацію про обставини кримінального провадження.

У кримінальному процесуальному законодавстві України, а саме у ч. 1 ст. 95 КПК України закріплене нормативне визначення показань, як відомостей,

які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [190]. В юридичній літературі чимало уваги приділяється вивченню ключових властивостей показань як джерела доказів. До прикладу, О. Г. Шило, виходячи із законодавчої дефініції виокремила такі ознаки показань як процесуального джерела доказів: 1) ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі); 2) ознака, що стосується суб'єкта їх надання – показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом; 3) ознака, що стосується змісту показань – зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження [358, с. 152]. Подібного підходу дотримуються й інші науковці [155, с. 103-104].

За суб'єктною ознакою серед видів показань чинний кримінальний процесуальний закон виділяє показання підозрюваного та обвинуваченого. У наукових джерелах вчені пропонують різні дефініції показань підозрюваного (обвинуваченого). Так, А. О. Ляш і С. М. Стахівський визначили показання підозрюваного як повідомлення, зроблене в установленому законом порядку особою, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, або до якої застосовано інший запобіжний захід до винесення постанови про притягнення як обвинуваченого з приводу обставин, що стали підставою для її затримання або застосування запобіжного заходу, а також з приводу всіх інших відомих їй обставин у справі [220, с. 43]. Таке визначення ґрунтувалось на положеннях КПК України 1960 року і наразі не повністю відповідає вимогам чинного кримінального процесуального закону.

Автори посібника «Доказування у кримінальному провадженні» зазначають, що показання підозрюваного – це надання відомостей особою, яку повідомлено про підозру або затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, даних про відомі їй обставини вчинення злочину, в якому

вона підозрюється, зроблених під час допиту у встановленому законом порядку [154, с. 29]. Таке визначення видається невдалим з декількох причин. По-перше, показання – це джерело фактичних даних, а не певний процес, тому використання словосполучення «надання відомостей» не є доречним. По-друге, у дефініції одночасно використовуються терміни «кримінальне правопорушення» і «злочин» (який є одним із видів кримінальних правопорушень).

На думку О. Р. Хижної, показання підозрюваного – це зафіксоване у відповідній процесуальній формі повідомлення, зроблене під час допиту про обставини, які мають значення для кримінального провадження особою, яка набула процесуальний статус підозрюваного [349, с. 208].

Подібні підходи продемонстровано і щодо визначення показань обвинуваченого [154, с. 29; 220, с. 40]. Водночас, вчені акцентують увагу на усній формі показань обвинуваченого та їх добровільному характері [191, с. 285; 349, с. 209].

Визначення будь якого видового поняття (у нашому випадку – показань підозрюваного, обвинуваченого) повинно враховувати загальні ознаки, а також специфічні, притаманні лише йому. Тому, щоб запропонувати коректне, повне визначення цього поняття, розглянемо особливості показань підозрюваного, обвинуваченого.

Окремі науковці виокремили характерні ознаки цього виду показань, які з певними уточненнями можна подати у вигляді такого переліку: 1) показання становлять відомості, які надаються в усній або письмовій формі відповідно до вимог КПК України; 2) суб'єктом показань є особа, яка набула статусу підозрюваного, обвинуваченого; 3) предметом показань є відомості про факти, які можуть мати значення для розслідування кримінального правопорушення та його розгляду в суді; 4) показання надаються у визначеній процесуальній формі – під час проведення слідчих (розшукових) дій (допиту, одночасного допиту двох і більше осіб, слідчому експерименті тощо) [238, с. 321; 248, с. 567]. Якщо перші три ознаки не викликають сумніву, то четверта є

досить дискусійною і наразі суперечить ч. 1 ст. 95 КПК України. Тому надалі спробуємо обґрунтувати слушність або хибність такого підходу.

О. Р. Хижна, зважаючи на специфіку процесуального статусу цих учасників провадження, слушно акцентує увагу на тому, що їх показання мають подвійну природу – з одного боку, вони є джерелом доказової інформації, а з іншого – засобом захисту його інтересів [349, с. 208]. Є. В. Повзик також відзначає, що процесуальне право підозрюваного, обвинуваченого давати показання з приводу пред'явленого йому обвинувачення чи підозри є одним з елементів права на захист, що має комплексний поліструктурний характер [249, с. 14]. З такими висновками вчених варто повністю погодитись як з огляду на нормативно-правове регулювання (ч. 1 ст. 20 КПК України), так і практику його реалізації. Дійсно, за допомогою надання показань підозрюваним, обвинуваченим може надати цінні відомості, які будуть використані для обґрунтування правової позиції сторони захисту та вплинути на вирішення кримінального провадження в цілому.

На відміну від свідка, надання показань є правом (п. 5 ч. 3 ст. 43 КПК України), а не обов'язком підозрюваного (обвинуваченого), з чого логічно випливає неможливість притягнення їх до відповідальності за ненадання показань. Виходячи із засади диспозитивності, законодавець дає можливість підозрюваному (обвинуваченому) з урахуванням тактики захисту самостійно вирішити – надавати слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді чи суду показання, чи використовувати своє право на мовчання або ж відмовитись відповідати на окремі питання. Таким чином, для показань підозрюваного, обвинуваченого притаманний добровільний характер їх надання. Жодні заходи примусу щодо підозрюваного, обвинуваченого з метою отримання від них показань є недопустимими.

У контексті цього дослідження важливо визначити предмет показань підозрюваного та обвинуваченого, тобто коло фактів і обставин, з приводу яких особа може бути допитана чи може надати показання у кримінальному провадженні [189, с. 462]. Хоча чіткого нормативного формулювання у

чинному КПК України це питання не знайшло, а тому потрібно, передусім, відштовхуватись від процесуального статусу особи і тієї підстави, що викликала його виникнення. Х. Р. Слюсарчук відзначає, що предмет показань підозрюваного (обвинуваченого) у більшості випадків визначається такими процесуальними рішеннями: протоколом затримання, повідомленням про підозру, клопотанням про застосування запобіжного заходу (іншого заходу забезпечення кримінального провадження), обвинувальним актом [189, с. 471]. В цілому з цією думкою можна погодитись, за винятком вживання у цьому контексті терміну «процесуальні рішення» щодо протоколу і клопотання. Більш коректно було б вести мову про процесуальні документи, як це роблять інші вчені [191, с. 286; 238, с. 322].

Таким чином, у цій частині предмет показань підозрюваного (обвинуваченого) становлять: обставини, що стали підставою для його затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до нього запобіжного заходу; обставини, що зумовили повідомлення особі про підозру; обставини, що зумовили пред'явлення особі обвинувачення.

Окрім того, підозрюваний (обвинувачений) може бути допитаний щодо інших обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 91, ст. 485 КПК України), зокрема, щодо події кримінального правопорушення, причетності його до вчинення кримінального правопорушення, мотивів і мети його вчинення, обставин, які характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого), можуть пом'якшити або обтяжити покарання, виключати кримінальну відповідальність або бути підставою для звільнення від відповідальності чи закриття кримінального провадження, а також щодо його взаємовідносин з потерпілими чи іншими особами тощо.

Заінтересованість підозрюваного (обвинуваченого) у результатах кримінального провадження, його намагання захистити свої законні інтереси спричиняє те, що під час надання показань він може не лише повідомити фактичні дані, а й висловити певні припущення та міркування. За слушним

твердженням О. Р. Хижної, останні можуть не мати доказового значення, але можуть слугувати підставою для висунення версій про наявність обставин, що спростовують обвинувачення чи пом'якшують відповідальність [349, с. 209]. У будь-якому разі такі твердження потребують перевірки і оцінки. Так, до прикладу, Луцький міськрайонний суд Волинської області, ухвалюючи вирок, урахував намагання обвинуваченого затягнути строк розгляду справи шляхом вигадування різних версій обставин справи з метою уникнення відповідальності і дійшов висновку, що його виправлення та перевиховання неможливе без ізоляції від суспільства [124].

Найбільш дискусійною ознакою показань, яка закріплена нормативно, є їх отримання під час єдиної слідчої (розшукової) дії – допиту. Відштовхуючись від положення ч. 1 ст. 95 КПК України більшість вчених також ведуть мову виключно про допит. Видається, що у цьому разі поняттям «допит» охоплюється і одночасний допит двох і більше раніше допитаних осіб. Однак, під час провадження інших слідчих (розшукових) дій також має місце усне (вербальне) спілкування особи, яка провадить такі дії (слідчого, дізнавача, прокурора), та учасників кримінального провадження. Відповідно, постає питання про правову природу таких відомостей та їх значення для кримінально-процесуального доказування.

Є. В. Повзик вважає, що окрім таких слідчих (розшукових) дій як допит, очна ставка (зараз – одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб), пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки та обставин події (зараз – слідчий експеримент), підозрюваний може повідомити відомості, які мають значення для розслідування кримінального правопорушення, також і при проведенні інших слідчих (розшукових) дій, в яких він бере особисту участь. Так, при проведенні огляду (ст. 237 КПК України) та обшуку (ст. 234-236 КПК України) підозрюваний може повідомити відомості, які стосуються походження тих чи інших предметів, що матимуть важливе значення як для проведення самої слідчої (розшукової) дії, так і взагалі для правильного вирішення кримінального провадження. При проведенні освідування (ст. 241 КПК

України) підозрюваний може повідомити відомості про походження, причину появи тих чи інших особливих прикмет, слідів тощо [248, с. 565].

Вирішення зазначеного дискусійного питання має не лише теоретичне, але й практичне значення. Річ у тім, що згідно з приписами ч. 4 ст. 95 КПК України, суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або які отримано в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Відповідно, такі положення повинні застосовуватися лише до відомостей, які мають ознаки показань як процесуального джерела доказів згідно зі ст. 95 КПК України [284]. Більше того, ВС неодноразово наголошував, що підходи до оцінки допустимості доказів, які існують незалежно від волі особи, суттєво відрізняються від оцінки показань особи, а фактори, які здатні зумовити недопустимість показань особи, можуть не мати впливу на допустимість доказів, які мають зовсім іншу природу [266].

Так, найважливішою частиною такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення для впізнання (ст. 228 КПК України) є те що, особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала (ч. 4 ст. 228 КПК України) [190]. Якщо ж вищезгадану вказівку на особу та пояснення розуміти саме як показання, то в силу ч. 4 ст. 95 КПК України результати такої слідчої (розшукової) дії матимуть доказове значення лише в стадії досудового розслідування, а в суді слід заново отримати показання особи, яка впізнає. Такий підхід видається вкрай сумнівним, оскільки пред'явлення особи для впізнання (так само і предметів) може проводитися лише один раз. Видається що виправданим є підхід, згідно з яким джерелом доказів у такому випадку є не показання, а протокол слідчої (розшукової) дії – пред'явлення для впізнання (документ).

Наступним слід розглянути досліджуване нами питання в контексті проведення слідчого експерименту. Об'єднана палата ККС ВС дійшла висновку, що показання необхідно розмежовувати з іншим самостійним процесуальним джерелом доказів – протоколом слідчого експерименту.

Зокрема, суд зазначив, що заперечення обвинуваченим в судовому засіданні відомостей, які слідчий, прокурор перевіряв або уточнював за його участю під час слідчого експерименту, не може автоматично свідчити про недопустимість як доказу протоколу слідчого експерименту [284].

Виходячи із сутнісних ознак показань, визначених в ч. 1 ст. 95 КПК України, у системному зв'язку із ч. 2 ст. 84 КПК України, показання є самостійним процесуальним джерелом доказів лише в тому випадку, коли вони надаються під час допиту. При проведенні слідчого експерименту участь особи не може виявлятися виключно у формі повідомлення відомостей про фактичні дані, які мають значення для кримінального провадження (адже це є предметом допиту). Слідчий експеримент, здійснений у такій формі, що не містить ознак відтворення дій, обстановки, обставин події, проведення необхідних дослідів чи випробувань, а посвідчує виключно проголошення особою своїх раніше даних показань, з метою їх процесуального закріплення, має розцінюватися як повторний допит, що не може мати в суді доказового значення з огляду на ч. 4 ст. 95 КПК України, згідно з якою суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або які отримано в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України [276].

Наприклад, в одній зі справ слідчий експеримент полягав головним чином у безуспішному пошуку знаряддя вчинення злочину, а твердження обвинуваченого фактично зводилися до визнання винуватості та не містили детальних відомостей про обставини вчинення злочину, які б перевірялися в ході експерименту. За таких обставин суд дійшов висновку, що хоча ці твердження обвинуваченого були відображені у протоколі слідчого експерименту, спосіб їх отримання має розцінюватися як допит, а тому вони не можуть бути допустимим доказом на доведення винуватості особи [264].

Відповідно до нормативного змісту засади безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України) суд досліджує докази безпосередньо з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, де показання обвинуваченого та протокол слідчого

експерименту за участю підозрюваного (обвинуваченого) є предметом оцінки суду за правилами, визначеними ст. 94 КПК України. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених ст. 225 КПК України. Під час досудового розслідування за наявності належних підстав слідчим суддею можуть бути допитані свідок або потерпілий. Показання підозрюваного в будь-якому випадку не можуть бути судовим доказом, у той час як протоколи слідчих (розшукових) дій після їх оцінки судом із точки зору належності, допустимості і достовірності набувають значення судового доказу.

У цьому контексті варто звернути увагу на постанову Об'єднаної палати ККС ВС від 14 вересня 2020 року (справа № 740/3597/17), в якій здійснено тлумачення поняття «показання» у взаємозв'язку з нормами, передбаченими ст.ст. 23, 95, 240 КПК України. Змістом показань як процесуального джерела доказів є лише відомості, повідомлені на допиті або одночасному допиті двох чи більше раніше допитаних осіб. Термін «показання» в контексті ч. 4 ст. 95 КПК України законодавець використовує для позначення відомостей, які надаються в судовому засіданні під час судового провадження. Правило, закріплене в цій нормі, має застосовуватися лише до відомостей, що відповідають ознакам показань як самостійному процесуальному джерелу доказів за вимогами ст. 95 КПК України. Якщо відомості повідомлено підозрюваним (обвинуваченим) під час проведення інших процесуальних дій, то вони є складовим компонентом змісту документа як іншого окремого процесуального джерела доказів, зокрема протоколу слідчого експерименту, де фіксуються його хід та результати. Таким чином, спираючись на зміст кримінальних процесуальних норм, передбачених ст.ст. 23, 84, 95, 99, 103, 105, 240 КПК України, Об'єднана палата відзначила, що показання і протокол слідчого експерименту є окремими самостійними процесуальними джерелами доказів, які суд оцінює за правилами ст. 94 КПК України.

При цьому Об'єднана палата звернула увагу й на те, що протилежні підходи колегій суддів до вирішення поставленого питання обумовлені як «автономністю» поняття «показання» в КПК у вузькому його значенні (ч. 1 ст. 95 КПК України), так і відсутністю в чинному кримінальному процесуальному законі законодавчої імплементації критеріїв з практики ЄСПЛ щодо допустимості позасудових тверджень особи як доказів її винуватості, з огляду на широке тлумачення змісту поняття «показання» в його прецедентній практиці (як тверджень особи під час здійснення будь-яких процесуальних дій) [284].

Актуальним зазначений контекст є і для випадків отримання вербальних відомостей від підозрюваного під час проведення огляду або обшуку. До прикладу, вироком Чернігівського апеляційного суду було засуджено особу за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України. У вирокі суд зазначав, що під час обшуку підозрюваний не заперечував, що він проживає у вказаному будинку, погоджувався, що кімната, де виявили патрони належить йому і повідомив, що шукав метал та знайшов виявлені патрони [135]. Однак, колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС скасувала цей вирок, оскільки дійшла висновку, зокрема, про те, що суд обґрунтував своє рішення показаннями, отриманими у ході досудового розслідування під час проведення обшуку. Суд мотивував такий підхід посиланням на приписи ч. 4 ст. 95 КПК України, відповідно до якої суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них [282].

Зважаючи на викладене, залишається також актуальним питання щодо визначення на законодавчому рівні правил про прийняття в особи доставлених (наданих) нею речей чи документів і, відповідно, необхідності одержати від такої особи пояснення щодо походження поданих об'єктів. Адже у такому разі слідчий уже на цьому етапі матиме певну інформацію щодо місця, часу та обставин, за яких особа отримала надані йому доказові матеріали [199, с. 160], а

відповідно, зможе використовувати її для планування розслідування, проведення подальших слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, як бачимо, поняття «показання підозрюваного» можна розглядати у двох значеннях – вузькому (як відомості, надані підозрюваним виключно на допиті) і широкому (як твердження підозрюваного, які він зробив під час проведення будь-яких процесуальних дій). Якщо вітчизняний законодавець обрав в КПК України перший варіант, то ЄСПЛ у своїй практиці сповідує другий варіант. Так само і в США будь-які висловлювання, заяви, повідомлення, які робить підозрюваний (обвинувачений) можуть використовуватись в суді як доказ.

У цьому контексті варто згадати, що чинний кримінальний процесуальний закон оперує і поняттям «пояснення», яке також позначає вербальні відомості, які надають учасники кримінального провадження та інші особи. Постає питання – чи мають доказове значення пояснення, які надаються підозрюваним (обвинуваченим). Законодавець чітко зазначає, що такі пояснення не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених КПК України (ч. 8 ст. 95 КПК України). Таким винятком, як уже зазначалось, є використання пояснень осіб як джерела доказів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків (ст. 298-1 КПК України).

Відповідно до положень КПК України підозрюваний (обвинувачений) має право надавати пояснення з приводу підозри (обвинувачення), щодо причин відмови від підписання протоколу процесуальної дії, щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою тощо. Окрім того, як зазначає В. Фастовець, поясненнями можуть бути зауваження, доповнення, а також повідомлення інших відомостей щодо певних обставин кримінального провадження, зазначені у протоколі учасниками слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (крім допиту) [343, с. 81].

Є. Г. Коваленко висловив думку, що у своїх поясненнях підозрюваний показує своє ставлення, розуміння та думку щодо проведених чи тих, які проводяться, слідчих (розшукових) дій, наприклад, судових експертиз, слідчого

експерименту, обшуку, огляду тощо. Крім того, у своїх поясненнях він також може висловлювати думку з приводу заявлених клопотань та дій інших учасників кримінального провадження, чим визначає свою позицію щодо дослідження фактичних даних та їх оцінки [174, с. 465].

На відміну від показань пояснення можуть бути отримані як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Водночас, в наукових джерелах висловлені сумніви щодо доцільності такого правового регулювання. Для слідчого, дізнавача, прокурора – це сумнівно, оскільки відповідно до положень КПК України вони наділені правом отримати показання під час допиту, які, у свою чергу, є процесуальним джерелом доказів [343, с. 81]. Окрім того, відповідно до принципу безпосередності дослідження доказів пояснення, отримані сторонами під час досудового розслідування, не мають для суду доказового значення, адже він може обґрунтовувати свої висновки виключно показаннями, отриманими в судовому засіданні [344, с. 303]. А М. Я. Никоненко взагалі наголошує на тому, що пояснення не відповідає вимогам, які висуваються до процесуального джерела доказів, тому що не забезпечує достовірність отриманих доказів, сприяє порушенню прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також створює умови для зловживання правом посадовими особами державних органів [232, с. 166].

У контексті нашого дослідження і з урахуванням чинних на сьогодні нормативних вимог та існуючих доктринальних позицій висловимо думку про необхідність розмежування двох видів пояснень підозрюваного (обвинуваченого): 1) тих, в яких він викладає свою думку, ставлення щодо певних дій; 2) тих, в яких він під час слідчих (розшукових) чи судово-слідчих дій надає відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження. Саме другий вид пояснень має доказове значення. Таке твердження, на наше переконання, не суперечить ч. 8 ст. 95 КПК України. Так, пояснення не є самостійним процесуальним джерелом доказів, але якщо вони надані в процесі проведення слідчих (розшукових) дій і включені до

протоколу такої дії, вони є складовою частиною іншого процесуального джерела доказів – документа і можуть використовуватися (і, як показує судова практика, активно використовуються) в процесі доказування.

Зважаючи на викладене, можна сформулювати наступний підхід до розуміння природи вербальних повідомлень (відомостей), наданих підозрюваним у ході слідчих (розшукових) дій: а) такі повідомлення є показаннями (якщо вони отримані під час допиту або одночасного допиту декількох осіб); б) такі повідомлення є поясненнями, які фіксуються в протоколі слідчої (розшукової) дії, який і буде джерелом доказів.

Показання підозрюваного (обвинуваченого) можна класифікувати за різними критеріями. Так, *залежно від стадії кримінального провадження* показання можна виокремити: 1) показання, надані в стадії досудового розслідування (такими є показання підозрюваного); 2) показання, надані в судовому провадженні – в суді першої або апеляційної інстанції (такими є показання обвинуваченого). Ключова їх відмінність полягає у тому, що з урахуванням вимог засади безпосередності дослідження доказів в суді показання, надані підозрюваним під час досудового розслідування, як правило, можуть бути використані і мають доказове значення виключно для потреб цієї стадії кримінального провадження.

Хоча у кримінально-процесуальній доктрині висловлюються міркування щодо необґрунтованості встановлення заборони використання в суді показань, отриманих під час досудового розслідування [239, с. 749], але судова практика здебільшого йде шляхом, який відповідає вимогам ч. 4 ст. 95 КПК України. При цьому ВС наголошує, що якщо учасник процесу дає суду показання, які співпадають з його показаннями під час досудового розслідування, або посилається на них, то саме собою використання судом таких позасудових показань не є порушенням процесуального закону, оскільки в такому випадку учасник інкорпорує свої позасудові показання у свої показання в суді [263].

Так, наприклад, Іллічівський міський суд Одеської області в мотивувальній частині вироку послався на те, що в судовому засіданні

обвинувачений повністю визнав себе винним у пред'явленому йому обвинуваченні, не оспорував фактичні обставини справи, дав відповідні показання. Окрім того, суд зазначив, що винуватість обвинуваченого підтверджується також іншими дослідженими судом матеріалами кримінального провадження, зокрема, зізнанням обвинуваченого, в якому він виклав обставини вчиненого ним злочину [120]. Таким чином суд врахував показання, надані під час досудового розслідування, які надалі обвинувачений підтвердив в суді.

Залежно від відношення до інкримінованого правопорушення показання підозрюваного (обвинуваченого) можна класифікувати на: 1) обвинувальні (зізнання); 2) виправдувальні. Зізнавальні показання підозрюваного (обвинуваченого) – це різновид його показань, в яких особа повністю або частково визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, підтверджує обставини, що становлять предмет доказування, повідомляючи відомості, які об'єктивно підтверджують обґрунтованість підозри (обвинувачення).

Тактика захисту далеко не завжди передбачає необхідність заперечення своєї вини підозрюваним (обвинуваченим). Досить часто підозрюваний (обвинувачений) вбачає доцільність у визнанні своєї вини, що здебільшого розцінюється як позитивна посткримінальна поведінка, спрямована на врегулювання кримінально-правового конфлікту, сприяння розкриттю та розслідуванню кримінального правопорушення, усуненню його негативних наслідків [248, с. 569], готовність понести відповідальність. Визнання вини і щире каяття, надання показань, які сприяли встановленню обставин кримінального провадження, суди враховують як обставину, що пом'якшує покарання [122; 130; 134].

Доказова сила зізнавальних показань підозрюваного (обвинуваченого) не є абсолютною – підхід, відповідно до якого визнання винуватості є «царицею доказів» [349, с. 211], уже давно не застосовується. Такі показання підлягають перевірці, співставленню з іншими доказами та оцінюються з урахуванням

умов їх одержання, можливого тиску, мотивів самообмови, психологічного стану особи та інших чинників, що можуть впливати на їх достовірність. Як зазначає О. П. Острійчук, правило про необхідність підтвердження зізнання сукупністю інших доказів передбачено законодавцем з метою недопущення самообмови з боку обвинуваченого під впливом різних обставин, які можуть змусити його визнати «провину» в інкримінованому кримінальному правопорушенні [238, с. 323].

Визнання підозрюваним (обвинуваченим) вини може впливати на подальший перебіг кримінального провадження. Наприклад, це може поєднуватись із укладенням з прокурором угоди про визнання винуватості, відповідно до якої, за твердженням Д. Ніколіча (Danilo Nikolić), державний обвинувач може зробити певні поступки обвинуваченому, що стосуються виду та обсягу кримінальних санкцій [77, с. 145]. Окрім того, беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості у вчиненні кримінального проступку, згода із обставинами, встановленими досудовим розслідуванням, може бути передумовою подальшого розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні (ч. 1 ст. 302 КПК України) [91, с. 515]. Зважаючи на це, цілком логічним є висновок Є. В. Повзика про необхідність виділення ще одного аспекту значення показань підозрюваного (обвинуваченого) – як підстави диференціації кримінальної процесуальної форми [248, с. 569].

Виправдувальні показання підозрюваного (обвинуваченого) – це різновид його показань, в яких особа заперечує свою причетність до кримінального правопорушення, спростовує фактичні обставини провадження, покладені в основу підозри чи обвинувачення, та наводить відомості, що об'єктивно спрямовані на підтвердження його невинуватості. Яскравим прикладом виправдувальних показань підозрюваного (обвинуваченого) є алібі – твердження особи про те, що вона не могла бути виконавцем інкримінованого кримінального правопорушення, бо в момент його вчинення перебувала в іншому місці [154, с. 31; 174, с. 60; 220, с. 42]. При цьому, обов'язок підтвердження алібі на сторону захисту не покладається. Перевірити його,

підтвердити або спростувати повинна сторона обвинувачення, а суд першої інстанції у разі неспростування алібі повинен ухвалити виправдувальний вирок п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК України.

Так, Могилів-Подільський міськрайонний суд Вінницької області виправдав одного із обвинувачених, який заявив алібі, і яке було підтверджене в судовому засіданні іншим обвинуваченим і трьома свідками. Про своє алібі він зазначав ще під час досудового розслідування, але його належним чином ніхто не перевіряв, у тому числі і шляхом проведення допиту свідків, на яких він вказував. Суд зазначив, що згідно з вимогами ч. 1 ст. 92 КПК України обов'язок доказування покладається на слідчого, прокурора, які належним чином не дотримались цього обов'язку, зокрема, не змогли спростувати алібі обвинуваченого чи надати суду докази, які б об'єктивно ставили його під сумнів [126].

Залежно від відповідності змісту показань підозрюваного (обвинуваченого) реальній дійсності їх можна класифікувати на: 1) правдиві (достовірні); 2) неправдиві (недостовірні), які у свою чергу можуть бути помилковими або завідомо неправдивими.

Показання підозрюваного (обвинуваченого) визнаються правдивими (достовірними), якщо їх зміст відповідає об'єктивній дійсності, не містить внутрішніх суперечностей та підтверджується сукупністю інших перевірених доказів. Помилковими показаннями підозрюваного (обвинуваченого) слід вважати такі, що містять неправдиві відомості, що зумовлено не умислом підозрюваного (обвинуваченого), а помилками сприйняття або недоліками пам'яті. Завідомо неправдивими є показання підозрюваного (обвинуваченого), в яких особа умисно повідомляє неправдиві відомості або свідомо приховує істотні факти, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, з метою ввести в оману орган досудового розслідування чи суд та вплинути таким чином на хід і результати кримінального провадження.

Принагідно потрібно нагадати, що на відміну від свідка і потерпілого, підозрюваний (обвинувачений) не можуть бути притягнуті до кримінальної

відповідальності за надання завідомо неправдивих показань. Як стверджують А. О. Ляш і С. М. Стахівський надання обвинуваченим неправдивих показань необхідно розглядати як один із правомірних способів захисту від обвинувачення. З огляду на це, не можна розцінювати неправдиві показання як обставину, що обтяжує покарання, отримують лише моральну оцінку [220, с. 41]. О. П. Острійчук взагалі вважає право обвинуваченого на надання неправдивих показань безумовним [238, с. 324].

Водночас, існує й протилежна позиція. Так, на думку М. С. Костіна, надання обвинуваченим неправдивих показань не можна розглядати як допустимий спосіб його захисту, оскільки це не зумовлено його законними інтересами, суперечить публічним інтересам, інтересам правосуддя, не відповідає принципу рівності сторін [183, с. 101]. З аналогічних міркувань виходить і Г. Д. Борейко, додаючи, що такі повідомлення підозрюваного (обвинуваченого) слід розглядати як зловживання правом у кримінальному провадженні [107, с. 120]. Зазначені вчені пропонують за такі дії притягувати особу до кримінальної відповідальності, з чим складно погодитись.

З цього приводу нам імпонує думка, висловлена Є. Г. Коваленком, про необхідність розмежування відсутності в обвинуваченого обов'язку давати правдиві показання та права обвинуваченого давати неправдиві показання. Зміст звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за неправдиві показання не в тому, щоб надати йому право на неправду, а в тому, щоб гарантувати йому право на захист [174, с. 464].

Досить часто на практиці підозрюваний (обвинувачений) заявляють завідомо неправдиві алібі з метою уникнення кримінальної відповідальності або затягування процесу, оскільки його спростування потребує додаткових ресурсів сторони обвинувачення.

Різновидами неправдивих показань підозрюваного (обвинуваченого) є обмова і самообмова. Під обмовою вчені пропонують розуміти такі показання підозрюваного (обвинуваченого), в яких він правдиво чи неправдиво викриває інших осіб у вчиненні інкримінованого йому або іншого кримінального

правопорушення [154, с. 31; 174, с. 60; 220, с. 42; 349, с. 211]. З таким підходом складно погодитись повністю, адже саме слово «обмова» тлумачать як несправедливе звинувачення, наклеп [116, с. 811]. Таким чином, варто погодитись із тими науковцями, які вживають термін «обмова» до випадків, коли особа умисно повідомляє органу, який здійснює кримінальне провадження, недостовірну інформацію про вчинення відповідного кримінального правопорушення не нею, а іншою особою [189, с. 811]. Крім того, на наш погляд, про обмову можна говорити лише у контексті того кримінального правопорушення, яке інкриміноване особі.

Мотиви обмови можуть бути досить різноманітними – від банального бажання уникнути кримінальної відповідальності або применшити свою вину до помсти, бажання заслужити прихильність працівників органів досудового розслідування чи прокуратури або ж незаконний вплив з їх боку [174, с. 60].

Самообмовою є показання підозрюваного (обвинуваченого), в яких він зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, якого у дійсності не вчиняв, або ж у більш тяжкому кримінальному правопорушенні, ніж було вчинено насправді, або ж бере на себе усю вину за вчинене кримінальне правопорушення з метою вигородити співучасників, або ж перебільшує свою роль у вчиненні кримінального правопорушення у порівнянні з тією, яка насправді була [220, с. 42]. Мотивами такого «зізнання» можуть бути: бажання допомогти іншим особам уникнути кримінальної відповідальності, підкуп, шантаж, особливості психічного стану особи тощо. Однак найбільш небезпечний варіант – це застосування незаконних методів ведення досудового розслідування, що до недавнього часу було дуже поширеною практикою (про це більш детально у підрозділі 2.3).

Звичайно, як стверджують К. Мейснер (Christian A. Meissner) і М. Руссано (Melissa B. Russano), частку неправдивих зізнань (самообмови) на практиці важко визначити, проте є тривожна кількість задокументованих випадків, коли обвинувачені зізнались (і навіть були засуджені до смертної кари), але пізніше були виправдані незаперечними доказами [75, с. 53].

Вказані дослідники розглядають три загальні типи неправдивих зізнань, зокрема: 1) добровільні неправдиві зізнання; 2) вимушені неправдиві зізнання; 3) вимушено-інтерналізовані неправдиві зізнання. Добровільне неправдиве зізнання відбувається, коли людина зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, якого вона не вчиняла без будь-якого примусу чи тиску з боку органів досудового розслідування. При цьому найпоширенішою мотивацією добровільного неправдивого зізнання є бажання захистити когось іншого. Крім того, бувають випадки, коли багато людей зізнаються в одному й тому ж резонансному злочині, що ілюструє патологічну потребу в отриманні слави чи розголосі.

Вимушене неправдиве зізнання має місце, коли людина хибно зізнається у вчиненні кримінального правопорушення заради якоїсь негайної вигоди, незважаючи на усвідомлення того, що вона насправді не несе відповідальності за це правопорушення. Наприклад, підозрювані можуть зізнатися просто для того, щоб уникнути тиску (фізичного чи психологічного примусу) під час допиту, або можуть дійти висновку, що у такому разі судова система поставиться до них більш поблажливо, або що їм дозволять повернутися додому, зателефонувати родині, поспати тощо.

Вимушено-інтерналізоване хибне зізнання трапляється тоді, коли людина неправдиво зізнається у вчиненні кримінального правопорушення та фактично починає вірити, що вона дійсно його вчинила [75, с. 54-55]. Розглядаючи такий тип зізнань, Г. Гудйонсон (Gisli H. Gudjonsson) стверджує, що вимушено-інтерналізовані хибні зізнання пов'язані з «синдромом недовіри до пам'яті» – станом, при якому людина настільки недовіряє своїй пам'яті, що готова враховувати зовнішні нав'язування. Це може статись, якщо підозрюваний не пам'ятає події кримінального правопорушення (наприклад, внаслідок амнезії або сильного сп'яніння). Інший варіант – коли підозрюваний на початку допиту чітко пам'ятає, що не вчиняв кримінального правопорушення, але через тонкий маніпулятивний вплив слідчого поступово починає не довіряти власним спогадам і переконанням [65, с. 196].

Залежно від джерела сприйняття можна виокремити: 1) показання підозрюваного (обвинуваченого) на основі власного сприйняття; 2) показання підозрюваного (обвинуваченого) з чужих слів. Звичайно показання на основі власного сприйняття є найціннішим видом, оскільки підозрюваний (обвинувачений), особливо, якщо він дійсно винен, є найбільш обізнаним джерелом і знає про усі обставини кримінального правопорушення в деталях.

Показаннями з чужих слів згідно зі ст. 97 КПК України є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненнях іншої особи [190]. За своєю суттю, як зазначає ВС, показання з чужих слів є похідними доказами [260]. Кримінальний процесуальний закон прямо не вказує, що підозрюваний (обвинувачений) може давати показання з чужих слів, але і не забороняє цього.

Збільшений ризик викривлення інформації, неможливість оцінити достовірність первинного джерела, неможливість перевірити умови та обставини отримання цієї інформації зумовлюють недовіру до цього виду доказів. З огляду на це, показання підозрюваного (обвинуваченого), які він дає з чужих слів, можуть бути визнані допустимим доказом у виняткових випадках. При прийнятті цього рішення суд зобов'язаний враховувати низку факторів, передбачених ч. 2 ст. 97 КПК України, серед яких співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання. Чому ми акцентуємо увагу саме на цьому? Тому що підозрюваний (обвинувачений) є суб'єктами, що найбільше зацікавлені у результатах кримінального провадження і їх ключовий інтерес – уникнути кримінальної відповідальності або, принаймні, максимально її пом'якшити. А тому існує високий ризик умисного викривлення повідомлення іншої особи, вигадування відомостей, посилення на «чужі» слова для формування альтернативної версії події тощо.

Окремого аналізу потребує проблематика допустимості доказів, отриманих в результаті процесуальних дій за участі особи, яка на момент проведення такої дії мала статус свідка, проте надалі набула статусу підозрюваного (обвинуваченого). Це питання перебуває на перетині гарантій

права на захист, права не свідчити проти себе (*nemo tenetur se ipsum accusare*) та загальних засад допустимості доказів.

У практиці ВС сформовано доволі чіткий підхід до оцінки такої категорії доказів. Ключовим критерієм розмежування допустимої процесуальної поведінки слідчого та порушення права на захист є наявність у органу досудового розслідування об'єктивних підстав вважати особу причетною до вчинення кримінального правопорушення на момент проведення слідчої (розшукової) дії. Суть порушення полягає у штучному створенні умов, за яких особа допитується (або бере участь у слідчому експерименті) під загрозою кримінальної відповідальності за відмову від давання показань (ст. 385 КК України) та за завідомо неправдиві показання (ст. 384 КК України), будучи при цьому де-факто підозрюваним. Якщо слідчий вже на цьому етапі володіє даними про причетність особи до кримінального правопорушення, але всупереч наявності у такої особи права на мовчання та свободи від самовикриття свідомо зволікає з врученням повідомлення про підозру з метою отримання доказової інформації без дотримання процесуальних гарантій підозрюваного, такі дії визнаються маніпулятивними. Саме такі дії, а не власне факт отримання показань від свідка, який надалі був визнаний підозрюваним (обвинуваченим) мають визнаватися істотним порушенням прав людини і основоположних свобод [286]. Як наслідок, такі показання та похідні від них докази (що ґрунтуються на даних, отриманих з таких показань) визнаються судами недопустимими згідно з доктриною «плодів отруєного дерева» [97, с. 1080].

У підсумку наголосимо, що показання підозрюваного (обвинуваченого) поєднує декілька складових: 1) когнітивну (показання є результатом пізнавального процесу); 2) психологічну (показання є продуктом мислення, пам'яті та мовлення); 3) вольову (показання є результатом добровільного волевиявлення особи); 4) процесуальну (показання є джерелом, що містить відомості, які можуть використовуватись як доказ). Порівняно з документами чи речовими доказами показання мають більш суб'єктивний характер і більший ризик спотворення інформації, що вимагає їх ретельної перевірки.

2.2. Порядок надання підозрюваним, обвинуваченим показань та пояснень під час досудового розслідування і судового провадження

Будь-який доказ у кримінальному провадженні відповідно до вимог ст. 94 КПК України підлягає оцінці, серед іншого, з точки зору допустимості. Одним із обов'язкових критеріїв допустимості доказів кримінально-процесуальна доктрина і судова практика визнають належний (законний) спосіб (порядок) отримання доказів та закріплення їх у матеріалах провадження [189, с. 420; 273]. А тому в контексті нашого дослідження потребує з'ясування питання порядку надання підозрюваним, обвинуваченим показань та пояснень, дотримання якого є передумовою визнання відомостей, наданих цими суб'єктами, допустимим доказом.

Розглянемо це питання в розрізі стадій кримінального провадження. Як уже зазначалось у попередньому підрозділі, підозрюваний може надати показання виключно в рамках проведення допиту (ч. 1 ст. 95 КПК України). В юридичній літературі вченими висловлено думку, про те, що допит є основним способом отримання показань від суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, а всі інші способи є додатковими, спрямованими на перевірку показань, отриманих у ході допиту. До таких додаткових способів отримання показань віднесено слідчий експеримент, одночасний допит двох та більше осіб, пред'явлення для впізнання [274, с. 12-13; 352, с. 70].

З таким підходом ми можемо погодитись лише частково – показання можна отримати лише під час допиту (включно з одночасним допитом декількох осіб), а перевірити такі показання можна шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій.

Ведучи мову про порядок проведення допиту під час досудового розслідування, перше, що звертає на себе увагу, – це те, що ця слідча (розшукова) дія може бути проведена виключно суб'єктами сторони обвинувачення, що на думку окремих вчених, порушує загальну засаду змагальності сторін обвинувачення і захисту [211, с. 86]. Дійсно, диспропорція

правових засобів, які законодавець надав сторонам кримінального провадження для збирання доказів [199, с. 96], має місце. Проте з такою категоричною думкою складно погодитись повністю, зважаючи на те, що обов'язок встановлення усіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, покладається лише на сторону обвинувачення. Тому природньо законодавець для успішного виконання цього обов'язку і надає стороні обвинувачення значно ширший арсенал слідчих (розшукових) дій, недоступних для сторони захисту [150, с. 85].

В наукових джерелах можна зустріти думку про те, що з урахуванням вимоги безпосередності дослідження доказів судом здійснення слідчим, прокурором допиту на стадії досудового розслідування є сумнівним з позицій ефективності, а роботу слідчого, прокурора щодо отримання відомостей шляхом проведення допиту осіб за відсутності суду можна назвати даремною з процесуальної точки зору [211, с. 89, 91]. Така позиція викликає заперечення, адже постає питання – яким чином тоді стороні обвинувачення з'ясувати обставини, що мають значення для кримінального провадження, розуміти достатність доказової бази для повідомлення особи про підозру, офіційного пред'явлення обвинувачення, обґрунтовувати процесуальні рішення? Для того, щоб в судовому засіданні суд міг провести допит особи, як мінімум необхідно розуміти, що певна особа володіє відомостями, які мають значення для кримінального провадження, що і з'ясується під час слідчого допиту. Проведення допитів під час досудового розслідування, на наш погляд, у жодному випадку не можна вважати даремним.

Л. Д. Удалова відзначає, що допит як самостійна слідча (розшукова) дія являє собою сукупність передбачених законом дій, зокрема: 1) передачу відомостей (надання показань) допитуваною особою і їх отримання особою, яка проводить допит; 2) постановку питань допитуваній особі з метою її спонукання до доповнення наданих показань; 3) застосування аудіозапису, відеозапису при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії; 4) протоколювання

перебігу та отриманих результатів допиту, засвідчення правильності записаних у протоколі показань [314, с. 209].

Хоч на перший погляд проведення допиту не є складним за своєю процедурою, багато вчених вважають його однією з найбільш складних слідчих (розшукових) дій в силу специфічного характеру спілкування того, хто допитує, із тим, кого допитують [314, с. 191]. Це підтверджується тим, що допит поєднує в собі процесуальний, криміналістичний, організаційний, психологічний та етичний аспекти [237, с. 301]. Окрім того, під час отримання показань підозрюваного на допиті має бути забезпечена низка процесуальних гарантій.

Передусім, мова йде про забезпечення права на захист під час проведення допиту. Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний має право на першу вимогу мати захисника і зустріч із ним до першого допиту у будь-який час як у робочі, так і у вихідні, святкові чи неробочі дні з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – зустрічі без обмеження в часі та кількості у будь-які дні [190].

Спілкування перед проведенням допиту має на меті надати можливість сформулювати лінію захисту, обрати підозрюваному і його захиснику спільну позицію, надати захиснику поради із приводу поведіння підозрюваного під час проведення допиту, а також надати підозрюваному можливість повідомити про факти порушення його прав (наприклад, застосування до нього фізичного чи психологічного примусу, тиску тощо).

Важливість першої зустрічі захисника з підозрюваним до першого допиту дійсно складно переоцінити з точки зору необхідності обрання тактики захисту. Зважаючи на ситуацію, яка склалась, наявність доказової бази, захисник може запропонувати такі варіанти тактики захисту: 1) позиція повного визнання вини; 2) позиція часткового визнання вини; 3) позиція повного невизнання вини; 4) позиція мовчання. Залежно від обраного варіанту і обирається тактика поведінки підозрюваного під час проведення допиту [195, с. 275]. Окрім того, як слушно зауважує З. М. Топорецька, на цьому етапі захисник повинен роз'яснити підозрюваному його права, гарантовані законодавством, звернути

його увагу на те, яким чином зазвичай проводиться допит, як потрібно поводити себе підозрюваному, на що слід звертати увагу і яким чином реагувати на дії слідчого, які можуть бути провокативними. Також захиснику необхідно усунути заспокоєння особи, зняти нервову напругу шляхом запевнення, що він завжди буде поряд і зможе негайно зреагувати на будь-які незаконні спроби слідчого вплинути на допитуваного [313, с. 126].

Надважливою є й участь захисника в процесі самого допиту. Забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією права не свідчити проти себе та основною гарантією недопущення жорстокого поводження. ЄСПЛ з цього приводу вважає, що для забезпечення достатньої «практичності та ефективності» права на справедливий судовий розгляд необхідно, щоб доступ до захисника надавався з першого допиту підозрюваного, за винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи продемонстровано, що існують вагомі підстави для обмеження такого права. В окремих справах (до прикладу, справи «Ogorodnik v. Ukraine», «Salduz v. Turkey») Суд констатує, що право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо зізнавальні показання, отримані під час допиту правоохоронними органами без доступу до захисника, використовуватимуться з метою її засудження [37; 45].

З таких позицій виходить і вітчизняна судова практика (постанова ВС від 06 лютого 2019 року [255]). До прикладу, Роздільнянський районний суд Одеської області, враховуючи позиції ЄСПЛ, дійшов висновку, що проведення слідчих дій за відсутності захисника звело нанівець саму суть права підозрюваного не свідчити проти себе незалежно від того, яку вагу мали зазначені зізнання у доказовій базі для обвинувачення. Надавши такі показання на початковому етапі провадження за відсутності захисника, підозрюваний, перебуваючи під контролем поліції, мав підстави вважати, що зміна показань під час подальшого розслідування може зашкодити його інтересам. Відповідно ці показання на початкових етапах провадження підірвали захист підозрюваного в цілому [129].

Вчені у цьому контексті цілком слушно зазначають, що саме адвокат є «контролером слідчого», так званим «фільтром» дотримання слідчим вимог закону та прав і свобод підозрюваного під час проведення допиту, порядку його проведення, допустимих меж застосування певних тактичних прийомів тощо [313, с. 125].

Зважаючи на це, певні занепокоєння серед правозахисників викликає норма, яка в умовах дії режиму воєнного стану допускає можливість участі захисника у дистанційному форматі. Так, дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника в проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі в разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника (ч. 12 ст. 615 КПК України [190], що ставить під загрозу дотримання прав людини та ефективність такого захисту. При цьому наголошується, що кримінальний процесуальний закон не містить вимоги врахування думки захисника та його підзахисного щодо можливості здійснення «дистанційного захисту» [85, с. 36]. А ЄСПЛ обґрунтовано поставив під сумнів те, що спілкування за допомогою системи відеозв'язку, встановленої державою, забезпечило відповідну конфіденційність (справа «Sakhnovskiy v. Russia») [44]. Аналогічні побоювання висловлені й щодо можливості застосування аудіозв'язку як форми залучення адвоката у кримінальному провадженні [85, с. 36].

О. Дроздов також вказує на ще один важливий аспект – у кожному конкретному випадку важливо встановити, чи доклав дізнавач, слідчий, прокурор усіх зусиль, яких від нього розумно можна було очікувати, аби забезпечити участь захисника у провадженні [144, с. 52]. Якщо ні, то в перспективі може виникнути питання про порушення права підозрюваного на захист.

Проблема також полягає у тому, що правила, ст. 615 КПК України зумовлені запровадженням воєнного стану, а такий правовий режим запроваджений на усій території України (указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [317]). Тому може виникнути таке трактування,

що дія цих положень поширюється на усю територію України, а не тільки на ті адміністративні території, на яких ведуться бойові дії. Такий підхід був би категорично неправильним, адже, як слушно зазначає П. О. Балов, застосування таких правил на територіях, де немає реальної небезпеки, пов'язаної з веденням безпосередніх бойових дій, означало б лише одне – необґрунтований відхід від гарантій, передбачених загальним порядком здійснення досудового розслідування, і безпідставне обмеження прав та законних інтересів учасників кримінального провадження [92, с. 116].

Іншою процесуальною гарантією є забезпечення поінформованості підозрюваного про його права під час допиту, а також порядку проведення допиту. Слідчим, дізнавачем, прокурором обов'язково має бути роз'яснено підозрюваному його право давати показання, а також право відмовитись давати показання або відповідати на окремі запитання.

Безумовно, особа не може належним чином реалізувати своє право не свідчити проти себе, якщо вона не поінформована про таку можливість. Далеко не кожна людина знає і розуміє зміст цього привілею, тому його повідомлення і роз'яснення уповноваженими органами держави має велике значення. Зважаючи на це ЄСПЛ підкреслив, що ЄКПЛ має на меті гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними та ілюзорними. Для того, щоб захист, що надається правом на адвоката, правом на мовчання та правом не свідчити проти себе, був практичним та ефективним, вкрай важливо, щоб підозрювані були про них обізнані. Це впливає із застосування Судом стандарту «свідомої та обґрунтованої відмови» до будь-якої заявленої відмови від права [23]. Невід'ємною частиною права не свідчити проти себе, права зберігати мовчання та права на правову допомогу є те, що для цілей ст. 6 ЄКПЛ особа, «обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення», має право бути повідомленою про ці права [22].

У розвиток цих положень ВС зазначає, що процесуальним законом визначено обов'язок суду визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння, як отримання показань чи

пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права. Окрім того, право відмовитися давати показання підсилене обов'язками бути про нього повідомленим, оскільки право мовчати і не свідчити проти самого себе вимагає не тільки того, щоб особу не примушували це робити, а й того, щоб її негайно і достатнім чином повідомили про це право. Існування цього обов'язку належить окремо виділити у контексті права не свідчити проти самого себе і права мовчати [259].

Таким чином, надання показань підозрюваним на допиті повинно здійснюватися виключно за його волевиявленням, добровільно, без застосування будь-якого фізичного чи психологічного примусу, тиску або прихованих, маніпулятивних тактик ведення допиту. Більш детально про забезпечення права не свідчити проти себе буде йтися у наступному підрозділі дисертації.

Для підозрюваних з особливостями статусу кримінальний процесуальний закон під час проведення допиту встановлює також процесуальні гарантії, пов'язані із обов'язковим залученням додаткових учасників кримінального провадження. До прикладу, для допиту підозрюваного, який не володіє мовою судочинства, повинен бути залучений перекладач, для допиту малолітнього або неповнолітнього підозрюваного – законний представник, педагог або психолог, а за необхідності – лікар. Залучення цих учасників також має за мету створити підґрунтя для надання показань підозрюваним в умовах дотримання їх прав та законних інтересів.

У даному контексті варто згадати, що уповноважені державні органи неодноразово вдавались до різних практик, щоб обійти передбачені законодавством процесуальні гарантії і отримати показання від особи без їх дотримання, що було констатовано ЄСПЛ у низці рішень проти України. Наприклад, у справі «Leonid Lazarenko v. Ukraine» було встановлено, що заявника було затримано та допитано як підозрюваного у вчиненні умисного вбивства без обтяжуючих обставин. Однак, зважаючи на уже наявні докази

(виявлення трупа потерпілого та його викраденого автомобіля) на момент затримання слідчий мав усі підстави підозрювати заявника у вчиненні умисного вбивства з корисливих мотивів (передбачає можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення), що вимагало обов'язкової участі захисника. Допит заявника, на якому він зізнався і відтворення обстановки та обставин події, яке підтвердило зізнання, проводились без участі захисника. ЄСПЛ не виключає, що первісно висунуті щодо нього обвинувачення були спеціально пом'якшені на тій стадії провадження для того, щоб обійти вказану юридичну гарантію. Зрештою, Суд дійшов висновку, що позбавлення заявника юридичної допомоги та використання наданих ним під час того періоду зізнавальних показань для засудження є достатніми ознаками порушення гарантій справедливого судового розгляду [30].

Інший приклад – справа «Ogorodnik v. Ukraine», в якій заявника було затримано з метою перевірки інформації про причетність його до низки розбійних нападів та крадіжок, однак задокументовано це було як стягнення за адміністративне правопорушення у вигляді непокори законним розпорядженням та вимогам працівників міліції. Після затримання заявник майже щодня давав зізнавальні показання щодо вчинення розбійних нападів та крадіжок, а також неодноразово підписував відмову від правової допомоги. Однак ЄСПЛ дійшов висновку, що адміністративний арешт, застосований до заявника, був насправді частиною тримання його під вартою як підозрюваного у кримінальному провадженні. ЄСПЛ засуджує подібну практику, до якої вдаються державні органи, щоб обійти законодавчу вимогу про обов'язкову участь захисника, в той час, коли особа *de facto* є підозрюваною. Зважаючи на це, на думку Суду, зізнавальні показання, надані особою тоді, коли вона не мала захисника, також не можуть вважатися такими, що надавалися свідомо та добровільно [37].

На думку Л. Д. Удалової, в основі допиту лежить метод розпитування, тобто постановки перед допитуваною особою завдання із повідомлення інформації, яка має значення для провадження, що дозволяє отримати

вербальну інформацію, яка до моменту її передачі існує в пам'яті людини у вигляді наочних образів і під впливом розпитування трансформується допитуваним у словесне повідомлення [314, с. 209-210]. Тому основна частина допиту підозрюваного передбачає два етапи – вільну розповідь підозрюваного і постановку запитань слідчим, дізнавачем, прокурором.

Саме на етапі вільної розповіді підозрюваний має можливість у невимушеній формі, без структурованих запитань з боку особи, яка проводить допит, викласти свою версію події кримінального правопорушення, власної участі у його вчиненні або непричетності до нього, а також інші факти та обставини, які він вважає релевантними для захисту.

Вільна розповідь виконує декілька важливих завдань. По-перше, вона забезпечує реалізацію фундаментальної засади свободи від самовикриття, оскільки підозрюваний самостійно визначає обсяг відомостей, який він готовий надати органу досудового розслідування. На відміну від відповідей на запитання слідчого, вільна розповідь дозволяє підозрюваному вибудувати власну логіку викладення відомостей, уникнувши потенційного навіювання або навідних запитань. По-друге, саме вільна розповідь формує первинне уявлення про версію підозрюваного, яку в подальшому слідчий зіставляє з іншими доказами. По-третє, вільна розповідь відіграє важливу роль у забезпеченні добровільності показань підозрюваного. Будучи першим елементом комунікації між особою, яка проводить допит, і підозрюваним, вільна розповідь дозволяє оцінити надання показань на предмет їх природності, логічності і відсутності тиску.

Другий етап безпосереднього допиту підозрюваного проводиться у формі «питання-відповідь», коли слідчий, дізнавач, прокурор ставлять додаткові запитання (уточнюючі, доповнюючі, нагадувальні, контрольні) щодо повідомлених підозрюваним відомостей, а також запитання, які стосуються нових обставин, про які не йшлося у вільній розповіді. Недопустимими більшістю вчених визнаються лише навідні запитання, характеризуючи сутність яких, акцентується увага на: 1) обмеженості відповіді адресата на них

інформацією, що міститься у самому запитанні; 2) неможливості одержання від адресата додаткових чи нових відомостей; 3) прихованій (неочевидній) формі запитання (його завуальованості), зміст якого заздалегідь закладено в структуру майбутньої бажаної для слідчого відповіді [180, с. 103]. Водночас, окремі дослідники вважають, що навідні запитання можуть бути дозволені до застосування за умови їх відповідності вимогам законності та етичності. При цьому, неприпустимими у будь-якому випадку повинні бути маніпулятивні навідні запитання, які безваріативно спонукають особу повідомити у відповіді саме бажану для слідчого інформацію [180, с. 185].

На цьому етапі, як слушно зазначають вчені, слідчий найбільш активно застосовує до допитуваного тактичні прийоми, необхідні для досягнення найбільшої результативності допиту, а тому завданням захисника є оперативне реагування на будь-які факти неправомірного впливу на підозрюваного. У разі виявлення будь-яких порушень процедури допиту слідчим захисник повинен зробити зауваження та вимагати від слідчого переформулювати чи зняти запитання, а також обов'язково внести це зауваження до протоколу допиту [195, с. 276].

У процесі допиту особа, яка його проводить, може вдатись до пред'явлення наявних в матеріалах досудового розслідування речових доказів або документів, повідомлення показань інших учасників кримінального провадження, зокрема, інших підозрюваних, з метою викрити неправдиві показання допитуваного підозрюваного або отримати його пояснення щодо їх змісту. Після демонстрації таких доказів не виключено, що підозрюваний може змінити тактику захисту і, наприклад, визнати свою вину та почати надавати зізнавальні показання.

У разі, якщо підозрюваний відмовляється відповідати на запитання або давати показання, кримінальний процесуальний закон передбачає безальтернативний обов'язок особи, яка проводить допит, зупинити його одразу після отримання такої заяви.

Незалежно від ефективності проведення допиту, його результати підлягають належній процесуальній фіксації, щоб отримані показання надалі можна було використовувати у кримінальному процесуальному доказуванні. Основним способом фіксації показань підозрюваного на допиті є протоколювання. У протоколі допиту мають бути як найточніше викладені показання підозрюваного. Є два варіанти їх викладу: 1) особисто підозрюваним (у такому разі слідчий, дізнавач дає можливість йому написати свої показання на бланку протоколу допиту або окремих аркушах, які до нього доєднуються, або ж набрати текст на комп'ютері; як слушно зауважує А. В. Коваленко, вказана частина тексту має бути чітко позначена як набрана допитуваною особою власноручно [173, с. 209]); 2) слідчий, дізнавач заслуховують підозрюваного, після чого записують їх у протокол або набирають текст на комп'ютері. Здебільшого практикується саме другий варіант.

Вчені рекомендують записувати отримані відомості «від першої особи» та, за можливості, дослівно, зі збереженням стилістики мовлення допитуваного (саме така вимога була чітко передбачена ч. 3 ст. 145 КПК України 1960 року [193]). При цьому, порядок викладення показань у протоколі має чітко відповідати обраній уповноваженою особою формі допиту: інформація, отримана в межах вільної розповіді, записується як пряма мова особи; відомості, отримані у відповідь на запитання – у формі діалогу [173, с. 209].

Водночас, науковці акцентують увагу на тому, що на практиці слідчі, щоб приховати неправильні та незаконні питання, недопустимий вплив на підозрюваного, часто умисно не вносять до протоколу ту частину, яка відбувалась у формі діалогу (питально-відповідальну частину). Натомість, показання підозрюваного подаються у вигляді вільної розповіді, але у суворій відповідності до поставлених слідчим питань, які при цьому не знаходять відображення в тексті протоколу [159, с. 34]. Небезпека такої практики полягає у можливості маніпулятивного впливу на допитуваного, зокрема, шляхом навідних запитань, навіювання, який не можна буде виявити шляхом

ознайомлення із протоколом. Для усунення цього недоліку рекомендується застосовувати звуко- і відеозапис допиту [314, с. 160].

Принагідно потрібно відзначити, що чинний кримінальний процесуальний закон допускає можливість відходу від повної фіксації показань підозрюваного у протоколі допиту. Так, згідно з ч. 2 ст. 104 КПК України у разі фіксування допиту за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. При цьому у протоколі обов'язково зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Окрім класичного допиту, показання підозрюваного можуть бути отримані під час одночасного допиту декількох осіб (раніше – очна ставка), якщо у попередніх показаннях підозрюваного наявні розбіжності із показаннями іншого учасника провадження (потерпілого, свідка, іншого підозрюваного). В процесі цієї слідчої (розшукової) дії застосовуються ті ж самі процесуальні гарантії, що й на звичайному допиті. Водночас, одночасний допит відрізняється своєю процедурою і цільовою спрямованістю на з'ясування причин розбіжностей у показаннях. Підозрюваному й іншому допитуваному по черзі пропонується надати показання про ті обставини, щодо яких є розбіжності, після чого слідчий, прокурор можуть поставити їм запитання. Відмінною особливістю одночасного допиту є можливість допитуваних осіб, їх захисників чи представників ставити один одному запитання, що стосуються предмета допиту.

Як слушно підкреслюють науковці, крім очевидних розбіжностей у процедурі допиту і одночасного допиту декількох осіб, остання слідча (розшукова) дія відрізняється також її психологічною характеристикою [314, с. 210] – більш складною психологічною атмосферою, що зумовлюється конфліктністю ситуації, ефектом присутності іншої особи, можливістю психологічного впливу на допитуваного, зокрема, й збоку того, хто давав неправдиві показання.

Останніми роками досить інтенсивно досліджуються питання альтернативних методів отримання відомостей від підозрюваного. Як зазначають вчені, органи правопорядку наразі використовують два основні підходи до проведення опитування в межах кримінального розслідування – це так званий обвинувальний (accusatorial) підхід та підхід, який передбачає застосування методів опитування, спрямованих на збір інформації (information-gathering methods) [104, с. 21]. В Україні застосовується практика допиту підозрюваних, успадкована з радянських часів, яка ґрунтується на обвинувальному підході, невід’ємно пов’язаному з ризиком порушення прав допитуваного і надання неправдивих зізнань. Натомість, низка зарубіжних держав перейшли на методіку процесуального інтерв’ю під час отримання відомостей від підозрюваного.

Процесуальне інтерв’ю визначають як систематизовану модель кращих практик проведення допиту, що ґрунтується на принципі оцінювання не особи, а діянь, з метою отримання точної та надійної інформації, яка має значення для кримінального провадження [302, с. 13].

Використання методу процесуального інтерв’ю передбачає, що слідчий:

- ретельно готується та планує допит – збирає відомості про особу, готує план допиту з визначенням основних питань, які необхідно дослідити, доказів, що планується пред’явити, визначає місце проведення допиту тощо;

- налагоджує та підтримує психологічний контакт з опитуваною особою, що дає змогу усунути бар’єри в комунікації та сприяє отриманню необхідної інформації;

- намагається збирати інформацію без упереджень щодо особи, з якою проводиться допит, та не фокусується на необхідності за будь-яких умов добитися зізнання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення;

- використовує переважно відкриті запитання, спрямовані на отримання максимальної кількості інформації;

– не використовує психологічні маніпуляції та неправдиву інформацію, бо отримані за їх допомогою тактичні переваги можуть мати негативні стратегічні наслідки та створити ризики втрати усієї справи [302, с. 20-21].

Зазначений підхід заслуговує на схвалення та імплементацію у національне законодавство і слідчу практику, оскільки він сприяє дотриманню європейських стандартів справедливого судочинства під час отримання показань від підозрюваного.

На відміну від допиту і одночасного допиту декількох осіб, вербальні відомості, надані підозрюваним під час інших слідчих (розшукових) дій, не є показаннями і повинні розцінюватись як пояснення. Так, якщо підозрюваному пред'являлась для впізнання особа або певна річ, за результатами впізнання він робить висновок, чи йому відома така особа чи річ, і пояснює, де і за яких умов він її бачив і за якими ознаками впізнав. В процесі проведення обшуку, огляду підозрюваний, який бере участь у цій слідчій (розшуковій) дії, має право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу (ч. 8 ст. 236, ч. 4 ст. 237 КПК України). У цьому контексті також варто було б вести мову не про заяви, а про пояснення. Практика досудового розслідування свідчить про те, що підозрювані нерідко надають певні пояснення, які можуть стосуватися походження речей, документів, слідів, виявлених під час обшуку або огляду, обставин їх виявлення або взаємозв'язку з подією кримінального правопорушення. В процесі слідчого експерименту підозрюваний, який попередньо був допитаний, відтворює обстановку та обставини кримінального правопорушення та повторює свої показання на вказаному ним місці, а також дає пояснення щодо можливих розбіжностей, а також результатів проведених дослідів чи випробувань. Під час проведення освідування підозрюваного останній також може дати пояснення щодо наявності на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет (синців, подряпин, порізів, інших ушкоджень тощо) та причин їх виникнення.

Нагадаємо, що ЄСПЛ у своїй практиці надає автономне тлумачення поняттю «показання», поширюючи його на будь-які твердження, які робить

підозрюваний під час процесуальних дій, а тому на усі наведені вище випадки повинно поширюватись право підозрюваного не свідчити проти себе. Тому на початку будь-якої слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь підозрюваний, з метою уникнення визнання протоколу такої дії недопустимим доказом [343, с. 84] йому повинно бути повідомлене і роз'яснене його право на захист та право відмовитись давати пояснення. З цього приводу С. Л. Лисаченко слушно зауважує, що універсальним правилом процесуального режиму отримання відомостей від особи є дотримання права на свободу від самовикриття, інших прав людини, незалежно від того, який саме застосовується засіб отримання та якого характеру відомості від особи отримуються [211, с. 83-84]. Такий підхід підтримується й 74,4 % опитаних респондентів.

Зважаючи на це, на схвалення заслуговує правова позиція ВС, який зазначив, що для того, аби виключити обґрунтовані сумніви щодо правомірного отримання відомостей від особи під час слідчого експерименту, сторона обвинувачення має довести, що було додержано належної правової процедури, зокрема, що: до особи не застосовувався протиправний тиск; слідчу дію проведено за волею та вільним волевиявленням особи; особа усвідомлювала право мовчати і не свідчити проти себе; права особи на захист і правову допомогу були забезпечені тощо [262].

У цьому контексті слід також погодитись із В. В. Абламською, яка, розглядаючи пояснення як джерело доказів у провадженнях щодо кримінальних проступків, вважає за доцільне за аналогією з показаннями в окремих нормах конкретизувати: 1) вимоги до проведення такої процесуальної дії; 2) передбачити процедуру роз'яснення прав особі, яку планується опитати, із подальшими гарантіями реалізації її прав, свобод та законних інтересів [82, с. 61].

Дійсно, на сьогодні чинне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює чіткої процесуальної форми відібрання пояснень у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, зокрема не визначає. Така нормативна невизначеність істотно знижує доказове значення пояснень як

процесуального джерела доказів та створює підґрунтя для їх можливого визнання недопустимими доказами у подальшому. Це зумовлено тим, що відсутність уніфікованих процесуальних вимог щодо змісту та порядку отримання пояснень, їх фіксації унеможлиблює перевірку дотримання гарантій добровільності їх надання, забезпечення прав відповідних учасників кримінального провадження. Видається, що пояснення повинні відбиратись із дотриманням процесуальних гарантій, характерних для отримання іншого виду вербальних відомостей – показань.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити КПК України ст. 298-4 такого змісту: «Стаття 298-4. Отримання пояснень від особи

1. Пояснення від особи можуть бути отримані усно або письмово у будь-якому місці за погодженням із особою, у тому числі й на місці події кримінального проступку. Перед отриманням пояснень особі роз'яснюються її права, зокрема, право відмовитися надавати пояснення або відмовитися відповідати на окремі запитання.

2. Хід і результати отримання усних пояснень від особи фіксуються у протоколі, який повинен відповідати вимогам статті 104 цього Кодексу. Фіксування отримання пояснень від особи може здійснюватися за допомогою технічних засобів.

3. Особа має право надати письмові пояснення. Письмові пояснення підписуються особою, яка їх надала».

Цікавим і недостатньо дослідженим у кримінально-процесуальній доктрині є питання допустимості використання нетрадиційних способів отримання вербальних відомостей (показань) від підозрюваного, зокрема, застосування поліграфа, гіпнозу тощо.

Можливість застосування поліграфа (детектора брехні) в процесі збирання доказів прямо в КПК України не вказана. Водночас, на думку дослідників, проведення поліграфічних опитувань не суперечить чинному законодавству України та не порушує конституційні права громадян, оскільки цей вид опитування проводиться лише за їх письмовою згодою [68, с. 203-204].

Застосування поліграфа у кримінальному провадженні можливе в рамках проведення психофізіологічної (психологічної) експертизи із залученням експерта-поліграфолога. Водночас, підходи щодо призначення таких експертиз в судовій практиці є неоднозначними.

Аналіз ухвал слідчих суддів, постановлених щодо клопотань про призначення психофізіологічної (або психологічної) експертизи із застосуванням спеціального технічного обладнання – поліграфа, засвідчує, що такі експертизи призначаються швидше як виняток. У переважній більшості випадків клопотання про призначення психофізіологічної (або психологічної) експертизи із застосуванням поліграфа подає якраз сторона захисту з метою проведення опитування підозрюваного (обвинуваченого). Ті суди і слідчі судді, які задовольняли такі клопотання, обґрунтовували рішення необхідністю отримання орієнтувальної інформації для конструювання версій розслідування кримінального правопорушення, необхідністю повного та всебічного розслідування кримінального провадження, з'ясування обставин, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідністю перевірки показань обвинуваченого, який не визнає свою вину, приховування або спотворювання ним свідомо якоїсь інформації про обставини злочину тощо [333; 334; 336; 340].

Проте, у переважній більшості випадків зазначені клопотання все ж не задовольнялися. Як відзначає О. І. Мотлях, серед причин, через які уповноважені органи відмовляють у призначенні психофізіологічної експертизи, є: те, що слідчий, прокурор чи суддя вважають, що в матеріалах провадження достатньо інших доказів; їх недостатня довіра до методики проведення такої експертизи; їх незацікавленість з будь-яких суб'єктивних причин у повному, всебічному і об'єктивному розслідуванні та розгляді справи. Однак найпоширенішим поясненням відмови, на думку вченого, залишається нормативно-правова неурегульованість цієї експертної діяльності у кримінальному процесі [228, с. 129].

Такий підхід демонструє і судова практика. Так, у постанові від 23 вересня 2021 року ВС зазначив, що чинним кримінальним процесуальним законодавством не передбачено перевірку показань із застосуванням спеціального технічного засобу поліграфа та використання отриманих таким чином даних як доказу [258]. Таку правову позицію ВС підтвердив й у низці інших постанов [269; 272]. Водночас, в іншій постанові ВС, окрім того, зазначив, що результати використання поліграфа у досудовому розслідуванні можуть мати доказове значення лише у виді такого доказу, як висновок експерта. Але для цього потрібно внести відповідні зміни до кримінального процесуального закону [256]. Суди першої інстанції, натомість, зазначають про те, що зв'язок показників, які вимірюються поліграфом (артеріальний тиск, пульс, потовиділення, частота дихання) із намірами обману до цього часу наукою не доведено. Поліграф не читає думки, а лише реєструє фізіологічну активність та зміну її параметрів. Він виявляє не брехню, а лише збудження, яке з певною долею вірогідності може свідчити про неправду [320; 328; 330; 332].

Подібне несприйняття виникає завжди, коли у певну сферу впроваджується щось нове (хоча поліграф – уже далеко не новизна і активно використовується в зарубіжних державах). Але потрібно не відкидати ідею в цілому, а шукати шляхи її імплементації в законодавство і практику. Тим більше, коли сам підозрюваний, обвинувачений готовий надати відомості з використанням поліграфа, відмова у проведенні відповідної процесуальної дії може тлумачитись як обмеження його права на захист. У цьому контексті нам імпонує аргументація Дніпровського районного суду м. Києва, який призначаючи психофізіологічну експертизу із застосуванням поліграфа, зазначив, що це необхідно для забезпечення обвинуваченому права на захист, можливості перевірки показань обвинуваченого та отримання інформації, яка може свідчити на його користь [322].

Ще більш проблемним видається застосування гіпнозу з метою отримання вербальних відомостей від підозрюваного. Вчені висловлюють діаметрально протилежні підходи до такої можливості – від недопустимості

застосування через невідповідність гіпнозу вимогам науковості та апробованості [173, с. 339] до схвалення цієї методики і розробки процесуальної моделі та спеціальних умов проведення допиту із застосуванням гіпнозу [316, с. 233-234]. Потенційно застосування гіпнозу, на наш погляд, могло б бути ефективним засобом для отримання відомостей у випадках, коли підозрюваний не пам'ятає події кримінального правопорушення, а тому не впевнений, чи він причетний до його вчинення. Однак впровадження використання такого методу потребує узгодження з етичними стандартами, вироблення певних алгоритмів, щоб не нашкодити здоров'ю особи і, звичайно, нових підходів до допустимості процесуальних джерел доказів.

Як уже зазначалось, для суду, як правило, показання підозрюваного не мають доказового значення. Водночас, нормативно-правова регламентація допиту в умовах воєнного стану допускає, щоб у виняткових випадках в суду була можливість відступити від засади безпосередності судового отримання показань при дотриманні необхідних процесуальних гарантій [217, с. 319]. Такими гарантіями відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК України є обов'язкова участь захисника у допиті, а фіксація ходу і результатів проведення допиту за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

За загальним же правилом суд може отримати показання обвинуваченого шляхом проведення судового допиту. За визначенням Н. М. Максимишин, судовий допит є судово-слідчою дією, що являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами та тактично забезпечений інформаційно-психологічний процес спілкування в судовому провадженні осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на одержання, перевірку, оцінку й використання уповноваженими на це особами доказів та іншої інформації від допитуваного про відомі йому обставини, що мають значення для встановлення об'єктивної дійсності у кримінальному провадженні [221, с. 104].

Хоча в загальному алгоритм проведення судового допиту обвинуваченого схожий із допитом підозрюваного під час досудового розслідування, однак судовий допит має свої відмінності, що зумовлені проведенням його в

особливій процесуальній формі – в судовому засіданні у присутності різних учасників судового провадження в умовах безобмежувальної дії усіх засад та гарантій правосуддя [154, с. 156]. Така форма зумовлює те, що обвинуваченого допитує прокурор, захисник, можуть ставити запитання також потерпілий, інші обвинувачені, цивільний позивач, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючий та судді. Понад те, головуючий має право протягом усього допиту обвинуваченого ставити йому запитання з метою уточнення і доповнення його відповідей. Якщо ж обвинувачений висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку, чи визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від нього конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ст. 351 КПК України).

У цьому контексті можна стверджувати, що судовий допит обвинуваченого є засобом реалізації засади змагальності та встановлення істини через безпосереднє дослідження показань судом. М. Й. Вільгушинський слушно відзначає, що судовий допит – це процесуальна (судова) дія, що передбачає встановлений законом порядок гласного і відкритого спілкування допитуваного та допитуючого, побудованого на підставі змагальності взаємодіючих сторін (обвинувачення та захисту) при необхідному рівні регуляцій з боку судді (суду) з метою перевірки даних, отриманих на досудовому слідстві [137, с. 74].

Важливо, що перед наданням показань обвинуваченим відповідно до ч. 1 ст. 348 КПК України головуючий зобов'язаний роз'яснити останньому суть обвинувачення, тобто повідомити, у вчиненні якого кримінального правопорушення він обвинувачується, за яких обставин відповідно до обвинувального акта воно було вчинено, а також за якою нормою КК України було кваліфіковано, а також з'ясувати, чи зрозуміле обвинувачення та чи визнає обвинувачений себе винним і чи бажає давати показання [190]. Така вимога кримінального процесуального закону, за слушним твердженням В. О. Попелюшка, безпосередньо спрямована на забезпечення права

обвинуваченого на захист [250, с. 134] і сприяє остаточному обранню стороною захисту тактики поведінки обвинуваченого в суді.

Обвинувачений, окреслюючи своє ставлення до пред'явленого обвинувачення, може дати коротку відповідь (визнаю вину повністю; визнаю вину частково; повністю заперечую вину) або ж розгорнуту відповідь з відповідними уточненнями. Визначена обвинуваченим правова позиція може мати безпосередній вплив на подальший перебіг кримінального провадження. Так, суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується (ч. 3 ст. 349 КПК України), тобто провести так званий скорочений порядок дослідження доказів [355, с. 86].

Хоч прямо у нормах кримінального процесуального закону про визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення як умову застосування скороченого порядку дослідження доказів не йдеться, однак ВССУ роз'яснив, що це можливо, якщо обвинувачений повністю визнає свою вину в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні, погоджується з кваліфікацією вчиненого ним діяння, а прокурор, потерпілий не висловлюють жодних заперечень щодо встановлених обставин [212].

Такий підхід підтримує і ВС, який обов'язковими передумовами можливості здійснення розгляду провадження в порядку ч. 3 ст. 349 КПК України вважає: повне визнання обвинуваченим вини, незаперечення фактичних обставин кримінального провадження та кваліфікації його дій, правильне розуміння та усвідомлення змісту обставин кримінального правопорушення, в якому він обвинувачується, правових наслідків розгляду за спрощеною процедурою, а також відсутність сумнівів у добровільності позиції щодо усвідомлення обвинуваченим цих обставин [283].

Вважаємо, що надважливе значення у такому випадку має допит обвинуваченого, під час якого суд може остаточно з'ясувати низку обставин, котрі дають йому підстави прийняти рішення про здійснення скороченого дослідження доказів. ВС, коментуючи рішення суду першої інстанції про

дослідження доказів у порядку ч. 3 ст. 349 КПК України і перехід до допиту обвинуваченого, зазначив наступне. Оскільки суд прийняв рішення обмежитися лише допитом обвинуваченого, особливе значення має якість цього допиту, підтвердження фактичних обставин обвинуваченим, відсутність будь-яких сумнівів, що він визнає всі фактичні обставини, які мають значення для висновку про його винуватість та правильність кваліфікації його дій. При цьому, будь-яких спрощень, поверховості в допиті, нез'ясування істотних фактичних обставин не допускається [280].

На обов'язковості проведення допиту обвинуваченого (якщо він не відмовився давати показання) навіть за скороченого порядку дослідження доказів, посилаючись на усталену судову практику, наголошують і Н. Р. Бобченко і В. М. Фігурський [106, с. 147]. Таку думку підтримує й значна частина опитаних респондентів.

Цікавим для дослідження є питання можливості проведення прямого і перехресного допиту обвинуваченого. Такі види допиту передбачені кримінальним процесуальним законом наразі лише щодо свідка і потерпілого (ч.ч. 6,7 ст. 352, ч. 2 ст. 353 КПК України). В. М. Бабунич відзначає, що кожна із сторін сама допитує представлених нею свідків (прямий допит, головний допит), залишаючись у межах тих обставин, які вона бажає довести показаннями даного свідка; після головного допиту починається протилежний або перехресний допит [88, с. 323], який проводиться протилежною стороною. Ключовою відмінністю між цими видами допиту є те, що під час прямого допиту не допускається постановка навідних запитань, а під час перехресного – дозволяється. Тому варто погодитись із О. Ю. Костюченко, що основна мета перехресного допиту – дискредитувати свідка протилежної сторони, продемонструвавши повну неспроможність його показань, за допомогою навідних питань довести, що свідок або дає неправдиві показання, або сумлінно помиляється [184, с. 69]. Однак деякі науковці не схвалюють таку практику, вважаючи, що такі запитання здійснюють сугестивний вплив (вплив

навіювання) на допитуваного, що призводить до добросовісних помилок у його показаннях [355, с. 162].

Водночас, щодо допиту обвинуваченого законодавець взагалі не передбачає використання термінів «прямий» і «перехресний» допит [221, с. 55]. Натомість, відповідно до ч. 1 ст. 351 КПК України допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник [190]. З огляду на такі приписи вважаємо, що допит обвинуваченого прокурором повинен проводитись за правилами прямого допиту, а захисником – за правилами перехресного допиту. Захисник може використовувати можливість постановки навідних запитань на користь обвинуваченого. Звичайно, це потребує досить ретельної попередньої підготовки.

Зарубіжний досвід засвідчує практику проведення ще так званого «передопиту» (re-examination), який є факультативним і може проводитись стороною, яка здійснювала основний допит, але лише у зв'язку з тими питаннями, які були підняті під час перехресного допиту, з метою усунути можливі негативні для неї наслідки перехресного допиту [230, с. 313].

Як і під час досудового розслідування, в судовому провадженні не одним допитом обмежується надання обвинуваченим вербальних відомостей. До прикладу, з опитуванням учасників судового провадження пов'язане проведення огляду на місці. Таким чином, обвинуваченому можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду. Як зазначає В. Є. Тимошук, пояснення, відповіді на запитання учасників судового провадження під час огляду на місці істотно збагачують можливості судового розгляду щодо більш повного, яскравого мисленого відтворення минулої події, полегшує процес її пізнання [311, с. 166].

Після відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису в судовому засіданні суд також заслуховує доводи учасників судового провадження (ч. 1 ст. 359 КПК України), а отже обвинувачений має можливість пояснити зміст і

походження відповідних відомостей, зафіксованих на записах. Так само обвинувачений, якому подані для ознайомлення речові докази, може звернути увагу суду на певні обставини, пов'язані з цією річчю та її оглядом (ч. 1 ст. 357 КПК України).

Важливим є й етап судових дебатів. Хоча він передбачає не надання показань учасниками судового провадження, а їх виступи із промовами, проте якщо обвинувачений під час свого виступу або останнього слова повідомить відомості про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд повинен відновити з'ясування обставин провадження та перевірку їх доказами.

Таким чином, як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні кримінальний процесуальний закон передбачає різні форми надання підозрюваному (обвинуваченому) вербальних відомостей (показань, пояснень). Хоч ці форми відрізняються між собою, проте за будь-якої із них підозрюваному (обвинуваченому) повинно бути забезпечено право на захист, зокрема, право не свідчити проти себе.

2.3. Свобода від самовикриття як елемент права на захист у кримінальному провадженні

Мабуть усі чули фразу «Ви маєте право зберігати мовчання, будь-що сказане вами може бути і буде використане проти Вас в суді ...», яка наразі покладена в основу загальновизнаного міжнародного стандарту – свободи від самовикриття. Походить ця фраза з 60-х років ХХ ст., коли в США утвердилось так зване «правило Міранди». 13 березня 1963 року за підозрою у викраденні та зґвалтуванні 18-річної дівчини працівниками поліції був заарештований Ернесто Міранда, який після двох годин допиту підписав зізнання у вчиненні злочину. При цьому у протоколі була зафіксована типова фраза: «Я підтверджую, що я зробив цю заяву добровільно та за власним бажанням, без будь-яких погроз, примусу чи обіцянок імунітету та з повною обізнаністю моїх

законних прав, розуміючи, що будь-яка заява, зроблена мною, може бути використана проти мене».

Однак заарештованому не було повідомлено ні про його право мати адвоката, ні про право зберігати мовчання, ні про те, що його зізнання буде використане проти нього. З огляду на це протягом судового процесу, а надалі – в апеляційній інстанції, захисник обвинуваченого відстоював позицію, що надане зізнання не було дійсно добровільним і не має братися до уваги. Проте суди не погодились з позицією адвоката. Але згодом у 1966 році це рішення скасував Верховний Суд США, що й зумовило запровадження «правила Міранди». Суд 5 голосами проти 4 ухвалив, що захист П'ятої поправки від самообвинувачення повинен бути наданий будь-якому підозрюваному, який підлягає допиту і взятий під варту, і, крім того, що будь-яке зізнання, отримане без дотримання цих прав, має бути недопустимим як доказ [1, с. 359]. Дослідники оцінюють це рішення Верховного Суду США як одне з найбільш відомих та впливових правових рішень XX століття [61, с. 551; 74, с. 621].

У загальному вигляді правило Міранди полягає у тому, що перш, ніж допитувати заарештованого, співробітник поліції зобов'язаний попередити його про те, що:

- 1) він має право мовчати;
- 2) все, що він скаже, може бути використане проти нього в суді як доказ;
- 3) у нього є право на професійного захисника – адвоката;
- 4) якщо він не може найняти захисника, то його буде призначено за кошти держави [95, с. 40].

Таким чином, ключовим складовим елементом правила Міранди є право зберігати мовчання (свобода від самовикриття). З цього приводу суддя Верховного Суду США Е. Уоррен (Earl Warren), якого вважають автором більшості позицій, закладених у правило Міранди, зазначив, що якщо особа вказує будь-яким способом, у будь-який час до або під час допиту, що вона бажає зберігати мовчання, такий допит повинен бути припинений. Якщо на будь-якому етапі заарештований має бажання скористатися привілеєм,

передбаченим П'ятою поправкою, вважається, що будь-яка заява, зроблена після того, як особа посилається на свій привілей, не може бути нічим іншим, ніж результатом примусу, у тому числі прихованого [79, с. 1015]. Бажання зберігати мовчання може бути висловлене по-різному, наприклад, такими фразами: «Я не бажаю з вами розмовляти», «Я бажаю скористатись П'ятою поправкою», «Я більше не хочу відповідати на питання» тощо [76, с. 6].

Якою б не була позиція органів влади щодо відмови підозрюваного від своїх прав, факт тривалого допиту або тримання його під вартою без зв'язку із зовнішнім світом до того, як підозрюваним було зроблено заяву, є вагомим доказом того, що він не відмовився від своїх прав добровільно. За таких обставин той факт, що особа зрештою все ж зробила заяву, спонукає до висновку про те, що «переконливий вплив» під час допиту змусив її до такого рішення, що є несумісним з будь-яким уявленням про добровільну відмову від наданих законом гарантій [1, с. 362].

Американський дослідник Річард А. Лео (Richard A. Leo) з цього приводу зазначає, що за відсутності добровільної, свідомої та розумної відмови від профілактичних попереджень правила Міранди будь-які визнання або зізнання будуть виключені з доказів у наступних судових розглядах. Більше того, будь-які докази того, що підозрюваному погрожували, обманом схиляли його до відмови від прав, звичайно, свідчать про те, що він добровільно не відмовився від своїх привілеїв [74, с. 621]. Таким чином, порушення права на свободу від самовикриття спричиняють недопустимість отриманих на допиті показань як доказів.

Водночас, в американській судовій практиці «правило Міранди» зазнало нових трактувань. Важливий вплив у цьому контексті мала справа Мозлі (Michigan v. Mosley). 08 квітня 1971 року Річарда Мозлі було заарештовано за підозрою у вчиненні низки пограбувань. Мозлі доставили до відділення поліції, де офіцер, який проводив затримання, повідомив його про право зберігати мовчання та мати адвоката. Мозлі скористався правилом Міранди і повідомив, що не бажає відповідати на жодні запитання, після чого допит було припинено.

Однак через декілька годин інший детектив вирішив допитати Мозлі за іншим фактом – пограбуванням і вбивством чоловіка, знову повідомивши підозрюваному про його права за правилом Міранди. Під час цього допиту він не просив адвоката і не відмовлявся відповідати на запитання. Підозрюваний спочатку заперечував будь-яку причетність до вбивства, але дізнавшись про викривальні показання співучасника, він зробив заяву, якою викривав себе у вчиненні вбивства. Зізнання підозрюваного було прийнято в суді як доказ, незважаючи на заперечення Мозлі, який стверджував, що допит та подальше використання його викривальних показань порушили його права, оскільки його висловлене бажання зберігати мовчання не було виконане [80, с. 696-697].

Апеляційний суд Мічигану скасував рішення та постановив, що другий допит був проведений з порушенням прав підозрюваного, а Верховний Суд Мічигану відмовив у подальшому перегляді справи. Водночас, Верховний Суд США дійшов висновку про відсутність порушення і допустимість зізнання, взявши до уваги шість факторів: 1) перший допит було припинено після того як підозрюваний виразив небажання давати показання, що вказує на прояв поваги до його права зберігати мовчання; 2) між першим та другим допитом пройшов певний час (хоч і незначний); 3) право зберігати мовчання було роз'яснено повторно; 4) другий допит проводився іншим офіцером; 5) перший та другий допит стосувалися різних епізодів злочинної діяльності; 6) другий допит проводився в іншому місці [161, с. 324].

Такий підхід досить неоднозначно був сприйнятий як практикуючими юристами, так і науковцями. Так, Ф. Єйтс (Pilip P. W. Yates) зазначив, що Верховний Суд, санкціонувавши повторний допит підозрюваного після висловленого бажання зберігати мовчання, створив нову конституційно обов'язкову процедуру, але визначив її настільки розпливчасто, що вона мало що дає для судів першої інстанції чи поліції [80, с. 696], а Ф. Босс (Frederick M. Boss) назвав це подальшим руйнуванням (ерозією) теоретичної бази правила Міранди [6, с. 874].

Ще однією досить резонансною справою, що вплинула на розуміння правила Міранди, є справа Девіса (Davis v. United States), яка стосувалась реалізації права на захист за допомогою послуг адвоката. Роберт Девіс підозрювався у вчиненні вбивства чоловіка на початку жовтня 1988 року. Перед проведенням його допиту детективи зачитали йому його права і Девіс відмовився від цих прав як усно, так і письмово. Після допиту, який тривав близько півтори години, Девіс сказав: «Можливо, мені варто поговорити з адвокатом». У цей момент детективи повідомили, що якщо він хоче адвоката, то допит буде припинено, на що підозрюваний сказав: «Ні, я не прошу адвоката», а потім продовжив: «Ні, мені не потрібен адвокат». Після короткої перерви та повторного ознайомлення з правами за правилом Міранди допит було відновлено. Після надання Девісу викривальних доказів він сказав: «Я думаю, що мені потрібен адвокат, перш ніж я щось скажу», на цьому допит припинився. Верховний Суд США, розглядаючи цю справу, зазначив, що після того, як підозрюваний свідомо та добровільно відмовляється від своїх прав, правоохоронці можуть продовжувати його допитувати, якщо він чітко та однозначно не попросить адвоката [79, с. 1024].

Хоча ця справа прямо не стосувалась права на мовчання, проте, як відзначає М. Страусс (Marcy Strauss), стандарт «чіткої заяви» («clear invocation»), встановлений у справі «Davis v. United States» саме щодо права на адвоката, суди почали застосовувати і до права на мовчання. Дослідниця вважає такий підхід юридично неправильним, політично невваженим і таким, що підриває суть правила Міранди [78, с. 774] і піднімає питання, що слід робити з так званими «напівзаявами» на кшталт: «Я не знаю, чи хочу говорити», «Може, мені краще помовчати» або, коли підозрюваний просто мовчить. Систематизувавши рішення федеральних судів та судів штатів, вчена стверджує, що тривале мовчання чи відсутність відповіді на запитання часто не сприймаються як реалізація права на мовчання і допит триває. Так само, коли підозрюваний говорить щось на кшталт: «Я не хочу більше говорити», «Мені, мабуть, краще зупинитися», «Я вже все сказав» часто визнаються

«двозначними». Зазначене суперечить початковій ідеї правила Міранди, відповідно до якої, якщо підозрюваний «у будь-який спосіб дає зрозуміти, що не хоче говорити», допит повинен бути припинений. Зважаючи на це, М. Страусс (Marcy Strauss) пропонує керуватись принципом «зупинись і уточни» («stop-and-clarify»), щоб права підозрюваного не були порушені [78, с. 821-823].

На прикладі застосування правила Міранди в США, його еволюції та трактування можна побачити чітку кореляцію між свободою від самовикриття (правом на мовчання) та ефективністю реалізації права на захист.

Ідея, закладена у правило Міранди, набула широкого розповсюдження й у низці інших держав (Австралії, Канаді, Франції, ФРН, Нідерландах та інших). Уперше Європейська комісія запропонувала введення правила Міранди, або як його назвали в Брюсселі «Letter of Rights», ще у 2004 році. Завданням запровадження такої норми було ознайомлення будь-якої особи, яка була заарештована, у письмовій формі з «Letter of Rights» – переліком основних прав особи під час кримінального провадження на мові провадження, а у разі потреби – надання письмового перекладу «Letter of Rights» на мову затриманого [293].

Зазначена ідея реалізована й у законодавстві України, де свобода особи від самовикриття знаходить своє вираження через відповідні права підозрюваного, обвинуваченого [224, с. 258]. У кримінально-процесуальній доктрині висловлена думка, що свобода від самовикриття як засада кримінального провадження охоплює ряд суб'єктивних прав: 1) право мовчати (не говорити нічого) як з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань, які, наприклад, можуть стати підставою для підозри; 2) право відмовитися відповідати на запитання; 3) право не свідчити проти себе; 4) право бути поінформованим про ці права тощо [347, с. 108].

Зокрема, ст. 63 Конституції України гарантує будь-якій особі те, що вона не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [179], а ст. 18

КПК України конкретизує зміст зазначеної гарантії, включаючи її до системи загальних засад кримінального провадження. Так, зміст свободи від самовикриття сформульований у таких тезах:

1) жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення;

2) кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права [190].

Зміст засади свободи від самовикриття деталізується й у інших нормах КПК України. Так, перед проведенням допиту особі роз'яснюються її права, зокрема, право не говорити нічого з приводу підозри проти неї, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (п. 4 ч. 3 ст. 42, ч. 3 ст. 224 КПК України). У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви (ч. 4 ст. 224 КПК України). У разі затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, серед іншого, негайно має роз'яснити його право давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього (ч. 4 ст. 208 КПК України). Крім того, у п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України законодавець визнає істотним порушенням прав та свобод людини отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права [190]. При встановленні таких фактів суд зобов'язаний визнати це істотним порушенням прав людини і основоположних свобод, а докази, отримані внаслідок таких дій, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок порушення свободи від самовикриття, – недопустимими.

Порівнюючи національне правове регулювання із судовою практикою США за справою «Michigan v. Mosley», варто відзначити, що чинний КПК України прямо не забороняє повторно викликати підозрюваного для допиту після того, як він відмовився давати показання на першому допиті. Як зазначає В. А. Завтур, практика повторних викликів учасників кримінального провадження слідчим, дізнавачем, прокурором на допит є розповсюдженою, що відкриває простір для певних зловживань, оскільки неодноразовий виклик особи для надання показань з тих самих обставин може розглядатись як спосіб тиску, впливу на висловлене раніше бажання не давати пояснень та показань щодо себе [161, с. 325]. Тому відповідні застереження повинні знайти своє нормативне закріплення у кримінальному процесуальному законі.

Засада свободи від самовикриття невід'ємно пов'язана з засадою презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК України). Ключовий зв'язок між цими засадами полягає у тому, що свобода від самовикриття є одним із механізмів реалізації презумпції невинуватості, оскільки вона унеможливорює перекладання обов'язку доказування на особу, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування (підозрюваного, обвинуваченого). Як слушно зазначає С. А. Крушинський, свобода від самовикриття є запорукою дотримання презумпції невинуватості особи, що покладає обов'язок доказування винуватості особи на сторону обвинувачення [202, с. 264].

Свого часу ще А. Ф. Кістяківський, характеризуючи обов'язок доказування у кримінальному судочинстві, відзначав, що за загальним юридичним правилом, саме обвинувач, а не обвинувачений, повинен здійснювати доказування, тому що надання доказів повинно складати обов'язок того, хто стверджує, а не того, хто заперечує [171, с. 86-87]. Натомість, підозрюваний, обвинувачений не зобов'язані доводити жодну з обставин, що становлять предмет доказування у кримінальному провадженні, зокрема, й свою невинуватість, менший ступінь вини, наявність обставин, які виключають кримінальну відповідальність, є підставою для звільнення від відповідальності

або пом'якшують покарання, тощо. Такий підхід зумовлюється тим, що особа не зобов'язана бути джерелом доказової інформації проти себе. Її небажання викривати себе у кримінально-караних діях, сприяючи виникненню небажаних для себе наслідків у вигляді кримінального покарання та інших форм кримінальної відповідальності, є цілком природними і зрозумілими [103, с. 20-21]. Якщо сторона обвинувачення поза розумним сумнівом не зможе довести винуватість обвинуваченого, то він повинен бути виправданим.

Зрештою, обидві аналізовані засади взаємодоповнюють одна одну, формуючи фундамент гарантій справедливого судового розгляду та мінімізуючи ризики використання неправомірних методів впливу з метою здобуття доказів і засудження обвинуваченого. Показовою у цьому контексті є позиція ЄСПЛ у справі «Saunders v. United Kingdom», в якій Суд зазначив, що право мовчати і право не свідчити проти себе є загальновизнаними міжнародними стандартами, які лежать в основі поняття справедливого судового розгляду за ст. 6 ЄКПЛ. Їхнє обґрунтування, серед іншого, полягає у захисті обвинувачуваного від примусу з боку органів влади, що сприяє уникненню судових помилок та досягненню цілей ст. 6. Право не свідчити проти себе, зокрема, передбачає, що сторона обвинувачення у кримінальній справі прагне довести свої обвинувачення, не вдаючись до доказів, отриманих методами примусу та гноблення всупереч волі обвинуваченого. У цьому сенсі це право тісно пов'язане з презумпцією невинуватості, що міститься у ч. 2 ст. 6 ЄКПЛ [47].

Зарубіжні дослідники справедливо розглядають свободу від самовикриття разом із презумпцією невинуватості, тлумаченням будь-яких сумнівів на користь обвинуваченого, правом відмовитись від давання показань, ініціюванням стороною захисту визнання доказів недопустимими, асиметрією відповідних правил, правом обвинуваченого на останнє слово тощо як прояв концепції сприяння захисту (*favor defensionis*) [3, с. 13-14]

Без сумніву засада свободи від самовикриття пов'язана з засадою забезпечення права на захист. Як зазначалось у розділі 1 дисертації, право на

захист є комплексним і, зокрема, включає можливість підозрюваного, обвинуваченого реалізувати процесуальні права, передбачені КПК України, зокрема, й право не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (п. 4 ч. 3 ст. 42 КПК України). Тому цілком можна погодитись із твердженням О. Р. Хижної, що законодавець не обмежує зміст права на захист тільки можливістю захищатися від підозри та обвинувачення, та надає учасникам кримінального провадження можливість захищати свої законні інтереси, використовувати всі надані законом права у будь-якій формі (активно чи пасивно). Саме до пасивної форми здійснення захисту слід віднести використання особою свободи від самовикриття [350, с. 44], тобто *de facto* ця правомочність реалізується підозрюваним, обвинуваченим у формі бездіяльності.

В юридичній літературі сутність свободи від самовикриття часто позначається іншими термінами, наприклад, «привілей проти самообвинувачення» [365, с. 138], «заборона самообвинувачення», «право на мовчання», «право не свідчити проти себе» [347, с. 108], «право на захист від самообвинувачення», «іммунітет щодо викриття себе» [138, с. 103-104]. С. Г. Волкотруб припускає, що така ситуація породжена різними варіантами перекладу з англійської терміну «self-incrimination privilege» [138, с. 104].

Підхід до визначення свободи від самовикриття у кримінально-процесуальній доктрині не характеризується значною диференціацією. Так, на думку В. П. Шибіка, свобода від самовикриття означає відсутність у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві обмежень особи (при проведенні допиту органом розслідування чи судом) щодо своєї лінії поведінки при наявності альтернативи – давати показання з приводу обставин, які викривають саму цю особу у вчиненні кримінального правопорушення, чи скористатися правом на відмову від давання таких показань [357, с. 70]. Як бачимо, вчений підійшов до визначення цього терміну з точки зору нормативного регулювання, тобто відсутності законодавчих обмежень.

Водночас, більшість науковців, пропонуючи дефініцію свободи від самовикриття її характеризують як певну правомочність, можливість особи відмовитися давати показання або пояснення щодо себе стосовно причетності до вчинення кримінального правопорушення і така відмова не буде тягнути за собою відповідальності [218, с. 95].

Наприклад, Р. В. Бараннік вважає, що свобода особи від самовикриття – це виражена та гарантована Конституцією України можливість кожного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності користуватися свободою вибору щодо того, надавати інформацію щодо себе особам та органам, які ведуть кримінальний процес, чи не надавати [102, с. 10-11]. Видається не зовсім вдалим використання автором у цьому визначенні формули «свобода ... – це можливість ... користуватися свободою ...». Більш вдало у цьому контексті формулює дефініцію цього поняття О. Р. Хижна, на думку якої, під свободою особи від самовикриття слід розуміти гарантовану законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами можливість кожного учасника кримінальної процесуальної діяльності вільно, самостійно вирішувати чи надавати інформацію й інші докази щодо себе особам та органам, уповноваженим на ведення кримінального провадження [350, с. 7]. Позитивно, що авторка акцентує увагу на гарантуванні такої свободи не лише національним законодавством, а й міжнародними нормативно-правовими актами, зокрема, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, ЄКПЛ.

Водночас, усі наведені дефініції не враховують низку важливих, на наш погляд, іманентних ознак. По-перше, вважаємо такою ознакою те, що свобода від самовикриття – це елемент права на захист. При чому користуватись таким привілеєм особа може ще до набуття процесуального статусу підозрюваного (перебуваючи, наприклад, у статусі свідка), не сприяючи слідчому, прокурору у формуванні доказів для обґрунтованої підозри щодо неї. По-друге, необхідно розмежовувати свободу від самовикриття і право на мовчання (відмовитись давати показання, пояснення, відповідати на запитання). Коли мова йде про свободу від самовикриття, мається на увазі саме привілей не надавати стороні

обвинувачення відомості, які можуть спричинити негативні для особи наслідки – бути використані для обґрунтування підозри, обвинувачення, засудження. По-третє, важливою ознакою є наслідки порушення свободи від самовикриття – суд повинен визнати такий факт істотним порушенням прав людини, а здобуті докази – недопустимими.

З урахуванням висловленого, пропонуємо розглядати *свободу від самовикриття* як гарантований законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами елемент права на захист, що полягає у наданні особі можливості самостійно, вільно вирішувати, чи надавати органам, які здійснюють кримінальне провадження, відомості, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами, можуть викривати особу у вчиненні кримінального правопорушення, порушення якого є істотним порушенням прав людини і спричиняє недопустимість отриманих доказів.

Порушення засади свободи від самовикриття розглядається ЄСПЛ як порушення ст. 6 ЄКПЛ, тобто права на справедливий суд. В. В. Вапнярчук слушно підкреслює, що ЄСПЛ у своїх рішеннях щодо використання або спростування доказів, отриманих із порушенням права не давати показання та не свідчити проти себе зазначає, що це – загальновизнані міжнародні стандарти, які є серцевиною поняття справедливого судового розгляду за ст. 6 ЄКПЛ [110, с. 180]. Зокрема у справі «Shabelnik v. Ukraine» ЄСПЛ пояснив, що встановлення таких стандартів необхідне, зокрема, для захисту обвинуваченого від неправомірного тиску з боку органів влади, що дає змогу уникнути помилок під час здійснення правосуддя та реалізації цілей ст. 6 ЄКПЛ [49].

На основі аналізу практики ЄСПЛ Т. Фулей вказує на щонайменше три типи ситуацій порушення свободи обвинуваченої особи не свідчити проти себе:

1) коли обов'язок свідчити передбачений законом під загрозою застосування санкції або на особу покладається обов'язок доведення власної невинуватості – за «зворотного» тягаря доведення;

2) коли до особи застосовується примус, тиск, який може бути як фізичним, так і психологічним;

3) коли до особи застосовується примус обманним шляхом із використанням прихованих технік розслідування [347, с. 109].

Передусім, свобода від самовикриття поширюється на надання особою вербальних відомостей (показань, пояснень), які категорично не можуть бути отримані проти волі особи, зокрема, з примушуванням її до надання показань шляхом катування, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Пагубна практика «вибивання» показань із підозрюваних досить тривалий час існувала в Україні, про що свідчить величезна кількість справ проти України в ЄСПЛ, в яких Суд констатував порушення заборони катування (ст. 3 Конвенції) [101, с. 216]. Наприклад, про застосування фізичного насильства до підозрюваного з метою отримання зізнавальних показань йдеться у справах «Adnaralov v. Ukraine» [8], «Belousov v. Ukraine» [12], «Bogomol v. Ukraine» [13], «Kaverzin v. Ukraine» [28], «Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine» [35], «Pankiv v. Ukraine» [40], «Zhyzitskyu v. Ukraine» [57] та інших. У рішенні по справі «Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine», наприклад, зазначається про порушення засади свободи від самовикриття, оскільки обвинувальний вирок щодо заявника ґрунтувався переважно на показаннях обвинуваченого, які були отримані в результаті катувань [35].

Застосування методів поводження, заборонених ст. 3 ЄКПЛ, під час отримання показань і покладення їх в основу обвинувачення може спричинити визнання судового розгляду несправедливим, навіть якщо допущення таких доказів не було вирішальним для забезпечення обвинувального вироку (справа «Özcan Çolak v. Turkey») [38]. Вітчизняна судова практика виходить з аналогічних міркувань. Наприклад, у постанові від 06 березня 2024 року (справа № 379/261/18) ВС зазначив, що допустимість як доказів свідчень, здобутих за допомогою катувань із метою встановлення відповідних фактів у кримінальному провадженні, зводить нанівець саму суть права обвинуваченого не свідчити проти себе та призводить до несправедливості кримінального провадження в цілому, а тому проведення перевірки заяви про застосування недозволених методів шляхом проведення уповноваженим органом офіційного

розслідування щодо можливих порушень прав людини, гарантованих ст.ст. 27, 28 Конституції України, є обов'язковим. При цьому таке розслідування повинно бути ретельним, а органи влади завжди повинні добросовісно намагатися з'ясувати те, що трапилося, і не покладатися на поспішні та необґрунтовані висновки, а тим більше обґрунтовувати ними свої рішення [279].

Проте не лише катування чи жорстоке поводження з метою отримання показань від особи є забороненими методами розслідування. У низці рішень ЄСПЛ наголошує на неможливості використання доказів, здобутих всупереч волі обвинуваченого за допомогою й інших методів примусу чи тиску [37]. Передусім, такий тиск може бути зумовлений наявністю у законодавстві відповідальності за ненадання відповідних відомостей. Одним із прикладів, які демонструють таку ситуацію є справа «Saunders v. the United Kingdom», яка стосувалася переслідування директора і розпорядника акціонерної компанії «Гіннесс», котра шляхом протизаконних операцій з акціями змогла заволодіти іншою компанією. Щодо директора за дорученням Міністерства торгівлі та промисловості проводилось адміністративне розслідування, в рамках якого його неодноразово опитували. Відповідно до вимог закону він мав відповідати на запитання інспекторів міністерства, за невиконання цієї вимоги йому могло бути пред'явлене обвинувачення у неповазі до суду і загрожувало б покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі строком до двох років. Пізніше надані ним відомості були використані у кримінальному провадженні, що закінчилося ухваленням обвинувального вироку. ЄСПЛ дійшов висновку, що зафіксовані у протоколах опитування відповіді заявника, незалежно від того, чи носили вони прямо характер самообвинувачення, чи ні, були використані в ході судового процесу таким чином, щоб його викрити. Суд також зробив ще один важливий висновок – в будь-якому разі право не свідчити проти себе не може бути розумно обмежене лише зізнанням у вчиненні правопорушення або показаннями, що прямо мають інкримінуючий характер. Показання свідка, отримані за допомогою примусу, які зовні не виглядають інкримінуючими

(виправдовувальні зауваження або просто інформація щодо фактів) можуть бути у подальшому використані на підтримку обвинувачення, наприклад, щоб протиставити їх іншим заявам обвинуваченого або поставити під сумнів показання свідка в судовому розгляді, або іншим чином підірвати довіру до нього [47]. Тому істотним у цьому контексті є не зміст наданих відомостей, а сам факт використання примусово отриманих доказів під час судового процесу.

Порушувати право не свідчити проти себе може й застосування психологічного тиску, що мало місце, зокрема, у справі «Gäfgen v. Germany», яка стосувалася викрадення та вбивства заявником одинадцятирічного хлопця – сина місцевих банкірів. Заманивши хлопця до себе у квартиру, заявник задушив його, а його батькам надіслав листа, в якому йшлося про те, що якщо вони хочуть знову побачити свою дитину живою, потрібно заплатити 1 млн. євро викупу. Незадовго після того, як заявник на трамвайній станції забрав викуп, поліція його вистежила і затримала. Працівники поліції вважали, що з огляду на голод та холод, життю хлопця загрожувала небезпека, а тому офіцер поліції, котрий допитував Гєфгена, керуючись інструкціями заступника начальника поліції м. Франкфурта, щоби дізнатися, де той переховує хлопця, погрожував заявникові застосувати до нього фізичну силу. Отримавши цю інформацію, представники поліції разом із заявником поїхали до озера, де знайшли сліди шин автомобіля Гєфгена та тіло хлопця. ЄСПЛ визнав, що заборона жорстокого поводження є загальнообов'язковою і не залежить ані від поведінки жертви, ані від мотивів, якими керуються представники правоохоронних органів; ця заборона є категоричною і не допускає будь-яких винятків, навіть тоді, коли під загрозою знаходиться людське життя [21].

Інший приклад – справа «Magee v. the United Kingdom», в якій було встановлено створення органом досудового розслідування атмосфери примусу – підозрюваного у тероризмі (закладанні і підриві вибухівки) тримали в ізоляції та інтенсивно допитували протягом тривалого часу командами кваліфікованих слідчих, які чергувалися, без надання доступу до послуг адвоката всупереч його чіткій заяві у перший день його утримання під вартою

про бажання скористатися своїм правом на мовчання. ЄСПЛ констатував, що суворість умов його утримання під вартою та його виключення із зовнішніх контактів мали на меті психологічно примусити та зламати будь-яку його рішучість зберігати мовчання, яку він проявив на початку свого утримання під вартою. Підозрюваний був позбавлений правничої допомоги протягом понад 48 годин, а викривальні заяви, які він зробив після перших 24 годин свого утримання під вартою, стали центральною основою обвинувачення проти нього та підставою для його засудження [32].

Хоч міжнародно-правові акти не регламентують заборону використання обману при збиранні доказів, однак, як відзначає Д. Л. Аббасова, у практиці ЄСПЛ обман може розглядатись як порушення права на свободу від самовикриття. Мова йде про ситуації, коли для отримання викривальних показань залучаються таємні агенти, які вступають у довірливі відносини з особою, яка повідомляє інформацію, що може бути використана проти неї як доказ в суді [81, с. 50].

Показовою у цьому контексті є справа «Allan v. the United Kingdom», яка стосувалась ситуації, коли органи досудового розслідування з метою отримання від підозрюваного викривальних показань помістили до нього у камеру інформатора (агента поліції), який шляхом наполегливих розпитувань домогся від підозрюваного зізнання у присутності на місці вбивства. ЄСПЛ у цій справі зазначив, що, хоча право на мовчання та привілей не свідчити проти себе в першу чергу призначені для захисту від неправомірного примусу з боку влади та отримання доказів методами примусу або тиску всупереч волі обвинуваченого, сфера дії цього права не обмежується випадками, коли на обвинуваченого було застосовано примус або коли воля обвинуваченого була безпосередньо подавлена певним чином. Свобода вибору (говорити чи мовчати під час допиту) фактично підривається й у випадку, коли підозрюваний вирішив зберігати мовчання під час допиту, а органи влади використовують хитрощі, щоб отримати від нього зізнання або інші заяви викривального характеру, які вони не змогли отримати під час допиту, і коли показання,

отримані таким чином, надаються як докази в суді. Суд також дійшов висновку, що у цій справі визнання підозрюваного не були спонтанними та мимовільними, а були отримані при підбурюванні поліції за обставин, які можна розглядати як функціонально рівнозначні допиту, що проводився без дотримання відповідних процесуальних гарантій [9].

Рішення у справі «Allan v. the United Kingdom» важливе ще й тому, що у ньому ЄСПЛ визначив критерії, які слід враховувати, вирішуючи, чи відповідало залучення таємних агентів (інформаторів) вимогам справедливості судового розгляду: 1) процесуальний статус особи, проти волі якої отримано викривальні показання (суд враховує, чи перебуває людина під вартою, оскільки це вказує на її вразливий стан і відсутність добровільності при повідомленні інформації; навіть без застосування фізичної сили у камері може бути створена атмосфера психологічного тиску, внаслідок чого особа буде вимушена «піти на контакт»); 2) характер взаємовідносин особи з інформатором (чи сформувались відносини довіри, орієнтуючись знову ж таки на ознаку добровільності); 3) ступінь втручання держави (чи відбувся б обмін інформацією без ініціативи слідчого або прокурора); 4) релевантність спілкування процедурі проведення допиту (зізнання має бути спонтанним або невимушеним, тобто таким, що зроблено заявником добровільно, а не викликано наполегливими питаннями інформатора) [81, с. 150].

Враховуючи підходи, висловлені ЄСПЛ у справі «Allan v. the United Kingdom», подібна ситуація була оцінена й у вітчизняній судовій практиці. Так, Ковпаківський районний суд м. Суми констатував, що із прослуханого в судовому засіданні аудіозапису розмови між підозрюваним та його «співрозмовником», який утримувався в одній камері ІТТ, за манерою розмови можна зробити висновок, що «співрозмовник» був інформатором і в даному випадку діяв в якості державного агента, оскільки він весь час спонукав підозрюваного зізнатись слідчому в всіх вчинених епізодах злочинної діяльності, вказуючи, що це йому пом'якшить покарання, тощо. Таким чином, суд дійшов висновку, що вказані докази слід вважати випитаними

інформатором, і визнав їх недопустимими як такі, що були отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод обвинуваченого [123].

Водночас, у справі «*Вуков v. Russia*» ЄСПЛ, керуючись наведеними критеріями, констатував відсутність порушення ст. 6 ЄКПЛ, оскільки заявник добровільно спілкувався з особою, яка виступала інформатором, знаходячись у власному будинку. Суд врахував, що у них склались певні довірливі відносини, оскільки вони перебували у відносинах службового підпорядкування (інформатор був підлеглим заявника), що вказує на невимушеність і спонтанність бесіди. Щодо підозрюваного не було зафіксовано застосування психологічного тиску або інших видів примусу. Крім того, аудіозапис цієї розмови не був єдиним і вирішальним доказом обвинувачення, а досліджувався в сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження [15].

У своїх рішеннях ЄСПЛ визнав, що свобода від самообвинувачення не є абсолютним правом [151, с. 139] і що забороняється лише «неналежний примус», встановивши надалі чотири критерії для оцінювання того, чи примус був неналежний: 1) характер і ступінь примусу; 2) наявність будь-яких відповідних процесуальних гарантій; 3) спосіб використання будь-яких матеріалів, отриманих таким чином; 4) важливість суспільного інтересу до розслідування [136, с. 27; 351, с. 199].

У справах «*Saunders v. the United Kingdom*», «*O'Halloran and Francis v. the United Kingdom*» ЄСПЛ відзначив, що право не свідчити проти себе головним чином пов'язане з повагою до бажання обвинуваченого мовчати, а тому цілком зрозуміло, що у правових системах Договірних Сторін Конвенції та в інших державах це правило не поширюється на використання в кримінальному провадженні матеріалів, які можуть бути отримані від обвинуваченого під примусом, матеріалів, які існують незалежно від волі підозрюваного, такі, як документи, отримані на підставі ордера, зразки дихання, аналізи крові, сечі, зразки шкіри для аналізу ДНК [36; 47].

Водночас, ЄСПЛ поширює сферу дії свободи від самовикриття не лише на надання показань, а й на примусове отримання інших доказів. Наприклад, у

справі «Jalloh v. Germany» ЄСПЛ констатував порушення права не свідчити проти себе, а відповідно і права на справедливий суд, зважаючи на те, що заявнику, підозрюваному в торгівлі наркотиками, примусово ввели «блювотний засіб», внаслідок чого з його тіла було вилучено пакет із наркотиками, що й стало підставою для його засудження. Хоча заявник, користуючись своїм правом не свідчити проти себе, відмовився від проходження медичного обстеження, процедуру все одно було застосовано, а доказ, отриманий завдяки цій процедурі, став вирішальним для засудження заявника [25].

Зазначена справа мала істотний вплив на формування судової практики України. Так, наприклад, у постанові від 10 лютого 2022 року ВС, посилаючись на прецедентну практику ЄСПЛ у справах «Jalloh v. Germany» [25], «Funke v. France» [20], «J. B. v. Switzerland» [24], зазначив, що право не свідчити проти себе передбачає, зокрема, що у кримінальній справі сторона обвинувачення, намагаючись довести вину обвинуваченого, не може використовувати докази, здобуті всупереч волі обвинуваченого за допомогою методів примусу чи тиску. Викладені у цих справах висновки ЄСПЛ не означають того, що відібрання біологічних зразків у примусовому порядку в будь-якому разі суперечить Конвенції, однак у кожному разі має перевірятись правомірність отриманих доказів. Біологічні зразки у особи можуть бути отримані поза її згодою лише тоді, коли метою відібрання таких зразків не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає такі зразки [265]. Аналогічні формулювання досить часто можна зустріти і в ухвалах слідчих суддів у мотивуванні відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків [318; 323; 331; 335; 338]. А слідчий суддя Кіровського районного суду м. Кіровограда взагалі зазначив, що примусове відібрання біологічних зразків (відбитків пальців) є не виправданим, оскільки суперечить завданням кримінального провадження, визначеним ст. 2 КПК України, відповідно до яких жодна особа не повинна бути піддана необґрунтованому процесуальному примусу і до кожного учасника кримінального провадження має бути застосована належна правова процедура [326].

Водночас, наявний і інший підхід, коли слідчі судді задовольняють клопотання про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків, мотивуючи це потребами у швидкому, повному та неупередженому розслідуванні кримінального правопорушення, які виправдовують такий ступінь втручання у права підозрюваного [319; 324; 325; 329].

Підхід, викладений ВС у постанові від 10 лютого 2022 року, є сумнівним і відверто шкідницьким. Він викликав численні дискусії, адже цілком логічно виникає питання – а для чого ще можуть вилучатись біологічні зразки у підозрюваного, як не для перевірки його причетності до вчинення кримінального правопорушення? Не погоджуючись із таким підходом, вважаємо, що відібрання біологічних зразків у примусовому порядку не завжди суперечить вимогам ЄКПЛ. У кожному конкретному випадку слід перевіряти, наскільки правомірно були отримані відповідні матеріали. Тобто підставою визнання доказів недопустимими має бути не сам факт примусового отримання біологічних зразків і використання їх для доведення винуватості особи, а ступінь застосованого примусу, його виправданість [161, с. 326], допущені порушення у ході їх відібрання. Дослідники також звертають увагу на такі критерії, як ступінь втручання, який є необхідним для отримання доказів, ризику для здоров'я підозрюваного, спосіб проведення процедури відібрання зразків, фізичний біль та психічні страждання, яких особа зазнає під час медичного втручання, доступний медичний нагляд до та під час примусового медичного втручання, можливість застосування альтернативних методів отримання доказів [70, с. 1581; 81, с. 80].

Подібні проблеми виникають і під час проведення примусового освідування. Однак, підтримуємо думку, що такий примус держави та обмеження прав підозрюваного є необхідністю, зумовленою інтересами суспільства [352, с. 75]. Головне, щоб при цьому були витримані відповідні гарантії та не допускалися дії, які принижують гідність особи або є небезпечними для її здоров'я.

Непростим є і питання щодо отримання від особи документів проти її волі. Так, у справі «Funke v. France» ЄСПЛ констатував порушення права на справедливий суд, оскільки митні органи Франції у зв'язку з розслідуванням можливих порушень законодавства про зарубіжні фінансові операції вимагали від заявника фінансові документи проти його волі, за їх ненадання на заявника накладався штраф. ЄСПЛ дійшов висновку, що митні служби спровокували пред'явлення обвинувачення Функе з метою отримання окремих документів, про існування яких у них були припущення, але повної впевненості не було. Не маючи можливості чи не бажаючи отримати їх якимось іншим шляхом, вони спробували заставити заявника надати докази свого правопорушення. Однак особливості митного права не можуть виправдати порушення права будь-якого підозрюваного мовчати і не давати докази на підтвердження своєї вини [20].

Схожа ситуація мала місце у справі «J. B. v. Switzerland», в якій проти заявника було порушено справу про ухилення від сплати податків. Його попросили надати всі документи щодо компаній, в які він інвестував кошти. Коли заявник цього не зробив, його ще тричі просили декларувати джерело інвестованого доходу. Оскільки заявник не відреагував на ці запити, на нього було накладено штраф у розмірі 1000 швейцарських франків, а пізніше ще три штрафи [24].

Натомість, у справі «O'Halloran and Francis v. the United Kingdom» ЄСПЛ дійшов протилежного висновку. У цій справі заявників було повідомлено, що як зареєстровані власники своїх транспортних засобів, вони повинні були надати повне ім'я та адресу водія у зазначений час та з певного приводу. Кожного з них було повідомлено, що ненадання інформації є кримінальним правопорушенням згідно з Законом про дорожній рух. ЄСПЛ відзначив, що хоча як примус, так і відповідні правопорушення мали «кримінальний» характер, примус впливав з того факту, що ті, хто вирішує мати та керувати автомобілями, можуть вважатися такими, що взяли на себе певні обов'язки та зобов'язання в рамках нормативно-правового режиму, що стосується транспортних засобів, і в законодавстві Сполученого Королівства ці обов'язки

включають зобов'язання у разі підозри у вчиненні дорожньо-транспортних правопорушень повідомити органи влади про особу водія з цього приводу. Ще одним аспектом примусу, застосованого у цій справі, є обмежений характер розслідування, в межах якого поліція уповноважена вимагати інформацію лише «про особу водія», що значно більш обмежена, ніж у згаданих справах. Крім того, особа водія є лише одним із елементів правопорушення, а тому обвинувальний вирок не може бути винесено виключно на підставі наданої інформації «про особу водія» [36].

Європейські стандарти передбачають залучення захисника на максимально ранніх етапах кримінального провадження. ЄСПЛ, наголошуючи на важливості стадії досудового розслідування, зазначає, що докази, отримані на цій стадії, визначають рамки, в яких розглядатиметься пред'явлене обвинувачення під час розгляду справи в суді. Водночас, на цій стадії провадження підозрюваний часто опиняється в особливо вразливому становищі, ефект якого посилюється внаслідок того, що кримінальне законодавство, особливо положення, які регулюють питання збирання та використання доказів, дедалі ускладнюється. У більшості випадків таку особливу вразливість можна належним чином компенсувати лише завдяки допомозі адвоката, завдання якого полягає, зокрема, в тому, щоб забезпечити дотримання права обвинуваченого не свідчити проти самого себе (справи «Ogorodnik v. Ukraine», «Salduz v. Turkey») [37; 45].

Ще однією проблемою, яка дискутується як у доктрині кримінального процесу, так і на практиці, є питання про те, чи можуть суди робити «негативні висновки», виходячи з мовчання обвинуваченого. Іншими словами, чи можна мовчання використати проти особи. Європейські дослідники (Y. Daly, A. Pivatu, D. Marchesi, P. Ter Vrugt) у цьому контексті зазначають, що питання про те, чи можуть суди у кримінальних провадженнях бути уповноважені робити несприятливі висновки з мовчання обвинуваченого і за яких умов, залишається далеко не вирішеним в європейському праві прав людини. Це стало очевидним, зокрема, під час переговорів щодо Директиви ЄС про посилення деяких

аспектів презумпції невинуватості та права бути присутнім на судовому розгляді у кримінальному провадженні [63]. Вчені звертають увагу на зростання тенденції толерування негативних висновків з мовчання, а не на повну їх заборону в цілому на європейському рівні [60, с. 719].

Не останню роль у цьому, очевидно, відіграла практика ЄСПЛ. Так, у справі «John Murray v. The United Kingdom» ЄСПЛ зробив загальний висновок, що очевидним є те, що несумісним з імунітетом щодо самовикриття є обґрунтування обвинувального вироку виключно або переважно мовчанням обвинуваченого або його відмовою відповідати на запитання чи давати показання самостійно. З іншого боку, таким же очевидним є те, що цей імунітет не може і не повинен перешкоджати тому, щоб мовчання обвинуваченого в ситуаціях, які явно вимагають від нього пояснень, враховувалося при оцінці переконливості доказів, наведених обвинуваченням. І навпаки, якщо надані стороною обвинувачення аргументи мали настільки малу доказову цінність, що вони не потребували відповіді, відмова від її надання не могла б виправдати висновок про винуватість. У цій справі обвинувачений відмовився під час арешту, допитів у поліції та в суді надати пояснення своєї присутності на місці вчинення правопорушення. ЄСПЛ констатував, що зважаючи на вагомість доказів проти заявника, висновок суду з його мовчання був «питанням здорового глузду» і не може вважатися несправедливим або необґрунтованим за даних обставин [26].

Є й протилежний приклад вирішення такого питання. У справі «Telfner v. Austria» обвинувачений, який відмовився давати показання в поліції та суді, був засуджений за порушення правил дорожнього руху попри відсутність прямих доказів його винуватості – суди опиралися на поліцейський протокол, в якому зазначалося, що заявник був основним користувачем автомобіля і не ночував вдома у ніч ДТП. Оцінюючи такий підхід, ЄСПЛ зазначив, що вказані доводи не підтверджені іншими доказами, отриманими під час змагального судового розгляду, і не потребували пояснень з боку обвинуваченого. Вимагаючи від заявника надати пояснення, не будучи у змозі встановити проти нього

переконливі докази *prima facie*, суди фактично переклали тягар доказування зі сторони обвинувачення на сторону захисту [52].

Таким чином, під час вирішення питання щодо вимоги від підозрюваного (обвинуваченого) пояснень певних обставин, у кожному конкретному випадку слід з'ясувати, чи достатньо вагомими є надані стороною обвинувачення докази для того, щоб потребувати відповіді. Окрім того, слушною видається пропозиція науковців, що для однозначного вирішення подібних ситуацій варто встановити відповідні обмеження у вигляді гарантій, що мають включати, як мінімум, інформування підозрюваних про можливі наслідки мовчання, достатнє розкриття доказів перед притягненням особи до відповідальності та забезпечення доступу до ефективної правової допомоги [60, с. 719].

Підсумовуючи, погодимось із думкою В. А. Завтура, що встановлення порушення права на свободу від самовикриття та права особи зберігати мовчання потребує оцінки таких факторів як: 1) застосування до особи примусу та його ступінь, у тому числі потенційне застосування санкцій за нерозкриття інформації; 2) здатність регулювати свою поведінку за певних обставин; 3) перебування особи у вразливому становищі; 4) забезпечення права особи на захист; 5) існування щодо особи підозри у вчиненні кримінального правопорушення на момент отримання показань; 6) ступінь використання отриманих показань у кримінальному провадженні [161, с. 332]. Окрім цього, на наш погляд, зазначений перелік доцільно доповнити ще одним критерієм – поінформованістю особи щодо свого права зберігати мовчання і не свідчити проти себе.

Висновки до розділу 2

На основі проведеного дослідження варто наголосити на такому:

1) вітчизняне кримінальне судочинство є занадто формалізованим в частині жорсткого регулювання системи процесуальних джерел доказів, які можуть використовуватись у кримінальному провадженні, що призводить до

можливості визнання доказів за критерієм неналежного джерела недопустимими;

2) як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні підозрюваний (обвинувачений) може надавати вербальні відомості у формі: а) показань (якщо вони надаються під час допиту або одночасного допиту декількох осіб); б) пояснень (якщо вони надаються в процесі інших слідчих (розшукових) або судово-слідчих дій;

3) показання підозрюваного (обвинуваченого) можна класифікувати за різними критеріями: а) залежно від стадії кримінального провадження – показання, надані в стадії досудового розслідування (показання підозрюваного) і показання, надані в судовому провадженні (показання обвинуваченого); б) залежно від відношення до інкримінованого правопорушення – обвинувальні (зізнання) і виправдувальні; в) залежно від відповідності змісту показань підозрюваного (обвинуваченого) реальній дійсності – правдиві (достовірні) і неправдиві (недостовірні), які у свою чергу можуть бути помилковими або завідомо неправдивими; г) залежно від джерела сприйняття – показання на основі власного сприйняття і показання з чужих слів;

4) можна виокремити два види пояснень підозрюваного (обвинуваченого): а) ті, в яких він викладає свою думку, ставлення щодо певних дій; б) ті, в яких він під час слідчих (розшукових) чи судово-слідчих дій надає відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження (саме цей вид пояснень має доказове значення). Хоч пояснення не є самостійним процесуальним джерелом доказів, але якщо вони надані в процесі проведення слідчих (розшукових) дій і включені до протоколу такої дії, вони є складовою частиною іншого процесуального джерела доказів – документа і можуть використовуватися в процесі доказування;

5) на схвалення та імплементацію у національне законодавство і слідчу практику заслугоує ідея проведення допиту за методикою процесуального інтерв'ю, оскільки вона сприяє дотриманню європейських стандартів справедливого судочинства під час отримання показань від підозрюваного;

б) зважаючи на автономне тлумачення ЄСПЛ поняття «показання», поширюючи його на будь-які твердження, які робить підозрюваний під час процесуальних дій, на початку будь-якої слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь підозрюваний, з метою уникнення визнання протоколу такої дії недопустимим доказом йому повинно бути повідомлене і роз'яснене його право на захист та право відмовитись давати пояснення;

7) свободу від самовикриття варто розглядати як гарантований законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами елемент права на захист, що полягає у наданні особі можливості самостійно, вільно вирішувати, чи надавати органам, які здійснюють кримінальне провадження, відомості, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами, можуть викривати особу у вчиненні кримінального правопорушення, порушення якого є істотним порушенням прав людини і спричиняє недопустимість отриманих доказів. Порушення засади свободи від самовикриття розглядається ЄСПЛ як порушення ст. 6 ЄКПЛ, тобто права на справедливий суд;

8) свобода від самовикриття не є абсолютним правом і під час отримання відомостей від підозрюваного (обвинуваченого) забороняється лише «неналежний примус», а тому у кожному випадку повинні оцінюватись: а) ступінь застосування примусу, у тому числі потенційне застосування санкцій за нерозкриття інформації; б) здатність підозрюваного (обвинуваченого) регулювати свою поведінку за певних обставин; в) перебування особи у вразливому становищі; г) забезпечення права особи на захист; д) існування на момент отримання показань від особи підозри у вчиненні кримінального правопорушення; е) ступінь використання отриманих показань у доказуванні; ж) поінформованість особи щодо свого права зберігати мовчання і не свідчити проти себе.

РОЗДІЛ 3

НАДАННЯ ПІДОЗРЮВАНИМ (ОБВИНУВАЧЕНИМ) РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Надання речей і документів: поняття та значення у доказовій діяльності сторони захисту

Сторона захисту є повноцінним учасником процесу доказування у кримінальному провадженні як в стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження, що впливає із принципу змагальності (ст. 22 КПК України). На відміну від сторони обвинувачення, яка зобов'язана доводити винуватість особи, сторона захисту може обирати різні тактики участі – від процесуальної активності до тактики обмеженої участі або пасивного спростування доводів обвинувачення.

Пасивна позиція сторони захисту має місце у випадку, коли захист не збирає власні докази, а зосереджується на спростуванні доводів обвинувачення, користуючись засадою презумпції невинуватості, зокрема, принципом тлумачення сумнівів на користь підозрюваного, обвинуваченого (*in dubio pro reo*), доведенні недостатності доказової бази, недопустимості зібраних доказів, використанні логічних неузгодженостей, відсутності причинно-наслідкових зв'язків, наданні альтернативних пояснень обставин кримінального провадження. Пасивна участь не означає бездіяльність сторони захисту. Це усвідомлена процесуальна тактика, що полягає у використанні слабкостей сторони обвинувачення.

Водночас, спростування доводів обвинувачення може ґрунтуватись і на доказах, здобутих за результатами активної діяльності сторони захисту. Чільне місце в системі таких доказів займають речові докази та документи, значущість яких визначається тим, що вони найменше піддаються викривленню та впливу психологічних чинників, що робить їх особливо важливими у встановленні

обставин, які мають значення для кримінального провадження. Так, В. В. Вапнярчук слушно відзначає дві притаманні речовим доказам ознаки – об’єктивність і незамінність. Ознака об’єктивності означає, що інформація, яка міститься в речовому доказі формується незалежно від волі та бажання людей. Ознака незамінності речових доказів означає те, що вони є неповторними, а тому їх втрата чи незворотне пошкодження унеможлиблює відтворення речових доказів [114, с. 124].

Здебільшого речові докази і документи збирає сторона обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій – огляду, обшуку, слідчого експерименту тощо. Однак сторона захисту інколи також отримує у своє розпорядження певні речі, документи, що можуть стати процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні. Водночас, погоджуємось, що у випадках, коли сторона захисту користується своїм правом надавати докази слідчому, то слід говорити не про «докази», а про речі і документи [192, с. 244]. А тому наділі будемо послуговуватись терміном «надання речей і документів».

Вирішуючи питання щодо доцільності надання здобутих речей чи документів стороні обвинувачення, суду, підозрюваний (обвинувачений) та його захисник повинні, передусім, оцінити їх на предмет того, чи потенційно вони самі по собі чи в сукупності з іншими доказами не можуть бути використані проти підозрюваного (обвинуваченого). До прикладу, якщо такі речі чи документи підтверджують непричетність особи до вчинення кримінального правопорушення, безумовно, їх варто надати уповноваженим органам. Це відповідає не лише законним інтересам підозрюваного (обвинуваченого), а й інтересам судочинства в частині всебічності, повноти та неупередженості дослідження усіх обставин кримінального провадження.

Наприклад, Монастириський районний суд Тернопільської області виправдав обвинуваченого, якому інкримінувалось кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 368 КК України, у зв’язку з недоведеністю його участі у вчиненні кримінального правопорушення. Заявлене обвинуваченим алібі було підтверджене показаннями свідків, а також

низкою документів – довідкою Бережанської виховної колонії, наказом Бережанського РВ УМВС про відпустку, в якому зазначено, що обвинувачений перебував у відпустці з виїздом в м. Київ для навчання в НАВСУ, довідкою НАВСУ, де зазначено, що обвинувачений перебував на навчанні, білетами на проїзд з м. Луцьк до м. Києва та з м. Києва до м. Тернополя, що в сукупності підтверджували перебування обвинуваченого в іншому місці під час вчинення кримінального правопорушення [127].

Натомість, якщо підозрюваний (обвинувачений) дійсно причетний до вчинення кримінального правопорушення, у зв'язку з чим певні речі чи документи опинилися в його руках, він надалі, залежно від обраної тактики захисту, може надати їх слідчому, прокурору, суду або ж, навпаки, приховати. Надання підозрюваним (обвинуваченим) речей чи документів у такому разі означало б фактичну відмову від користування свободою від самовикриття.

Ключовою проблемою, на якій неодноразово акцентували увагу науковці, є складність отримання стороною захисту таких об'єктів, зважаючи на те, що вона не наділена повноваженнями щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій [175, с. 178], а тому істотно обмежена у засобах реалізації права на збирання доказів [204, с. 298]. Вчені наголошують, що за таких обставин підозрюваний, обвинувачений їх захисник лише мають право звернутися до уповноваженої особи з клопотанням про проведення слідчої (розшукової) дії, тобто має право сприяти збиранню доказів [105, с. 368].

Способи збирання доказів, передбачені законодавцем для сторони захисту, дійсно є досить обмеженими і далеко не завжди дієвими. Здобути речові докази і документи сторона захисту може шляхом їх витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб (ч. 3 ст. 93 КПК України). Підходи до розуміння поняття «витребування» у кримінально-процесуальній доктрині досить різні, що зумовлено тим, що окрім загального дозволу, законодавець не передбачив процедури реалізації такої процесуальної дії.

Такий підхід, за слушним твердженням Т. М. Мирошниченко, є свідченням недоліків законодавчої техніки закріплення юридичних процедур доказування [225, с. 137].

Вчені визначають витребування як складання і направлення вимоги про пред'явлення певних предметів або документів [86, с. 191], звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей [169, с. 227], пред'явлення письмової або усної вимоги про надання письмових документів чи предметів [342, с. 60] тощо. Наряд чи можна повністю погодитись із думкою, що надання речей чи документів в порядку витребування є повністю добровільним [223, с. 169]. Слово «вимога» тлумачиться як побажання, прохання, висловлене так, що не припускає заперечень; потреби, запити, які хто-небудь має або ставить до когось, чогось; офіційний документ з проханням видати що-небудь або направити кого-небудь в чиєсь розпорядження [116, с. 141]. Зрозуміло, що до особи, якій адресовано вимогу, не застосовується примус в його класичному розумінні, однак і про повну добровільність надання речей чи документів говорити не можна, адже праву одних осіб вимагати повинен кореспондувати обов'язок інших виконати вимогу.

Водночас, у контексті витребування стороною захисту матеріалів, що можуть мати доказове значення, на жаль, кримінальне процесуальне законодавство не передбачає такого обов'язку, а тому це право є певною мірою декларативним. Щоправда, для адвокатів Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (п.п. 1, 7 ст. 20) все ж передбачив певні гарантії, передбачивши право звертатися з адвокатськими запитами, а також збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати й вилучати речі, документи, їх копії. Окрім того, Законом визначено п'ятиденний строк для надання адвокату відповідної інформації, копій документів за запитом [162], а КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за неправомірну відмову у наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності (ст. 212-3 КУпАП) [178].

Але якщо вести мову про підозрюваного (обвинуваченого), то, на відміну від захисника-адвоката, його задеклароване право витребувати певну інформацію, речі, документи не забезпечене жодними процесуальними гарантіями. Як стверджують науковці, жодної відповідальності за ненадання інформації за запитом підозрюваного чи обвинуваченого, які здійснюють захист самостійно, законодавство не передбачає [199, с. 110].

Тому не буде перебільшенням висновок про те, що підозрюваний, обвинувачений, хоч і наділені правом витребувати певні речі, копії документів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб, але самостійно його реалізувати здебільшого не можуть, а тому потребують послуг професійного захисника.

Існують й інші обмеження в збиранні стороною захисту речей і документів. Так, у ч. 3 ст. 93 КПК України мова йде про можливість витребування «копій документів», а не їх оригіналів. А тому на практиці, за твердженням О. С. Старенького, виникає проблема – коли захисники намагаються використати копії відповідних документів у кримінальному процесуальному доказуванні, вони не визнаються допустимими доказами, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 99 КПК України сторона кримінального провадження зобов'язана надати суду оригінал документа. Зважаючи на це та враховуючи досвід окремих зарубіжних держав, вчений звертає увагу на необхідність надання захиснику права отримувати оригінали документів [305, с. 60].

Обмеження для сторони захисту стосуються також і неможливості отримання інформації та відповідних документів певного виду. Передусім, у цьому контексті в наукових джерелах йдеться про те, що на практиці найбільш частою причиною відмови у наданні інформації або документів на адвокатський запит є наявність у них інформації з обмеженим доступом [305, с. 64] (наприклад, інформації, що становить медичну таємницю).

С. А. Крушинський виокремлює такі обмеження повноважень захисника під час витребування доказів: 1) не підлягає наданню на запит захисника інформація з обмеженим доступом та документи, які містять таку інформацію (державну, медичну, нотаріальну, банківську таємницю, таємницю усиновлення тощо); 2) не можуть бути витребувані захисником доказові матеріали, якщо таке витребування порушує конституційні права громадян (наприклад, право особи на таємницю листування, телеграфної та іншої кореспонденції, передбачене ст. 31 Конституції України); 3) не можуть бути витребувані захисником доказові матеріали, якщо таке витребування обмежує дипломатичний імунітет (майно, документація, кореспонденція дипломатичних представництв є недоторканою); 4) захисник не наділений правом запитувати матеріали досудового розслідування або оперативно-розшукової діяльності [199, с. 100]. Такі обмеження видаються виправданими з огляду на наявність публічних і приватних інтересів щодо запобігання розголошенню відповідної інформації. Відповідно, ч. 3 ст. 93 КПК України підлягає обмежувальному тлумаченню з урахуванням положень інших нормативно-правових актів.

У ст. 93 КПК України законодавець поруч із терміном «витребування» вживає термін «отримання», що наводить вчених на думку, що таким чином визначено два самостійних способи збирання доказів [109, с. 86; 177, с. 251; 223, с. 168]. Відмінність між вказаними способами, що характеризує їх як самостійні, гарно демонструє В. В. Вапнярчук. На думку вченого, вона полягає у різних суб'єктах прояву ініціативи застосування цих способів збирання доказів – при витребуванні така ініціатива походить від суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження (*а також і сторони захисту* – Д. Б.), а при отриманні – від інших осіб [109, с. 86]. Таким чином, як слушно наголошує В. Т. Нор, докази можуть бути отримані шляхом подання їх слідчим і судовим органам учасниками процесу і будь-якими громадянами та організаціями за ініціативою останніх, а тому ця форма з боку слідчо-судових органів має пасивний характер [235, с. 78].

Окрім того, О. В. Малахова звертає увагу на те, що коли сторони кримінального провадження отримують певні речі чи документи за ініціативою особи, що їх надає, вони можуть і не знати наперед про їх доказове значення, тоді як під час витребування сторони кримінального провадження прагнуть отримати певні речі чи документи, про існування і зміст яких їм відомо [223, с. 169]. Таку думку, на наш погляд, потрібно оцінити схвально.

Водночас, для збирання речей і документів, що можуть мати доказове значення, стороною захисту як шляхом витребування, так і шляхом отримання притаманна спільна проблема – відсутність будь-яких вказівок у нормах КПК України щодо способу оформлення отриманих об'єктів та подальшого їх зберігання стороною захисту. В. В. Вапнярчук, розглядаючи процесуальну форму речових доказів, якраз і формулює два її змістові елементи: 1) належна процедура введення речових доказів у кримінальне провадження; 2) належна процедура зберігання речових доказів [114, с. 125]. Неврегульованість цих елементів щодо сторони захисту породжує, як слушно зазначає І. Ю. Кайло, дисонанс між новоствореним підходом (надання стороні захисту права збирати речові докази) і науково-практичною аксіомою про залежність допустимості речового доказу від правильності його документально-правового оформлення [167, с. 131].

У контексті цієї проблеми О. С. Старенький звертає увагу, що навіть, якщо захисник у кримінальному провадженні отримує в результаті подання адвокатського запиту документи, що свідчать про невинуватість підозрюваного (обвинуваченого) або можуть вплинути на пом'якшення покарання чи звільнення від кримінальної відповідальності, то вони можуть визнаватися допустимими доказами у кримінальному провадженні, оскільки, згідно з ч. 1 ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України [305, с. 66].

Вирішення цієї дилеми, як видається, можливо здійснити двома шляхами: 1) детально врегулювати усі процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів стороною захисту, включно з порядком оформлення вилучених речей і

документів та їх зберігання; 2) керуючись принципом «дозволено все, що не заборонено законом», надати можливість стороні захисту збирати речі і документи, що можуть мати доказове значення, шляхом вчинення будь-яких дій, що не заборонені чинним законодавством і не порушують права інших осіб. Схиляючись до другого із наведених варіантів, вважаємо, що у такому випадку єдиним критерієм, відповідно до якого має визначатись допустимість доказів, зібраних стороною захисту, має стати дотримання прав інших осіб.

З огляду на це, в ч. 1 ст. 86 КПК України варто було б передбачити, що доказ, отриманий стороною захисту, визнається допустимим, якщо під час його отримання не було порушено права людини. До прикладу, Менський районний суд Чернігівської області цілком обґрунтовано визнав недопустимим доказом наданий обвинуваченим оптичний диск з зафіксованим таємним записом приватної розмови між потерпілою та її колишнім чоловіком, здійснений за допомогою телефону без згоди та поінформованості потерпілої, що свідчить про втручання у приватне спілкування, здійснене без ухвали слідчого судді [125].

Ч. 3 ст. 93 КПК України надає стороні захисту право проводити й інші дії, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів, водночас не розкриваючи їх переліку. Більшість науковців у цьому контексті ведуть мову, передусім, про застосування заходу забезпечення кримінального провадження – надання тимчасового доступу до речей і документів [109, с. 86]. Зазначений захід за визначенням законодавця полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку) (ч. 1 ст. 159 КПК України) [190].

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється під час досудового розслідування на підставі ухвали слідчого судді, а під час судового провадження – ухвали суду. Слідчий суддя або суд, розглядаючи клопотання сторони захисту про тимчасовий доступ до речей чи документів, повинен

оцінити, чи виправданим є такий ступінь втручання у права і свободи особи, а також можливість їх отримання без застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження. Тому, за слушним твердженням вчених, сторона захисту може звернутися до слідчого судді чи суду із відповідним клопотанням у разі, якщо: а) відомості, що містяться у речах і документах можуть бути використані як докази; б) якщо неможливо іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів; в) існує реальна загроза зміни або знищення речей і документів; г) якщо вони не можуть бути отримані іншим шляхом (за адвокатським запитом або у інший спосіб) [219, с. 2-3; 303, с. 200].

В рамках цього заходу забезпечення кримінального провадження сторона захисту може не лише ознайомитися з речами і документами та зробити їх копії, а й вилучити їх за розпорядженням слідчого судді, суду. Однак для цього відповідно до ч. 7 ст. 163 КПК України сторона захисту повинна довести, що наявні достатні підстави вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

На перший погляд, є певна схожість між отриманням речей чи документів в порядку витребування і в порядку тимчасового доступу до них. Однак А. В. Крушеницький цілком виправдано вважає їх окремими самостійними способами збирання доказів, які, на думку науковця, відрізняються між собою за такими ознаками: 1) наявністю або відсутністю добровільного бажання володільця видати відповідну річ або документ стороні кримінального провадження без ризику їх пошкодження або знищення; 2) можливістю або неможливістю отримати речі та документи, які містять охоронювану законом таємницю; 3) наявністю або відсутністю закріпленої в КПК України процесуальної форми реалізації відповідного способу збирання доказів [196, с. 33].

Орім того, на думку Т. О. Кузубової, тимчасовий доступ до речей і документів характеризується більшим ступенем обмеження прав, свобод та

законних інтересів особи, ніж витребування речей, документів, інформації в порядку ст. 93 КПК України. Але, на відміну від витребування, яке, за твердженням авторки, має лише декларативний характер, тимчасовий доступ до речей і документів завжди сприймається зобов'язаною особою як законна дія сторони кримінального провадження [207, с. 3-4]. До наведеного ще варто додати, що в порядку доступу до речей і документів сторона захисту має можливість отримати оригінал документа, тоді як в порядку ч. 3 ст. 93 КПК України – лише його копію, на чому вже акцентувалась увага вище.

ВССУ також розмежує ці способи збирання доказів, вказуючи, що вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) під час отримання доступу до них може здійснюватися у випадках, якщо: 1) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи; 2) речі та документи згідно зі ст. 162 КПК України містять охоронювану законом таємницю і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення. В інших випадках сторона кримінального провадження може витребувати та отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК України [213].

Водночас, С. О. Ковальчук обґрунтовано звертає увагу на іншу проблему – надання стороні захисту можливості вилучити речові докази і документи засвідчує існування потенційної загрози їх умисного знищення або зміни стану, можливість втрати або знищення таких речових доказів і документів з необережності, зокрема, внаслідок неналежного зберігання, що унеможливить їх подальше використання у кримінальному процесуальному доказуванні [175, с. 187]. Дійсно, у випадках, коли сторона захисту вилучить певні речі чи документи, які можуть бути використані для підтвердження винуватості підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального

правопорушення, цілком природно може виникнути бажання приховати, знищити або спотворити такі докази. А тому кримінальний процесуальний закон повинен передбачати гарантії від подібних зловживань.

Окремі вчені висловили думку, що у разі постановлення за клопотанням сторони захисту слідчим суддею ухвали про вилучення речей чи документів під час тимчасового доступу до них, доручення про його проведення слід давати слідчому, прокурору, але проводити за участю сторони захисту; за результатами надавати стороні захисту копії відповідних документів, а подальше зберігання речових доказів і документів здійснювати у порядку, передбаченому КМУ [308, с. 82], тобто відповідно до Порядку, затвердженого постановою КМУ від 19 листопада 2012 року № 1104 [254]. На думку С. О. Ковальчука, такий підхід не суперечить реалізації права сторони захисту на вилучення речових доказів і документів під час тимчасового доступу до них і, водночас, дозволить забезпечити належне вилучення та процесуальне оформлення речових доказів і документів, а також їх подальше зберігання під час кримінального провадження [175, с. 188].

Натомість, О. С. Старенький вважає, що така практика вилучення речей і документів в ході застосування тимчасового доступу до них за ініціативою захисника не зовсім відповідає потребам змагального кримінального судочинства. Вилучення відповідних речей і документів, на думку автора, повинен здійснювати не слідчий чи оперативний працівник, а безпосередньо захисник, за клопотанням якого реалізується цей захід. А зберігати такі вилучені об'єкти вчений пропонує у приміщеннях ради адвокатів регіону [303, с. 202].

Певна раціональність у такій думці, на наш погляд, є. Сторона захисту, ініціюючи вилучення речей чи документів, передусім, бажає отримати докази, які будуть використані на користь підозрюваного (обвинуваченого). Однак повну впевненість у тому, що такі речі і документи матимуть виправдувальний характер, наперед сторона захисту далеко не завжди має. А тому, якщо вилучені речі і документи самі по собі або в сукупності з іншими доказами

будуть свідчити проти підозрюваного (обвинуваченого), сторона захисту має право не відкривати їх стороні обвинувачення і не надавати суду (ч. 6 ст. 290 КПК України). Якщо ж вилучення речей чи документів за клопотанням сторони захисту буде доручатись представникам сторони обвинувачення, то остання автоматично отримає до них доступ. Відповідно, цілком може статись така ситуація, коли отримані з ініціативи сторони захисту докази будуть використані проти підозрюваного (обвинуваченого).

З огляду на вказане, видається правильним, щоб на підставі відповідної ухвали слідчого судді або суду вилучення речей чи документів проводила безпосередньо сторона захисту. А з метою попередження можливих зловживань варто передбачити чіткі вимоги до зберігання речей і документів стороною захисту і кримінальну відповідальність за знищення або спотворення отриманих речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Ще одним способом збирання доказів стороною захисту є залучення експерта для проведення експертизи, що стало новелою чинного кримінального процесуального закону, і, як слушно стверджують вчені, певною мірою ліквідувало нерівність сторін, за якої висновок експерта мав доказову силу лише тоді, коли експертизу призначали постановою слідчого, прокурора чи ухвалою суду [353, с. 30]. Таким чином, сторона захисту отримала право самостійно залучати експертів для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (ст. 243 КПК України).

Однак і під час реалізації цього способу збирання доказів стороною захисту виникає низка проблем. Передусім, кримінальний процесуальний закон встановлює, що сторона захисту може залучати експертів лише «на договірних умовах». Ч. 4 ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» також передбачає, що проведення судових експертиз ... на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників ... здійснюється за рахунок замовника [164]. Тому цілком може виникнути ситуація, коли підозрюваний (обвинувачений) через фінансову неспроможність не може

залучити експерта самостійно. Щоправда, законодавець знайшов спосіб вирішення такої проблемної ситуації – сторона захисту окрім самостійного залучення експерта, має можливість клопотати про залучення експерта перед слідчим, прокурором (стороною обвинувачення) та слідчим суддею.

Можливість самостійного залучення експерта стороною захисту породжує ще одну невирішену на даний час проблему – попередження експерта про кримінальну відповідальність. На відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту не наділена повноваженнями щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КК України) та відмову від виконання покладених на нього обов'язків (відмову від надання висновку) (ст. 385 КК України). Цей факт інколи на практиці стає підставою для визнання судом такого висновку експерта недопустимим доказом [117; 119]. Хоча ВС висловив інший підхід – якщо для оцінки експертного висновку, наданого стороною захисту, суду необхідно пересвідчитися, що експерт розуміє наслідки надання ним завідомо недостовірною висновку, суд має за клопотанням сторони викликати експерта, попередити його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку та надати сторонам можливість піддати експерта перехресному допиту [261].

Певні проблеми можуть виникати у сторони захисту й у зв'язку з необхідністю отримання зразків для порівняльного дослідження. Якщо сторона захисту самостійно залучила експерта для проведення експертизи або за її клопотанням експертизу призначив слідчий суддя, то сторона захисту сама повинна подбати про вилучення зразків для порівняльного дослідження. Відібрання зразків з речей і документів здійснюється в порядку, передбаченому для тимчасового доступу до речей і документів.

Видається правильним, що законодавець відійшов від ідеї залучення експерта для проведення експертизи виключно за дорученням слідчого судді або суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, яка була впроваджена Законом України від 03 жовтня 2017 року, адже як

відзначають С. А. Крушинський і М. О. Каліновська, це вимагало значно більших часових затрат та створювало додаткову загрозу втрати об'єктів експертного дослідження [206, с. 159].

Натомість, можливість самостійного залучення експерта стороною захисту дозволяє не обмежуватися формальними запереченнями доказів сторони обвинувачення, а надавати суду альтернативну, аргументовану спеціальними знаннями експерта позицію. Так, наприклад, Смілянський міськрайонний суд Черкаської області виправдав обвинуваченого у зв'язку з недоведеністю у його діях складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, взявши до уваги наданий стороною захисту висновок експерта, згідно з яким обвинувачений не мав технічної можливості уникнути наїзду на велосипедиста шляхом застосування екстреного гальмування і який спростовував доводи сторони обвинувачення [132].

Таким чином, проаналізувавши можливості сторони захисту в самостійному збиранні речей і документів, можемо погодитись із висновком про наявність низки проблемних питань в реалізації цього права, основною причиною чого є відсутність належних кримінальних процесуальних гарантій використання стороною захисту засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні [304, с. 192]. Зазначене тягне за собою й проблеми в реалізації права на надання речей чи документів слідчому, прокурору, а найголовніше – суду.

Натомість, судова практика засвідчує важливе значення цього права у процесі забезпечення права на захист підозрюваного (обвинуваченого). Зокрема, досить часто сторона захисту надає суду документи, якими підтверджує певні обставини, що пом'якшують покарання або характеризують особу обвинуваченого, а також наявність інших обставин, що повинні враховуватись судом під час ухвалення судового рішення. Наприклад, Сарненський районний суд Рівненської області з урахуванням документів, наданих стороною захисту, які засвідчували наявність в обвинуваченій трьох неповнолітніх дітей та її перебування на обліку в пологовому будинку з

приводу вагітності, позитивну характеристику обвинуваченої за місцем проживання, вирішив призначити їй покарання із застосуванням ст. 69 КК України та перейти до більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції ч. 2 ст. 185 КК України, а саме штрафу у розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [131].

В іншому кримінальному провадженні сторони обвинувачення і захисту надали суду протилежні за змістом характеристики за місцем проживання обвинуваченого (зокрема, прокурором – негативна, за підписом дільничного офіцера поліції; стороною захисту – позитивна, за підписом сусідів, завіреним головою ОСББ). При цьому суд взяв до уваги саме відомості, надані стороною захисту, оскільки характеристику поведінки обвинуваченого за місцем його проживання та у побуті, яку надали п'ять сусідів, суд вважав більш об'єктивною, ніж характеристику, надану дільничним офіцером поліції [133].

Іллічівський міський суд Одеської області, приймаючи рішення про недоцільність застосування до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до набрання вироком законної сили, врахував надані стороною захисту довідки та акт обстеження житлових умов обвинуваченого та його батька, з яким він проживає, відповідно до яких останній потребує стороннього догляду і термінової медичної операції [121].

В судовій практиці траплялись випадки, коли надані стороною захисту документи впливали на остаточну кваліфікацію діяння, інкримінованого обвинуваченому. Так, на підставі наданої стороною захисту ухвали Білгород-Дністровського районного суду Одеської області було підтверджено звільнення обвинуваченого від відбування покарання за попереднє кримінальне правопорушення у зв'язку із закінченням іспитового строку, а тому на момент ухвалення нового вироку він вважається особою, яка не має судимості в силу ст. 89 КК України. З огляду на це, суд виключив із пред'явленого обвинувачення кваліфікуючу ознаку «повторно» [128].

Варто відзначити, що сторона обвинувачення не може збирати докази після закінчення досудового розслідування, адже ч. 8 ст. 223 КПК України

передбачає, що будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені після закінчення строків досудового розслідування (крім їх проведення за дорученням суду) є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими [190; 281].

Натомість, для сторони захисту кримінальний процесуальний закон таких обмежень не містить. Такий підхід демонструє і ВС у своїй практиці. Так, у постанові від 07 червня 2022 року ВС зазначив, що вимоги ст. 290 КПК України не перешкоджають стороні захисту шукати і надавати суду докази після закінчення досудового розслідування, у тому числі під час розгляду справи в суді першої інстанції. Це, зокрема, підтверджується положеннями п. 8 ч. 3 ст. 42 КПК України, відповідно до яких обвинувачений, тобто особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду, має право збирати і подавати докази. Виключення такої можливості істотним чином обмежить здатність обвинуваченого ефективно захищатися від обвинувачення, оскільки лише після закінчення досудового розслідування сторона захисту отримує доступ до доказів, на підставі яких сформульоване обвинувачення, і після цього має повноцінну можливість побудувати стратегію і тактику захисту, що включає пошук і надання доказів [267].

Водночас, в судовій практиці траплялось і протилежне тлумачення положень кримінального процесуального закону. Наприклад, Житомирський районний суд Житомирської області не прийняв висновок експерта як доказ, бо експертиза була проведена після завершення досудового розслідування [118]. Водночас, ВС, переглядаючи рішення у цій справі, цілком слушно звернув увагу на те, що обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України. Буквальне тлумачення положень КПК України свідчить про те, що сторона захисту вправі збирати докази після того, як обвинувальний акт було передано до суду. Тому висновок суду про те, що після цього моменту сторона захисту не мала права самостійно звертатися до експертів, суперечить чіткому змісту закону. Таким чином, суд першої інстанції поставив сторону захисту в становище, за якого її

було повністю позбавлено можливості надати суду власні експертні докази, що суперечить основоположним гарантіям справедливого судового розгляду. Як результат, ВС визнав це істотним порушенням кримінального процесуального закону [262].

На завершення зазначимо, що право надавати речі і документи може бути успішно реалізоване стороною захисту лише за умови наявності у неї достатніх можливостей для їх збирання, передусім, в стадії досудового розслідування. Якщо ж сторона захисту ставиться у таке становище, за якого вона фактично позбавляється можливості здобути докази, це свідчить про нерівність сторін кримінального провадження, чим істотно порушуються вимоги кримінального процесуального закону.

3.2. Порядок надання підозрюваним (обвинуваченим) речей і документів у стадії досудового розслідування та судових стадіях кримінального провадження

Надання підозрюваним (обвинуваченим) речей і документів дає можливість особі, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, брати активну участь у доказуванні, здійснювати захист від підозри (обвинувачення), що забезпечує дотримання засад змагальності та стандартів справедливого судового розгляду. Водночас, реалізація цього права, як і будь-якого іншого, можлива у визначених кримінальним процесуальним законом межах і формах. Чітке дотримання відповідного процесуального порядку, серед інших вимог, визначає умови допустимості відомостей, що містяться у наданих підозрюваним (обвинуваченим) речах і документах.

Водночас, як вказує С. А. Крушинський, крім загального дозволу (права) на подання доказів жодних інших конкретних вказівок щодо процедури його реалізації кримінальний процесуальний закон не містить, а тому інститут подання доказів, на думку вченого, може слугувати яскравим прикладом непослідовної нормотворчості [199, с. 139]. Відсутня єдність поглядів на

процедуру надання речей та документів і в кримінально-процесуальній доктрині та правозастосовній практиці, що залишає простір для порушення вимог закону.

Не секрет, що після початку досудового розслідування основна активність, спрямована на формування доказової бази, зосереджується у діяльності сторони обвинувачення – слідчого, дізнавача, прокурора. Для цього вони наділені досить широким спектром слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Водночас, виникає питання – в рамках якої процесуальної дії має здійснюватися добровільне надання речей чи документів учасниками кримінального провадження, зокрема, підозрюваним. Відсутність чітких нормативних орієнтирів призвела до формування досить різних підходів до процесуального оформлення такої діяльності на практиці. Як слушно відмічають науковці, нерідко надання речей і документів оформляється виїмкою, «вилученням», «добровільною видачею», оглядом, а інколи – така процесуальна дія взагалі не документується і про те, що певний об'єкт був наданий слідчому можна лише здогадуватись, ознайомившись із показаннями осіб, які їх надали [205, с. 219]. Такий стан речей підтверджує і проведене нами опитування, яке продемонструвало досить різні погляди практиків і науково-педагогічних працівників на те, в рамках якої процесуальної дії здійснюється добровільне надання речей чи документів з ініціативи учасників кримінального провадження.

Характеризуючи зміст процесуальної дії, в рамках якої учасники провадження можуть надати речі чи документи, слід відзначити, що вона є двостороннім процесом – одна особа надає об'єкти, що можуть мати доказове значення, а інша їх приймає (отримує) і здійснює процесуальну фіксацію. Тому у цьому процесі умовно можна виділити два етапи: 1) власне «надання речей і документів», що охоплює доставлення учасником провадження речей чи документів до слідчого, дізнавача чи прокурора та ініціювання питання щодо приєднання їх до матеріалів досудового розслідування; 2) прийняття слідчим, дізнавачем чи прокурором наданих речей і документів, з'ясування того, чи вони

стосуються кримінального провадження (їх належності) і прийняття рішення про їх приєднання або відмову у приєднанні до матеріалів досудового розслідування [199, с. 148].

Суб'єктами збирання доказів у даному випадку є слідчий, дізнавач, прокурор (сторона обвинувачення). А тому, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 93 КПК України, вважаємо, що вказана процесуальна дія повинна іменуватись «отримання речей і документів». С. О. Ковальчук, розглядаючи цей спосіб збирання доказів стороною обвинувачення, слушно наголошує на тому, що він являє собою обов'язок слідчого, прокурора прийняти подані речі і документи, який кореспондує праву підозрюваного, обвинуваченого, інших учасників процесу збирати і подавати докази [176, с. 9].

Як відомо, кожен доказ оцінюється слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом з точки зору належності, допустимості та достовірності. Однак, чи повинен слідчий, прокурор одразу оцінювати надані йому речі і документи? Видається, що відповідь має бути негативною, адже оцінювати їх потрібно в сукупності з іншими доказами, у тому числі з тими, які ще будуть виявлені у майбутньому. Єдина вимога, яка може пред'являтися до речей і документів, наданих підозрюваним слідчому, прокурору, є їх належність. Тобто, якщо надані речі чи документи очевидно не спроможні підтверджувати існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК України), у такому разі їх недоцільно приєднувати до матеріалів кримінального провадження. Водночас, і визначення належності наданої підозрюваним речі чи документа інколи викликає труднощі, адже для формування відповідного висновку потрібно провести додаткові слідчі (розшукові) дії – огляд, пред'явлення для впізнання, експертизу тощо [170, с. 61]. Тому після отримання наданих речей чи документів їх слід належним чином процесуально оформити і приєднати до матеріалів досудового розслідування. Науковці цілком обґрунтовано

наголошують на необхідності обов'язкового процесуального оформлення отримання наданих речей чи документів, оскільки факт їх отримання без належної фіксації його в часі та просторі позбавляє інших учасників будь-яких процесуальних гарантій [156, с. 120], створює передумови для зловживання слідчого, прокурора, які у разі потреби можуть вилучити цей об'єкт з доказової бази досудового розслідування [199, с. 157].

Ч. 2 ст. 100 КПК України передбачає, що речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду [190]. Зважаючи на цю норму, окремі вчені роблять висновок, що саме протоколом огляду має оформлюватись отримання речей від підозрюваного. На думку С. О. Ковальчука, описова частина протоколу огляду повинна містити вказівку на факт добровільного надання речі та особу, якою надано річ [176, с. 10].

І. Ю. Кайло також вказує, що на практиці залучення добровільно наданих речових доказів здійснюється двома шляхами: 1) особа, яка бажає надати речовий доказ, звертається з клопотанням долучити цю річ до матеріалів провадження, а слідчий, задовольнивши це клопотання, складає протокол огляду предмету з фото-таблицею; 2) особа вказує на бажання надати доказ під час проведення іншої слідчої дії (допиту, слідчого експерименту тощо), про що вказується в протоколі такої слідчої дії, після чого слідчий знову ж таки складає протокол огляду предмету з фото-таблицею [167, с. 131].

На наше переконання, кожна процесуальна (слідча) дія має своє призначення і мету, через яку, до речі, законодавець і формулює наявність фактичних підстав для її проведення (ч. 2 ст. 223 КПК України). Огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України), а не фіксації факту надання / отримання речей чи документів.

Інший підхід пропонують В. В. Рогальська і О. Ю. Михайлова, які вважають за можливе здійснювати оформлення добровільно наданих речей чи документів шляхом складання протоколу про добровільне отримання речей чи

документів, який повинен складатися відповідно до вимог ст. 104 КПК України з посиланням на ч. 2 ст. 93 та ч. 2 ст. 100 КПК України. При отриманні речей чи документів від підозрюваного необхідно також робити посилання на відповідну статтю КПК України, яка таке право регламентує. Запропонований порядок оформлення отриманих документів, зазначають згадані вчені, є досить спрощеним і таким, що відповідає вимогам КПК України в частині допустимості отриманих у такий спосіб доказів-документів [291, с. 129]. Таку думку підтримують й інші науковці [296, с. 281].

В цілому вважаємо доцільним підтримати таку позицію вчених з одним застереженням – видається некоректним вживання терміну «добровільне» отримання речей чи документів. Про добровільність можна говорити щодо надання речей чи документів учасниками кримінального провадження, але аж ніяк у контексті їх отримання слідчим чи прокурором.

Видається, що висловлений підхід не суперечить ч. 2 ст. 100 КПК України, адже після отримання наданих підозрюваним речей чи документів слідчим, прокурором, фіксації цього факту в протоколі, надалі ці речі чи документи повинні досліджуватись в процесі проведення інших слідчих (розшукових) дій – огляду, пред'явлення для впізнання, експертизи тощо.

У разі, коли підозрюваний висловлює бажання надати певну річ чи документ і подає слідчому, прокурору відповідне клопотання, на думку І. Ю. Кайла, доречно спочатку провести допит такої особи і відобразити у протоколі допиту, за яких умов відповідний об'єкт потрапив до цієї особи [167, с. 131]. Погоджуючись із необхідністю з'ясування і документування шляху надходження речей чи документів до особи, яка їх надає слідчому, прокурору, оскільки протилежне породжувало б сумніви у достовірності фактичних даних, все ж вважаємо, що відповідні відомості можна отримати у формі пояснень в процесі отримання речей чи документів і зафіксувати у протоколі саме цієї процесуальної дії за аналогією із отриманням пояснень під час інших слідчих (розшукових) дій (наприклад, слідчого експерименту). Такий підхід підтримує й більшість (57,5 %) опитаних респондентів. Звичайно, як уже

ззначалось раніше, перед наданням таких пояснень підозрюваному потрібно повідомити про його право не давати пояснення.

Вчені під час отримання пояснень пропонують з'ясувати такі обставини: час, місце виявлення суб'єктом наданих речей чи документів; умови їх вилучення з місця виявлення; умови і терміни зберігання суб'єктом виявлених ним речей чи документів до моменту їх надання слідчому, дізнавачу, прокурору; коло осіб, яким стало відомо про факт їх виявлення та надання; інші відомості про фактичні дані, що сприяють встановленню причинно-наслідкових і просторово-тимчасових зв'язків між наданими об'єктами і обставинами кримінального провадження [199, с. 160].

Таким чином, у протоколі отримання речей чи документів слідчий, окрім загальних відомостей, передбачених ч. 3 ст. 104 КПК України, повинен зафіксувати сам факт надання – отримання речей чи документів, відомості про підозрюваного, який їх надав, відобразити, що це здійснено добровільно та з ініціативи підозрюваного, його клопотання про приєднання речей чи документів до матеріалів досудового розслідування, а також його пояснення з приводу того, де, як і за яких обставин підозрюваний отримав ці речі чи документи, якщо він погодився надати такі пояснення. Копія такого протоколу безумовно повинна надаватись підозрюваному, який надав речі чи документи.

Дискусійним у кримінальній процесуальній доктрині є питання про те, чи повинен слідчий, дізнавач, прокурор приймати рішення про визнання наданих речей чи документів доказами і приєднання їх до матеріалів досудового розслідування або відмову у цьому. Очевидно, це пов'язано зі зміною нормативно-правового регулювання у цій частині, адже ч. 1 ст. 79 КПК України 1960 року вимагала, щоб речові докази були приєднані до справи постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора або ухвалою суду [193]. Хоча КПК України такої вимоги не містить. Але, як засвідчує практика, слідчі продовжують виносити «постанови про визнання речовими доказами» [321; 337; 339]. Подібні підходи щодо доцільності прийняття такого процесуального рішення демонструє й частина науковців [185, с. 183; 348, с. 48; 359, с. 81].

Водночас, окремі вчені відстоюють протилежну позицію. Так, І. Ю. Кайло, посилаючись на позицію М. Є. Шумила щодо визнання матеріалів досудового провадження доказами виключно судом [363, с. 48], вважає, що відсутність у чинному кримінальному процесуальному законодавстві вказівки на обов'язок слідчого виносити згадану постанову є не випадковістю, а органічною складовою цілісної концепції. При цьому, на думку автора, наявність або відсутність такої постанови в матеріалах провадження не впливає на допустимість предмету як речового доказу [167, с. 133].

Не оспорюючи той факт, що остаточно визнати певні фактичні дані належними, допустимими і достовірними доказами у кримінальному провадженні може виключно суд, водночас, погодимось із твердженнями В. В. Вапнярчука і І. О. Крицької, що винесення такої постанови, по суті, є констатацією рішення слідчого, прокурора щодо використання певної речі як речового доказу, тобто така постанова носить передусім організаційно-розпорядчий характер [114, с. 126], а її наявність чи відсутність відіграє важливу роль під час вирішення питання про законність обмеження права власності щодо майна, яке було тимчасово вилучено та на яке було накладено арешт [194, с. 114-115].

З огляду на вказане, переконані у доцільності винесення слідчим, прокурором мотивованої постанови про приєднання речі або документа до матеріалів досудового розслідування або про відмову у цьому і повернення об'єкта за належністю після здійснення перевірки наданої речі чи документа з точки зору належності їх до кримінального провадження.

Водночас, як уже зазначалось у попередніх розділах роботи, певні речі чи документи можуть бути надані підозрюваним в процесі проведення слідчих (розшукових) дій не з власної ініціативи, а на вимогу слідчого, прокурора. До прикладу, під час проведення огляду або обшуку житла, його власник або володілець на пропозицію слідчого може надати ті речі або документи, для виявлення яких проводиться відповідна слідча (розшукова) дія, а також предмети, які відповідно до закону вилучені з цивільного обігу. Аналогічно в

процесі проведення слідчого експерименту підозрюваний може повідомити про певну річ, яка використовувалась для вчинення кримінального правопорушення і надати її слідчому. На практиці здебільшого це називають «добровільною видачею». Факт і результати надання таких речей чи документів будуть фіксуватись у протоколі слідчої (розшукової) дії. Складання окремого протоколу отримання речей чи документів у такому разі звичайно не вимагається, адже підозрюваний не з власної ініціативи звертається до слідчого з клопотанням приєднати їх до матеріалів досудового розслідування, а виконує відповідну вимогу (пропозицію) слідчого в межах проведення самостійної слідчої (розшукової) дії.

Інший порядок надання доказів передбачено для судового провадження, яке відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України включає провадження в суді першої інстанції (підготовче судове провадження, судовий розгляд), провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами.

Уже неодноразово в наукових джерелах наголошувалось на проблемі реалізації права на надання доказів в стадії підготовчого судового провадження у суді першої інстанції, що зумовлена положенням ч. 4 ст. 291 КПК України, яка забороняє надавати суду інші документи (крім обвинувального акта і додатків до нього) «до початку судового розгляду». Тобто буквально тлумачення цієї норми наводить на висновок, що можливість надавати суду докази у стадії підготовчого провадження відсутня, що окремі вчені розцінюють як обмеження конституційної засади свободи сторін у наданні своїх доказів суду, що, на їх думку, означає й свободу місця і часу їх надання [233, с. 61].

Водночас, у кримінально-процесуальній доктрині можна виокремити три різних наукових підходи до цього питання. Представники першого підходу вважають наявність в суду усіх матеріалів провадження до початку судового розгляду об'єктивно необхідним, а тому пропонують, щоб учасники судового провадження ще у підготовчому провадженні надавали суду всі наявні у них

докази, які вони мають намір використати в суді [251, с. 49]. Пропозиція щодо встановлення обов'язку сторін кримінального провадження надавати суду у підготовчому судовому засіданні наявні у них матеріали провадження обґрунтовується також потребою забезпечити право сторін на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, передбачене ст. 317 КПК України, а також потребою у визначенні обсягу доказів, які будуть досліджуватися в суді [361, с. 6, 12], що мало б забезпечити ефективність майбутнього судового розгляду [295, с. 204].

Натомість, представники другого підходу підтримують позицію законодавця і заперечують можливість надання доказів під час підготовчого судового провадження, яке взагалі не передбачає з'ясування обставин кримінального провадження та перевірку їх доказами [143, с. 29]. А тому, якщо суд отримав на стадії підготовчого судового засідання від сторін будь-які докази, на їх погляд, усі вони мають бути визнані недопустимими саме через порушення процесуального режиму доказування [209, с. 98].

Представники третього підходу необхідність надання доказів в стадії підготовчого провадження ставлять у залежність від суб'єкта кримінального провадження, який їх надає. Так, пропонується покласти на прокурора обов'язок одночасно із направленням обвинувального акта до суду надавати усі зібрані під час досудового розслідування матеріали кримінального провадження [243, с. 65]. Водночас, для сторони захисту та інших учасників кримінального провадження обґрунтовується доцільність надання права надати суду ті докази, які вони планують використовувати для відстоювання своєї правової позиції [203, с. 116].

У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне підтримати тих вчених, які дотримуються думки, що сторона захисту вільна у виборі часу надання речей і документів, які є у її розпорядженні, суду, у тому числі й під час підготовчого судового провадження. У цій стадії кримінального провадження суд уповноважений приймати низку процесуальних рішень, для обґрунтування яких є потреба в отриманні доказів від сторін кримінального

провадження. Наприклад, суд може розглядати питання про обрання, зміну чи скасування запобіжного заходу щодо обвинуваченого. Очевидним є те, що у такому разі за допомогою відповідних доказів має бути доведено наявність / відсутність підстав для застосування запобіжного заходу (обґрунтованої підозри та відповідних ризиків), а також інших обставин, які відповідно до ст. 178 КПК України мають бути враховані при обранні запобіжного заходу. Так, обвинувачений може надати документи про стан здоров'я, склад сім'ї, необхідність постійного догляду за членом сім'ї тощо.

З огляду на викладене, схвально оцінюємо пропозиції науковців щодо викладення останнього абзацу ч. 4 ст. 291 КПК України у такій редакції: «Подання до суду інших матеріалів досудового розслідування до початку судового провадження забороняється» [198, с. 183], а ч. 4 ст. 315 КПК України доповнення новою частиною такого змісту: «Під час підготовчого провадження суд за клопотанням учасників судового провадження має право витребувати, а учасники кримінального провадження мають право подати суду матеріали досудового розслідування, речі і документи, які мають значення для обґрунтування рішень, передбачених частиною третьою статті 314 цього Кодексу» [149, с. 145-146]. Такі формулювання, з однієї сторони, будуть запобігати надходженню до суду доказових матеріалів до проведення першого судового засідання, а з іншої сторони, – залишатимуть можливість сторонам та іншим учасникам провадження надати наявні у них докази в стадії підготовчого судового провадження, якими суд може обґрунтовувати відповідні рішення.

Проте основна доказова діяльність, звісно, здійснюється під час основного судового розгляду в умовах змагальності, рівності сторін кримінального провадження, безпосередності дослідження доказів. Взагалі визначення моменту надання обвинуваченим чи його захисником доказів залежить від обраної тактики захисту. З урахуванням обраної тактики захисту, конкретних обставин кримінального провадження, інтересів обвинуваченого, сторона захисту самостійно вирішує питання щодо найбільш доцільного часу надання доказових матеріалів [100, с. 700]. Як стверджує В. М. Фігурський,

дослідження найпереконливіших для сторони кримінального провадження доказів варто притримати до закінчення проведення процесуальних дій [345, с. 449].

Водночас, кримінальний процесуальний закон передбачає певні передумови для реалізації цього права під час судового розгляду. По-перше, ч. 6 ст. 290 КПК України передбачає вимогу щодо необхідності відкриття стороною захисту матеріалів стороні обвинувачення (за запитом прокурора), якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. При цьому обвинувачений і його захисник повинні оцінити наявні у них матеріали на предмет того, чи не можуть вони бути використані стороною обвинувачення проти обвинуваченого, адже сторона захисту не має виключного права посилається на надані нею докази і «відкликати» їх не зможе. Дотримання такої вимоги є надзвичайно важливим, адже у протилежному випадку суд не має права допустити відомості, що містяться в таких матеріалах (речах, документах), як докази.

По-друге, під час вступної промови сторона захисту повинна зазначити, якими доказами вона планує підтверджувати наведені нею обставини (ч. 1 ст. 349 КПК України), щоб суд врахував це під час ухвалення рішення про обсяг доказів, що підлягають дослідженню, та порядок їх дослідження.

У кримінальній процесуальній доктрині розуміння специфіки подання доказів в судовому провадженні продемонстроване через два аспекти: 1) як фізичне передання суду зібраних речей і документів (аналогічне тому, яке має місце в стадії досудового розслідування); 2) як демонстрація сторонами своїх доказів, спрямована на їх дослідження в судовому засіданні і доведення їх переконливості [199, с. 173-174]. Ю. М. Мирошніченко, розвиваючи такий підхід, вважає ці аспекти двома сторонами єдиного процесу, адже сторони мають не лише перелічити і фізично передати суду зібрані ними докази, а й пояснити доказове значення кожного з них, наголошуючи на висновках, які витікають із їх сукупності [226, с. 91]. Погоджуючись із зазначеними науковими позиціями, відзначимо, що обвинувачений, який надає суду речі чи

документи, повинен продемонструвати, що вони є належними, допустимими і достовірними, аргументувати їх значення для встановлення обставин кримінального провадження, показати, яким чином вони спростовують правову позицію чи окремі твердження сторони обвинувачення.

Процесуально надання речей чи документів обвинуваченим в судовому провадженні здійснюється шляхом його звернення до суду з відповідним клопотанням про приєднання до матеріалів кримінального провадження наданих ним речей чи документів. Заявлені клопотання підлягають розгляду судом з обов'язковим урахуванням позиції інших учасників судового провадження, після чого суд ухвалює відповідне процесуальне рішення у формі ухвали. Постановлення такої ухвали здійснюється на місці, без виходу суду до нарадчої кімнати та підлягає фіксації в журналі судового засідання. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 108 КПК України в журналі судового засідання зазначаються відомості про час і найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду в ході відповідної процесуальної дії речі, документи.

Обвинувачений має право надавати речі і документи і в стадії апеляційного провадження. Виходячи зі змісту ч. 3 ст. 404 КПК України суд апеляційної інстанції може дослідити, а відповідно, обвинувачений може надати для дослідження докази, які: 1) не досліджувалися судом першої інстанції, але якщо про їх дослідження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції учасники судового провадження; 2) стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується [190].

За роз'ясненнями ВССУ такі нові докази можуть бути подані учасниками судового провадження або витребувані судом за наявності відповідного клопотання учасника кримінального провадження під час підготовки до апеляційного розгляду [214]. Таким чином, нові докази можуть бути надані суду апеляційної інстанції двома шляхами: 1) з власної ініціативи учасників кримінального провадження; 2) з ініціативи суду, тобто надані в порядку витребування.

Надати нові докази обвинувачений може разом із поданням апеляційної скарги. Якщо обвинувачений обґрунтовує незаконність чи необґрунтованість судового рішення та свої апеляційні вимоги новими доказами, то згідно з п. 6 ч. 2 ст. 396 КПК України в апеляційній скарзі він повинен зазначити перелік таких матеріалів і може додати їх до скарги. При цьому, якщо відповідні докази не надавалися обвинуваченим в суді першої інстанції, то в апеляційній скарзі слід вказати причини цього [71, с. 133].

Окрім того, обвинувачений може надати нові докази уже під час апеляційного розгляду. Кримінальний процесуальний закон покладає на суддю-доповідача обов'язок в процесі підготовки до апеляційного розгляду запропонувати учасникам судового провадження надати нові докази, на які вони посилаються (п. 2 ч. 1 ст. 401 КПК України). Якщо обвинувачений бажає надати нові докази під час апеляційного розгляду, він може зробити це шляхом заявлення клопотання про приєднання їх до матеріалів кримінального провадження. При цьому, обвинувачений повинен вказати, для встановлення яких обставин надаються докази.

Обвинувачений має право надати нові докази не лише у тому разі, якщо він оскаржує судові рішення, а й тоді, коли апеляцію подають інші учасники кримінального провадження. До прикладу, обвинувачений, який погоджується із рішенням суду першої інстанції, може подати докази з метою спростування тих доводів, які наведені у поданій прокурором апеляційній скарзі.

У випадку, коли апеляційні скарги подані обома сторонами кримінального провадження, варто погодитись, що першим можливість пред'явити суду апеляційної інстанції докази на підтвердження своїх доводів повинен мати саме обвинувачений, оскільки це суб'єкт, інтересів якого найбільше стосується оскаржуване судові рішення суду першої інстанції [199, с. 201].

Окрім добровільного надання речей чи документів, вони можуть бути отримані від підозрюваного (обвинуваченого) і проти його волі. У такому разі кримінальний процесуальний закон передбачає різні процесуальні гарантії,

покликані унеможливити прояви свавілля з боку органів досудового розслідування [99, с. 426]. Примусове отримання (вилучення) доказів у підозрюваного можливе під час проведення освідування, особистого обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, відібрання зразків для експертного дослідження тощо.

По-перше, при прийнятті рішення про проведення відповідних процесуальних дій закон передбачає здійснення прокурорського нагляду і судового контролю. До прикладу, провести примусове освідування підозрюваного з метою виявлення на його тілі, одязі слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет можна виключно на підставі постанови прокурора (ч. 2 ст. 241 КПК України). Натомість, для проведення особистого обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, відібрання зразків для експертного дослідження необхідно одержати дозвіл слідчого судді.

Водночас, не потребує отримання дозволу слідчого судді проведення особистого обшуку у разі затримання особи за підозрою у вчиненні злочину. ВС неодноразово зазначав у своїх постановках, що особистий обшук є складовою процесу затримання і, таким чином, законне затримання саме собою дає підстави для проведення особистого обшуку [268; 270]. Аналогічно не потрібно отримувати дозвіл слідчого судді на проведення особистого обшуку підозрюваного, який перебуває в житлі чи іншому володінні, в якому проводиться обшук, якщо є достатні підстави вважати, що він переховує при собі якісь предмети або документи, що мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України).

По-друге, під час проведення процесуальних дій, в ході яких проводиться примусове отримання доказів від підозрюваного, кримінальний процесуальний закон може вимагати участь захисника. До прикладу, ч. 5 ст. 236 КПК України вимагає, щоб обшук особи здійснювався у присутності адвоката на вимогу такої особи. Водночас, не вимагається обов'язкова участь захисника під час проведення освідування підозрюваного, на чому акцентував увагу ВС [271].

Такий самий підхід ВС демонструє і щодо участі захисника під час відібрання зразків для експертного дослідження [274]. Понад те, ВС дотримується позиції, що згідно з практикою ЄСПЛ порушення права на захист може бути встановлене у випадку допиту особи без участі захисника, якщо це призвело до порушення права зберігати мовчання і не свідчити проти себе. Однак отримання зразків для експертизи пов'язане з необхідністю отримання доказів, які носять об'єктивний характер, а тому така процесуальна дія не може розглядатися як така, що порушує право особи зберігати мовчання [277]. Крім того, присутність чи відсутність захисника під час відібрання у засудженого біологічних зразків не може позначитися на змісті отримуваної інформації [264].

По-третє, під час проведення процесуальних дій, в ході яких проводиться примусове отримання доказів від підозрюваного, кримінальний процесуальний закон може вимагати участь понятих. Така вимога, зокрема, має місце стосовно проведення особистого обшуку, освідкування (ч. 7 ст. 223 КПК України). Водночас, закон не містить прямої вказівки на необхідність залучення понятих під час відібрання зразків для експертного дослідження. З цього приводу ВС зазначив, що відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України, яка регламентує порядок та умови проведення освідкування особи і не містить вимоги щодо обов'язкової участі понятих. Норма ч. 3 ст. 245 КПК України відсилає виключно до правил ст. 241 КПК України, без прив'язки до інших норм, у тому числі й приписів ч. 7 ст. 223 КПК України [278].

По-четверте, під час примусового отримання доказів підозрюваний не повинен зазнавати нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Окрім катувань як особливої форми навмисного нелюдського ставлення, що викликає дуже серйозні страждання, ЄСПЛ забороненими визнає такі методи отримання показань, як: тривале утримання особи зі щільно накритою головою, примусове багатогодинне стояння обличчям до стіни, позбавлення сну, мордування шумом, харчування тільки водою та хлібом, інші дії, спрямовані на

те, щоб викликати в жертви почуття страху, пригніченості та неповноцінності з метою образити, принизити або зламати її фізичний та моральний опір [198, с. 175].

Окремо вважаємо за необхідне зупинитись на примусовому отриманні від підозрюваного (обвинуваченого) біологічних зразків, використання яких в сучасних умовах розвитку судово-експертної діяльності відіграє важливу роль у розкритті кримінальних правопорушень та ідентифікації осіб, причетних до їх вчинення. Методи молекулярно-генетичного дослідження, зокрема, ДНК-аналіз, стали невід'ємною складовою формування доказової бази у кримінальному провадженні.

Як роз'яснив слушно ВС, зразки, отримані для експертизи, не є доказами у кримінальній справі, проте несуть в собі інформацію, що має доказове значення. Така інформація стає доступною і може бути застосована у доказуванні лише за результатами проведення експертизи. Саме тому зразки для порівняльного дослідження мають особливий процесуальний статус, являють собою матеріал для отримання нового або перевірки вже наявного доказу. Зразки, отримані для проведення експертизи, самі по собі не встановлюють обставин, що входять до предмета доказування, вони потрібні для порівняльного дослідження під час експертизи [257].

Водночас, процес отримання біологічних зразків від підозрюваних супроводжується низкою етичних та процесуальних проблем, адже породжує питання балансу між необхідністю забезпечення ефективного досудового розслідування та забезпеченням прав і свобод людини. Основні «гострі кути» стосуються добровільності чи примусовості отримання таких зразків, дотримання засади свободи від самовикриття, а також забезпечення належного процесуального порядку дій уповноважених осіб.

Чинний кримінальний процесуальний закон досить лаконічно регламентує порядок відбирання біологічних зразків у особи, передбачаючи у ч. 3 ст. 245 КПК України відсилну норму до правил, передбачених ст. 241 КПК України (тобто до правил проведення освідування).

Фактично існує два шляхи надання підозрюваним біологічних зразків для експертного дослідження: 1) у добровільному порядку; 2) у примусовому порядку. Якщо перший шлях не викликає якихось труднощів на практиці, адже здійснюється у безконфліктний спосіб, то другий – потенційно може спричинити недопустимість отриманих доказів [98, с. 109]. Відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово [190].

Ключова проблема у цьому контексті – чи не буде під час примусового відбирання біологічних зразків порушено засаду свободи від самовикриття та право підозрюваного не свідчити проти себе. У підрозділі 2.3 було обґрунтовано висновок, що, на відміну від показань особи, які можуть виникнути виключно за її волевиявленням, біологічні матеріали, що можуть використовуватися як зразки для експертного дослідження, існують незалежно від її волі. Зважаючи на це, їх відбирання у примусовому порядку, як видається, не повинно автоматично розглядатись як порушення свободи від самовикриття.

При вирішенні цього питання повинні враховуватись ступінь застосованого примусу, його виправданість за конкретних обставин, допущені порушення у ході відбирання біологічних зразків, ризики для життя і здоров'я підозрюваного, спосіб проведення процедури відбирання зразків, завдання фізичного болю та психічних страждань під час медичного втручання, наявність доступного медичного нагляду тощо. Більшість опитаних респондентів (59,4 %) погоджуються, що засада свободи від самовикриття у разі примусового відбирання біологічних зразків у підозрюваного не порушується за умови, що під час їх відбирання не завдається шкода здоров'ю особи.

У контексті досліджуваного питання вартий уваги підхід С. Л. Лисаченка, який в основу визначення порушення свободи від самовикриття під час

здійснення примусових засобів отримання відомостей від особи, покладає реалізацію вольового елемента. Якщо органи досудового розслідування застосовують до особи примус під час освідування чи відібрання біологічних зразків для експертизи, але при цьому не змушують особу робити активні дії, тобто дієво викривати саму себе, то, на думку вченого, її право не свідчити проти себе не порушено. Однак, якщо застосування примусу спонукає особу активно викривати себе шляхом виконання конкретних дій проти своєї волі, то потрібно констатувати порушення права особи не свідчити проти себе [210, с. 320].

Вчений розвиває цю думку й у контексті одержання від особи зразків почерку і голосу. Якщо підозрюваного примусити проти його волі надати зразки почерку або голосу, то це неминуче призведе до порушення свободи від самовикриття та права не свідчити проти себе, тому що особа своїми активними вольовими діями буде підтверджувати особисту причетність до вчинення кримінального правопорушення. Водночас, якщо почерк чи голос отримуються не безпосередньо від особи, а з інших матеріальних об'єктів, то такий примус є виправданим, а його застосування за таких обставин відібрання зразків не пов'язане з волею особи щодо активної діяльності [211, с. 129].

Таким чином, підсумовуючи, ще раз зазначимо, що примусове отримання біологічних зразків від підозрюваного (обвинуваченого) не повинно автоматично розглядатись як порушення свободи від самовикриття.

Висновки до розділу 3

1. На сьогодні існує низка перешкод у збиранні стороною захисту речей і документів, що викликає труднощі із подальшим наданням відповідних доказів суду. І якщо захисник має певні гарантії, передбачені Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», то підозрюваний (обвинувачений), хоч і наділений правом витребувати певні речі, копії документів, але фактично

самостійно його реалізувати здебільшого не може, а тому потребує послуг професійного захисника.

2. Неурегульованість у кримінальному процесуальному законі чіткої процедури (порядку) збирання стороною захисту речей і документів спричиняє проблему потенційного визнання таких доказів недопустимими. Вирішити цю проблему, на наш погляд, найкраще надання можливості стороні захисту збирати речі і документи, що можуть мати доказове значення, шляхом вчинення будь-яких дій, що не заборонені чинним законодавством і не порушують права інших осіб (керуючись принципом «дозволено все, що не заборонено законом»). У такому випадку єдиним критерієм, відповідно до якого має визначатись допустимість доказів, зібраних стороною захисту, має стати дотримання прав інших осіб.

3. Надання речей чи документів з ініціативи підозрюваного здійснюється в межах процесуальної дії – отримання речей чи документів слідчим, прокурором. Надання підозрюваним речей чи документів повинно оформлюватись складанням протоколу про отримання речей чи документів. Такий підхід, на наш погляд, не суперечить ч. 2 ст. 100 КПК України, адже після отримання наданих підозрюваним речей чи документів слідчим, прокурором, фіксації цього факту в протоколі, надалі ці речі чи документи повинні досліджуватись в процесі проведення інших слідчих (розшукових) дій – огляду, пред'явлення для впізнання, експертизи тощо.

4. Слідчий, прокурор повинен винести мотивовану постанову про приєднання речі або документа до матеріалів досудового розслідування або про відмову у цьому і повернення об'єкта за належністю після здійснення перевірки наданої речі чи документа з точки зору належності їх до кримінального провадження.

5. Речі і документи можуть бути надані підозрюваним (обвинуваченим) не з власної ініціативи, а на вимогу слідчого, прокурора. Факт і результати надання таких речей чи документів будуть фіксуватись у протоколі слідчої

(розшукової) дії. Складання окремого протоколу отримання речей чи документів у такому разі не вимагається.

6. На сьогодні не вирішеним у законодавстві залишається питання про можливість надання доказів у стадії підготовчого судового провадження. Підтримуємо тих вчених, які дотримуються думки, що сторона захисту вільна у виборі часу надання речей і документів, які є у її розпорядженні, суду. А тому стороні захисту потрібно передбачити можливість надавати у стадії підготовчого судового провадження речі і документи, необхідні для обґрунтування відповідних процесуальних рішень.

7. Зразки, які відбираються для проведення експертизи, хоч і не є доказами, але несуть в собі інформацію, що має доказове значення. Вони можуть надаватись підозрюваному двома шляхами: 1) у добровільному порядку; 2) у примусовому порядку. Примусове отримання біологічних зразків від підозрюваного (обвинуваченого) не повинно автоматично розглядатись як порушення свободи від самовикриття. У цьому контексті повинні враховуватись ступінь застосованого примусу, його характер і виправданість за конкретних обставин, ризики для життя і здоров'я підозрюваного (обвинуваченого), спосіб проведення процедури відібрання зразків, завдання фізичного болю та психічних страждань під час медичного втручання, наявність доступного медичного нагляду тощо.

ВИСНОВКИ

Теоретичне осмислення та узагальнення наукових праць, аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України, практики його застосування, правових позицій ЄСПЛ та ВС дали змогу сформулювати найбільш вагомі результати дослідження:

1. Процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого слід розглядати через призму виконуваної ними функції, системи прав, обов'язків, правових гарантій та відповідальності. З урахуванням вимог ч. 1 ст. 42 КПК України моментом виникнення статусу підозрюваного є момент повідомлення особі про підозру, або момент затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або момент вжиття всіх можливих заходів для вручення письмового повідомлення про підозру. Системне тлумачення положень, передбачених ч. 2 ст. 42, ч. 2 ст. 283 КПК України дозволяє зробити висновок, що кінцевим моментом статусу особи як підозрюваного може бути: набуття особою процесуального статусу обвинуваченого; набрання чинності постановою слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження; набрання чинності ухвалою суду про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. Моментом виникнення в особи статусу обвинуваченого є момент звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, а кінцевим моментом перебування особи в статусі обвинуваченого може бути: набуття особою процесуального статусу засудженого; набуття особою процесуального статусу виправданого; набуття законної сили ухвали суду про закриття кримінального провадження.

Особливе місце в структурі процесуального статусу підозрюваного (обвинуваченого) займає право на захист, яке включає надання особі можливості бути негайно і детально поінформованою про характер і причини підозри (обвинувачення), захищати себе особисто та/або користуватися правничою допомогою захисника, брати участь у процесі доказування, зокрема, збирати і надавати докази, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені

КПК України, а також вчиняти інші дії, що не суперечать положенням КПК України і не порушують права, свободи та законні інтереси інших осіб.

Доцільно розмежовувати об'єктивне і суб'єктивне право на захист у кримінальному провадженні. Об'єктивне право на захист є елементом регулятивних кримінальних процесуальних відносин, не залежить від індивідуальних інтересів і свідомості окремих осіб. Воно є системою загальнообов'язкових правил поведінки, які гарантують кожній особі, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, можливості для відстоювання своїх прав, свобод та законних інтересів у кримінальному провадженні.

Суб'єктивне право на захист є елементом охоронних кримінальних процесуальних відносин і породжується здійсненням щодо конкретної особи кримінального переслідування, внаслідок чого порушуються, обмежуються або ставляться під загрозу порушення її права, свободи та законні інтереси. Тобто суб'єктивне право на захист – це можливість особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, використовувати ці правові приписи для захисту від підозри, обвинувачення або кримінального переслідування в іншій формі.

2. Вітчизняне законодавство потребує забезпечення єдності юридичної термінології для позначення одних і тих самих понять як в різних за юридичною силою нормативно-правових актах, так і в межах одного нормативно-правового акта. Зокрема, вжитий у Конституції України термін «надання доказів» повинен бути повністю імплементований у кримінальне процесуальне законодавство замість терміну «подання доказів».

Надання доказів – це передання органам, які здійснюють кримінальне провадження, речей, документів, вербальних відомостей, що реалізується учасниками кримінального провадження та іншими суб'єктами з власної ініціативи або на вимогу уповноважених органів чи службових осіб з метою відстоювання власних інтересів або інтересів інших учасників та/або встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Надання доказів може реалізовуватись або як право (здійснюється у добровільному порядку з власної ініціативи), або як обов'язок (здійснюється на

вимогу інших осіб). Відповідно, термін «надання доказів», охоплює: 1) добровільне надання речей або документів, добровільне надання вербальних відомостей (показань або пояснень); 2) надання речей, документів, відомостей на вимогу уповноважених органів та осіб.

Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) є його правом (хоч і не абсолютним), яке він може реалізувати за власним розсудом, тобто йому притаманний добровільний характер; жодні заходи відповідальності за відмову від надання доказів (показань, речей чи документів) до цих суб'єктів кримінального провадження *a priori* не може бути застосовано. Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) є складовою частиною низки загальних засад кримінального провадження, зокрема, змагальності сторін та свободи у наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, свободи від самовикриття, забезпечення права на захист.

Реалізувати право на надання доказів підозрюваний (обвинувачений) може двома шляхами: 1) безпосередньо – шляхом особистого надання доказів слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді або суду (надання показань, речей, документів); 2) опосередковано – через свого захисника або шляхом забезпечення явки до суду інших осіб – носіїв доказової інформації.

3. Вітчизняне кримінальне судочинство є занадто формалізованим в частині жорсткого регулювання системи процесуальних джерел доказів, які можуть використовуватись у кримінальному провадженні, що призводить до можливості визнання доказів за критерієм неналежного джерела недопустимими. А тому підтримується ідея про запровадження відкритого переліку процесуальних джерел доказів.

Як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні підозрюваний (обвинувачений) може надавати вербальні відомості у формі: а) показань (якщо вони надаються під час допиту або одночасного допиту декількох осіб); б) пояснень (якщо вони надаються в процесі інших слідчих (розшукових) або судових дій.

Показання підозрюваного (обвинуваченого) можна класифікувати за різними критеріями: а) залежно від стадії кримінального провадження – показання, надані в стадії досудового розслідування (показання підозрюваного) і показання, надані в судовому провадженні (показання обвинуваченого); б) залежно від відношення до інкримінованого правопорушення – обвинувальні (зізнання) і виправдувальні; в) залежно від відповідності змісту показань підозрюваного (обвинуваченого) реальній дійсності – правдиві (достовірні) і неправдиві (недостовірні), які у свою чергу можуть бути помилковими або завідомо неправдивими (зокрема, обмова, самообмова); г) залежно від джерела сприйняття – показання на основі власного сприйняття і показання з чужих слів.

Пояснення підозрюваного (обвинуваченого) можуть бути двох видів: а) ті, в яких він викладає свою думку, ставлення щодо певних дій; б) ті, в яких він під час слідчих (розшукових) чи судово-слідчих дій надає відомості, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження (саме цей вид пояснень має доказове значення). Хоч пояснення не є самостійним процесуальним джерелом доказів, але якщо вони надані в процесі проведення слідчих (розшукових) дій і включені до протоколу такої дії, вони є складовою частиною іншого процесуального джерела доказів – документа і можуть використовуватися в процесі доказування.

4. У стадії досудового розслідування підозрюваний може надати показання виключно в порядку проведення слідчої (розшукової) дії – допиту або одночасного допиту декількох осіб. Надання показань підозрюваним на допиті повинно здійснюватися виключно за його волевиявленням, добровільно, без застосування будь-якого фізичного чи психологічного примусу, тиску або прихованих, маніпулятивних тактик ведення допиту.

Основна частина допиту підозрюваного передбачає два етапи – вільну розповідь підозрюваного і постановку запитань слідчим, дізнавачем, прокурором. Важливо, щоб обидві ці частини чітко фіксувались у протоколі допиту, адже на практиці слідчі з метою приховання неправильних та

незаконних питань, недопустимого впливу на підозрюваного часто не вносять до протоколу ту частину, яка відбувалась у формі питань – відповідей, а намагаються подати такі показання у вигляді вільної розповіді підозрюваного.

Певні занепокоєння викликає можливість участі захисника під час проведення допиту підозрюваного в умовах режиму воєнного стану у дистанційному форматі, що ставить під загрозу дотримання прав людини та ефективність такого захисту. Окрім того, КПК України не передбачає вимоги урахування думки захисника та його підзахисного щодо можливості здійснення «дистанційного захисту». Аналогічні побоювання викликає й можливість застосування аудіозв'язку як форми залучення адвоката у кримінальному провадженні.

На схвалення та імплементацію у національне законодавство і слідчу практику заслуговує ідея проведення допиту за методикою процесуального інтерв'ю, оскільки вона сприяє дотриманню європейських стандартів справедливого судочинства під час отримання показань від підозрюваного.

Під час судового розгляду обвинувачений надає показання в процесі судового допиту (включно з одночасним допитом декількох осіб). Цікавим для подальшого дослідження є питання можливості проведення прямого і перехресного допиту обвинуваченого. Наразі такі види допиту передбачені кримінальним процесуальним законом лише щодо свідка і потерпілого. Вважаємо, що допит обвинуваченого прокурором повинен проводитись за правилами прямого допиту, а захисником – за правилами перехресного допиту. При цьому захисник може використовувати можливість постановки навідних запитань на користь обвинуваченого.

Пояснення можуть бути надані підозрюваним (обвинуваченим) під час інших слідчих (розшукових) дій (слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, освідування, огляду, обшуку тощо) або судово-слідчих дій (дослідження речових доказів, документів, звуко-, відеозаписів тощо). Зважаючи на автономне тлумачення ЄСПЛ поняття «показання», поширюючи його на будь-які твердження, які робить особа під час процесуальних дій, на

початку будь-якої слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь підозрюваний, з метою уникнення визнання протоколу такої дії недопустимим доказом йому повинно бути повідомлене і роз'яснене його право на захист та право відмовитись давати пояснення.

5. Свободу від самовикриття варто розглядати як гарантований законодавством України та міжнародними нормативно-правовими актами елемент права на захист, що полягає у наданні особі можливості самостійно, вільно вирішувати, чи надавати органам, які здійснюють кримінальне провадження, відомості, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами, можуть викривати особу у вчиненні кримінального правопорушення, порушення якого є істотним порушенням прав людини і спричиняє недопустимість отриманих доказів. Порушення засади свободи від самовикриття розглядається ЄСПЛ як порушення ст. 6 ЄКПЛ, тобто права на справедливий суд.

Свобода від самовикриття не є абсолютним правом і під час отримання відомостей від підозрюваного (обвинуваченого) забороняється лише «неналежний примус», а тому у кожному випадку повинні оцінюватись: а) ступінь застосування примусу, у тому числі потенційне застосування санкцій за нерозкриття інформації; б) здатність підозрюваного (обвинуваченого) регулювати свою поведінку за певних обставин; в) перебування особи у вразливому становищі; г) забезпечення права особи на захист; д) існування на момент отримання показань від особи підозри у вчиненні кримінального правопорушення; е) ступінь використання отриманих показань у доказуванні; ж) поінформованість особи щодо свого права зберігати мовчання і не свідчити проти себе.

Важливою проблемою, яка дискутується як у доктрині кримінального процесу, так і на практиці, є питання про те, чи можуть суди робити «негативні висновки», виходячи з мовчання обвинуваченого. Враховуючи практику ЄСПЛ, під час вирішення питання щодо вимоги від підозрюваного (обвинуваченого) пояснень певних обставин, у кожному конкретному випадку потрібно

з'ясувати, чи достатньо вагомими є надані стороною обвинувачення докази для того, щоб потребувати відповіді. Також доцільним видається інформування підозрюваного (обвинуваченого) про можливі наслідки його мовчання.

6. На сьогодні існує низка перешкод у збиранні стороною захисту речей і документів, що викликає труднощі із подальшим наданням відповідних доказів суду. І якщо захисник має певні гарантії, передбачені Законом України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», то підозрюваний (обвинувачений), хоч і наділений правом витребувати певні речі, копії документів, але фактично самостійно його реалізувати здебільшого не може, а тому потребує послуг професійного захисника.

Неурегульованість у кримінальному процесуальному законі чіткої процедури (порядку) збирання стороною захисту речей і документів спричиняє проблему потенційного визнання таких доказів недопустимими. Вирішити цю проблему, на наш погляд, найкраще надання можливості стороні захисту збирати речі і документи, що можуть мати доказове значення, шляхом вчинення будь-яких дій, що не заборонені чинним законодавством і не порушують права інших осіб (керуючись принципом «дозволено все, що не заборонено законом»). У такому випадку єдиним критерієм, відповідно до якого має визначатись допустимість доказів, зібраних стороною захисту, має стати дотримання прав інших осіб.

Судова практика засвідчує важливе значення права на надання доказів у процесі забезпечення права на захист підозрюваного (обвинуваченого). Зокрема, досить часто сторона захисту надає суду документи, якими підтверджує певні обставини, що пом'якшують покарання або характеризують особу обвинуваченого, а також наявність інших обставин, що повинні враховуватись судом під час ухвалення судового рішення.

Право надавати речі і документи може бути успішно реалізоване стороною захисту лише за умови наявності у неї достатніх можливостей для їх збирання, передусім, в стадії досудового розслідування. Якщо ж сторона захисту ставиться у таке становище, за якого вона фактично позбавляється

можливості здобути докази, це свідчить про нерівність сторін кримінального провадження, чим істотно порушуються вимоги кримінального процесуального закону.

7. Надання речей чи документів з ініціативи підозрюваного здійснюється в межах процесуальної дії – отримання речей чи документів слідчим, прокурором. Надання підозрюваним речей чи документів повинно оформлюватись складанням протоколу про отримання речей чи документів. Слідчий, прокурор повинен винести мотивовану постанову про приєднання речі або документа до матеріалів досудового розслідування або про відмову у цьому і повернення об'єкта за належністю після здійснення перевірки наданої речі чи документа з точки зору належності їх до кримінального провадження.

Речі і документи можуть бути надані підозрюваним (обвинуваченим) також не з власної ініціативи, а на вимогу слідчого, прокурора. Факт і результати надання таких речей чи документів будуть фіксуватись у протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії. Складання окремого протоколу отримання речей чи документів у такому разі не вимагається.

На сьогодні невирішеним у законодавстві залишається питання про можливість надання доказів у стадії підготовчого судового провадження. Підтримуємо думку, що сторона захисту вільна у виборі часу надання речей і документів, які є у її розпорядженні, суду. Тому стороні захисту потрібно передбачити можливість надавати у стадії підготовчого судового провадження речі і документи, що мають значення для обґрунтування відповідних процесуальних рішень.

Специфіка надання обвинуваченим речей і документів під час судового розгляду полягає у тому, що він не лише фізично передає їх суду, а й повинен продемонструвати, що вони є належними, допустимими і достовірними, аргументувати їх значення для встановлення обставин кримінального провадження, показати, яким чином вони спростовують правову позицію чи окремі твердження сторони обвинувачення.

Кримінальний процесуальний закон передбачає передумови для реалізації права сторони захисту на надання доказів під час судового розгляду: 1) необхідність відкриття стороною захисту матеріалів стороні обвинувачення (за запитом прокурора), якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді; 2) під час вступної промови сторона захисту повинна зазначити, якими доказами вона планує підтверджувати наведені нею обставини, щоб суд врахував це під час ухвалення рішення про обсяг доказів, що підлягають дослідженню, та порядок їх дослідження.

Надати нові докази обвинувачений може і в апеляційному провадженні – або разом із поданням апеляційної скарги, або уже під час апеляційного розгляду. Якщо обвинувачений бажає надати нові докази під час апеляційного розгляду, він може зробити це шляхом заявлення клопотання про приєднання їх до матеріалів кримінального провадження та вказання, для встановлення яких обставин надаються докази.

Зразки, які відбираються для проведення експертизи, хоч і не є доказами, але несуть в собі інформацію, що має доказове значення. Вони можуть надаватись підозрюваним двома шляхами: 1) у добровільному порядку; 2) у примусовому порядку. Примусове отримання біологічних зразків від підозрюваного (обвинуваченого) не повинно автоматично розглядатись як порушення свободи від самовикриття. У цьому контексті повинні враховуватись ступінь застосованого примусу, його характер і виправданість за конкретних обставин, ризики для життя і здоров'я підозрюваного (обвинуваченого), спосіб проведення процедури відібрання зразків, завдання фізичного болю та психічних страждань під час медичного втручання, наявність доступного медичного нагляду тощо.

8.3 урахуванням результатів дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання права на захист та права на надання доказів у кримінальному провадженні, які узагальнено у Додатку Г.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Miranda v. Arizona». *Current History*. 1967. Vol. 52. № 310. P. 359-368.
2. Affaire Talat Tunç c. Turquie (Requête № 32432/96): Arrêt du 27 mars 2007. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79897> (дата звернення: 10.12.2025).
3. Balazs E. The «favor defensionis» principle in domestic law and European law. *Revista Facultății de Drept Oradea*. 2021. № 1. P. 13-17.
4. Barabanova D. A. Procedural status of the suspect, the accused: essence, structure and temporal boundaries. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 11 (52). С. 34-45.
5. Basic Principles on the Role of Lawyers Adopted 07 September 1990 by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. *United Nations High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://cutt.ly/qw7Vkjkt> (дата звернення: 10.12.2025).
6. Boss F. M. Michigan v. Mosley: A Further Erosion of Miranda? *San Diego Law Review*. 1976. Vol. 13 № 4. P. 861-875.
7. Case of Abramyan v. Russia (Application № 10709/02): Judgment of 09 October 2008. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88820> (дата звернення: 10.12.2025).
8. Case of Adnaralov v. Ukraine (Application № 10493/12): Judgment of 27 November 2014. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148227> (дата звернення: 10.12.2025).
9. Case of Allan v. the United Kingdom (Application № 48539/99): Judgment of 05 November 2002. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60713> (дата звернення: 10.12.2025).
10. Case of Arps v. Croatia (Application № 23444/12): Judgment of 25 October 2016. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167800> (дата звернення: 10.12.2025).

11. Case of Artico v. Italy (Application № 6694/74): Judgment of 13 May 1980. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424> (дата звернення: 10.12.2025).

12. Case of Belousov v. Ukraine (Application № 4494/07): Judgment of 07 November 2013. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-127813> (дата звернення: 10.12.2025).

13. Case of Bogomol v. Ukraine (Application № 15528/11): Judgment of 10 November 2022. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220524> (дата звернення: 10.12.2025).

14. Case of Brozicek v. Italy (Application № 10964/84): Judgment of 19 December 1989. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57612> (дата звернення: 10.12.2025).

15. Case of Bykov v. Russia (Application № 378/02): Judgment of 10 March 2009. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91704> (дата звернення: 10.12.2025).

16. Case of Colozza v. Italy (Application № 9024/80): Judgment of 12 February 1985. *European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (дата звернення: 10.12.2025).

17. Case of Correia de Matos v. Portugal (Application № 56402/12): Judgment of 04 April 2018. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182243> (дата звернення: 10.12.2025).

18. Case of Croissant v. Germany (Application № 13611/88): Judgment of 25 September 1992. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57736> (дата звернення: 10.12.2025).

19. Case of Deweer v. Belgium (Application № 6903/75): Judgment of 27 February 1980. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57469> (дата звернення: 10.12.2025).

20. Case of Funke v. France (Application № 10828/84): Judgment of 25 February 1993. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57809> (дата звернення: 10.12.2025).

21. Case of Gäfgen v. Germany (Application № 22978/05): Judgment of 01 June 2010. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99015> (дата звернення: 10.12.2025).

22. Case of Grabovskiy v. Ukraine (Application № 4442/07): Judgment of 29 November 2018. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187818> (дата звернення: 10.12.2025).

23. Case of Ibrahim and Others v. the United Kingdom (Applications № 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09): Judgment of 13 September 2016. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-166680> (дата звернення: 10.12.2025).

24. Case of J. B. v. Switzerland (Application № 31827/96): Judgment of 03 May 2001. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59449> (дата звернення: 10.12.2025).

25. Case of Jalloh v. Germany (Application № 54810/00): Judgment of 11 July 2006. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-76307> (дата звернення: 10.12.2025).

26. Case of John Murray v. The United Kingdom (Application № 18731/91): Judgment of 08 February 1996. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57980> (дата звернення: 10.12.2025).

27. Case of Kamasinski v. Austria (Application № 9783/82): Judgment of 19 December 1989. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57614> (дата звернення: 10.12.2025).

28. Case of Kaverzin v. Ukraine (Application № 23893/03): Judgment of 15 May 2012. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-110895> (дата звернення: 10.12.2025).

29. Case of Lagerblom v. Sweden (Application № 26891/95): Judgment of 14 January 2003. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-60884> (дата звернення: 10.12.2025).

30. Case of Leonid Lazarenko v. Ukraine (Application № 22313/04): Judgment of 28 October 2010. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101321>(дата звернення: 10.12.2025).

31. Case of Luchaninova v. Ukraine (Application № 16347/02): Judgment of 09 June 2011. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104913> (дата звернення: 10.12.2025).

32. Case of Magee v. the United Kingdom (Application № 28135/95): Judgment of 06 June 2000. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58837> (дата звернення: 10.12.2025).

33. Case of Maksimenko v. Ukraine (Application № 39488/07): Judgment of 20 December 2011. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108239> (дата звернення: 10.12.2025).

34. Case of Mattoccia v. Italy (Application № 23969/94): Judgment of 25 July 2000. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58764> (дата звернення: 10.12.2025).

35. Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine (Application № 42310/04): Judgment of 21 April 2011. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104613> (дата звернення: 10.12.2025).

36. Case of O'Halloran and Francis v. the United Kingdom (Applications № 15809/02 and 25624/02): Judgment of 29 June 2007. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81359> (дата звернення: 10.12.2025).

37. Case of Ogorodnik v. Ukraine (Application № 29644/10): Judgment of 05 February 2015. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150791> (дата звернення: 10.12.2025).

38. Case of Özcan Çolak v. Turkey (Application № 30235/03): Judgment of 06 October 2009. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-94752> (дата звернення: 10.12.2025).

39. Case of Pakelli v. Germany (Application № 8398/78): Judgment of 25 April 1983. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57554> (дата звернення: 10.12.2025).

40. Case of Pankiv v. Ukraine (Application № 37882/08): Judgment of 28 February 2019. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192506> (дата звернення: 10.12.2025).

41. Case of Pelissier and Sassi v. France (Application № 25444/94): Judgment of 25 March 1999. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58226> (дата звернення: 10.12.2025).

42. Case of Pishchalnikov v. Russia (Application № 7025/04): Judgment of 24 September 2009. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94293> (дата звернення: 10.12.2025).

43. Case of Quaranta v. Switzerland (Application № 12744/87): Judgment of 24 May 1991. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57677> (дата звернення: 10.12.2025).

44. Case of Sakhnovskiy v. Russia (Application № 21272/03): Judgment of 02 November 2010. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101568> (дата звернення: 10.12.2025).

45. Case of Salduz v. Turkey (Application № 19187/91): Judgment of 27 November 2008. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893> (дата звернення: 10.12.2025).

46. Case of Sanader v. Croatia (Application № 66408/12): Judgment of 12 February 2015. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-151039> (дата звернення: 10.12.2025).

47. Case of Saunders v. the United Kingdom (Application № 19187/91): Judgment of 17 December 1996. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009> (дата звернення: 10.12.2025).

48. Case of Sejdic v. Italy (Application № 56581/00): Judgment of 01 March 2006. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629> (дата звернення: 10.12.2025).

49. Case of Shabelnik v. Ukraine (Application № 16404/03): Judgment of 19 February 2009. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91401> (дата звернення: 10.12.2025).

50. Case of Sobolewski v. Poland (№ 2) (Application № 19847/07): Judgment of 09 June 2009. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-92916> (дата звернення: 10.12.2025).

51. Case of Tarasov v. Ukraine (Application № 17416/03): Judgment of 31 October 2013. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127399> (дата звернення: 10.12.2025).

52. Case of Telfner v. Austria (Application № 33501/96): Judgment of 20 March 2001. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-59347> (дата звернення: 10.12.2025).

53. Case of Twalib v. Greece (Application № 24294/94): Judgment of 09 June 1998. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58192> (дата звернення: 10.12.2025).

54. Case of Van Geyselhem v. Belgium (Application № 26103/95): Judgment of 21 January 1999. *European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58908> (дата звернення: 10.12.2025).

55. Case of Yaremenko v. Ukraine (Application № 32092/02): Judgment of 12 June 2008. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86885> (дата звернення: 10.12.2025).

56. Case of Zagorodniy v. Ukraine (Application № 27004/06): Judgment of 24 November 2011. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107561> (дата звернення: 10.12.2025).

57. Case of Zhyzitskyy v. Ukraine (Application № 57980/11): Judgment of 19 February 2015. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152255> (дата звернення: 10.12.2025).

58. Conly W. G. Determining Relevancy: Article IV of the Federal Rules of Evidence. 1975. Vol. 36. Issue 1. P. 70-98.

59. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Council of Europe*. URL: <https://cutt.ly/5w4LcGiS> (дата звернення: 10.12.2025).

60. Daly Y., Pivaty A., Marchesi D., Ter Vrugt P. Human Rights Protections in Drawing Inferences from Criminal Suspects' Silence. *Human Rights Law Review*. 2021. Vol. 21. Issue 3. P. 696-723.

61. Duke S. B. Does Miranda Protect the Innocent or the Guilty? *Chapman Law Review*. 2007. Vol. 10. Issue 3. P. 551-577.

62. EU Directive 2016/1919 of the European Parliament and of the Council on legal aid for suspects and accused persons in criminal proceedings and for requested persons in European arrest warrant proceedings of 26 October 2016. *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/1919/oj/eng> (дата звернення: 10.12.2025).

63. EU Directive 2016/343 of the European Parliament and of the Council on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings of 09 March 2016. *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng> (дата звернення: 10.12.2025).

64. Federal Rules of Evidence. *Legal Information Institute*. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 10.12.2025).

65. Gudjonsson G. H. The psychology of interrogations and confessions: a handbook. Chichester: Wiley. 684 p. (Wiley series in the psychology of crime, policing and law).

66. Ilić G. P., Majić M. Nature, importance and limits of finding the truth in criminal proceedings. *Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review*. 2013. № 3. P. 82-100.

67. International Covenant on Civil and Political Rights. *United Nations High Commissioner for Human Rights*. URL: <https://cutt.ly/mw7VkyV1> (дата звернення: 10.12.2025).

68. Irkha Yu., Butenko O., Pogrebytskyi M., Manzhai O., Krushynskyi S. Problems of regulatory and legal support of polygraph application in Ukraine. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21. № 12. P. 203-206.

69. James G. F. Relevancy, Probability and the Law. *California Law Review*. 1941. Vol. 29. P. 689-705.

70. Kaplina O. V., Shylo O. H., Titko I. A. Using the samples of human biological materials in the criminal procedure: the practice of the European court of human rights. *Wiadomosci lekarskie*. 2019. Vol. 72. Issue 8. P. 1576-1581.

71. Krushynskyi S. Ensuring the freedom of evidence representation in criminal proceedings of Ukraine. *Annales Pomorienses. Ius*. 2022. Tom 1. № 1. P. 126-137.

72. Krushynskyi S. A., Dankova S. O. Adversarial proceedings as a guarantee of the right to a fair trial in the interpretation of European court of human rights. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 7-16.

73. Krushynskyi S., Barabanova D. The subject of evidence providing by suspect and accused in criminal proceedings in Ukraine. *New Horizons in Research and Development: Proceedings of the International Scientific Conference (Rotterdam, Netherlands, 24 July 2025)*. Bookmundo, 2025. P. 110-112.

74. Leo R. A. The Impact of «Miranda» Revisited. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1996. Vol. 86. № 3. P. 621-692.

75. Meissner Ch. A., Russano M. B. The Psychology of Interrogations and False Confessions: Research and Recommendations. *The Canadian Journal of Police & Security Services*. 2003. Vol. 1. Issue 1. P. 53-64.

76. Miranda Invocations. Point of view. *A publication of the Alameda County District Attorney's Office*. 2013. Vol. 41. № 2. P. 1-14.

77. Nikolić D. Plea Agreements: a Representative Example of Simplified Procedure Used in Criminal Matters. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application*. Belgrade, 2013. P. 144-167.

78. Strauss M. The Sounds of Silence: Reconsidering the Invocation of the Right to Remain Silent under Miranda. *William & Mary Bill of Rights Journal*. 2009. Vol. 17. Issue 3. P. 773-829.

79. Strauss M. Understanding Davis v. United States. *Loyola of Los Angeles Law Review*. 2007. Vol. 40. № 3. P. 1011-1063.

80. Yates Ph. W. Criminal Procedure – Michigan v. Mosley: A New Constitutional Procedure. *North Carolina Law Review*. 1976. Vol. 54. № 4. P. 695-705.

81. Аббасова Д. Л. Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Х., 2023. 312 с.

82. Абламська В. В. Окремі питання відібрання пояснень як способу збирання доказів під час розслідування кримінальних проступків. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доповіді Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2022 року)*. Х.: ХНУВС, 2022. С. 59-61.

83. Абламський С. Є. Проблемні питання захисту прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2015. № 1. С. 41-46.

84. Алієв Г. З., Самодіна О. О., Самодін А. В. Окремі аспекти залучення захисника у кримінальне провадження за новим кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 91-99.

85. Альтернативний звіт до Комітету ООН проти катувань щодо виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань за Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. К., 2025. 80 с.

86. Астапенко О. В. Витребування та подання предметів і документів як способи збирання доказів на досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 249 с.

87. Атаманов О. М. Набуття статусу підозрюваного особою, місцезнаходження якої не встановлено. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 83-94.

88. Бабунич В. Суть та значення перехресного допиту. Процесуальні особливості проведення перехресного допиту при розгляді кримінальних справ в суді. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 322-328.

89. Бабчинська Т. В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 234 с.

90. Балацька О. Р. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: нормативні передумови реалізації. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2 (10). С. 1-16. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bornpr.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).

91. Балов П. О. Особливості дізнання як спрощеної форми досудового розслідування кримінальних проступків. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 512-517.

92. Балов П. О. Спрощені порядки кримінального провадження у стадії досудового розслідування: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Хмельницький, 2024. 252 с.

93. Барабанова Д. А. Надання доказів у кримінальному провадженні: відмежування від інших понять. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 324-325.

94. Барабанова Д. А. Окремі аспекти тлумачення права на захист у практиці Європейського суду з прав людини. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXVII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників,*

докторантів та аспірантів ХУУП імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, 10 березня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 41-42.

95. Барабанова Д. А. Правило Міранди і свобода від самовикриття. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 червня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 40-42.

96. Барабанова Д. А. Правова природа надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки. Забезпечення правопорядку в Україні та світі: виклики сьогодення*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять треті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 118-119.

97. Барабанова Д. А. Правова природа та доказове значення вербальних повідомлень підозрюваного під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Наукові перспективи*. 2025. № 11 (65). С. 1073-1082.

98. Барабанова Д. А. Проблеми надання підозрюваним біологічних зразків для експертного дослідження. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 30 травня 2025 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 109-110.

99. Барабанова Д. А. Проблеми примусового отримання доказів від підозрюваного. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 25 квітня 2025 року). Харків: ДБУ, 2025. С. 426-430.

100. Барабанова Д. А. Проблеми реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 697-701.

101. Барабанова Д. А. Тлумачення свободи від самовикриття у практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять другі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 216-218.

102. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2002. 235 с.

103. Бараннік Р. В., Шибіко В. П. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: монографія. Київ: КНТ. 2008. 212 с.

104. Белоусов Ю., Броневицька О., Деркач С., Луцик В., Орлеан А., Рогальська В., Філоненко Т., Яворська В. Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. К.: Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.

105. Благодир А. А., Благодир С. М., Благодир В. С. Сторона захисту як суб'єкт доказування під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 366-368.

106. Бобечко Н. Р., Фігурський В. М. Допит обвинуваченого (підсудного) у мішаній моделі кримінального процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6, ч. 3. С. 144-153.

107. Борейко Г. Д. Обмова підозрюваним / обвинуваченим завідомо невинуватої особи як свобода від самовикриття чи зловживання правом? *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (43). С. 118-121.

108. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 160-168.

109. Вапнярчук В. В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 85-89.

110. Вапнярчук В. В. Допустимість доказів (доказування) в практиці Європейського Суду. *Публічне право*. 2015. № 2. С. 177-183.

111. Вапнярчук В. В. Мета кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1 (4). С. 78-62.

112. Вапнярчук В. В. Сутність категорії «тягар доказування» у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 145-155.

113. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с.

114. Вапнярчук В. В. Щодо сутності речових доказів і впливу їх специфіки на забезпечення допустимості в кримінальному процесуальному доказуванні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. № 4, том 2. С. 124-128.

115. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. Х.: Право, 2020. 960 с.

116. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

117. Вирок Апеляційного суду Черкаської області від 19 вересня 2017 року (справа № 697/2272/14-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69049909> (дата звернення: 10.12.2025).

118. Вирок Житомирського районного суду Житомирської області від 24 квітня 2019 року (справа № 278/1306/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81373947> (дата звернення: 10.12.2025).

119. Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 06 червня 2025 року (справа № 462/6027/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/127924212> (дата звернення: 10.12.2025).

120. Вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 16 травня 2016 року (справа № 501/712/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/57722270> (дата звернення: 10.12.2025).

121. Вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 22 березня 2021 року (справа № 501/1371/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95735177> (дата звернення: 10.12.2025).

122. Вирок Калинівського районного суду Вінницької області від 24 січня 2025 року (справа № 132/39/25). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/124649324> (дата звернення: 10.12.2025).

123. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 16 лютого 2018 року (справа № 592/5231/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/72235858> (дата звернення: 10.12.2025).

124. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 06 травня 2022 року (справа № 161/5577/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104207875> (дата звернення: 10.12.2025).

125. Вирок Менського районного суду Чернігівської області від 27 серпня 2018 року (справа № 738/870/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/76075165> (дата звернення: 10.12.2025).

126. Вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 15 травня 2014 року (справа № 138/776/14-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/38691142> (дата звернення: 10.12.2025).

127. Вирок Монастириського районного суду Тернопільської області від 06 січня 2017 року (справа № 599/157/15-к). *Єдиний державний реєстр судових*

рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/63973989> (дата звернення: 10.12.2025).

128. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 17 червня 2021 року (справа № 522/4032/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/97757067> (дата звернення: 10.12.2025).

129. Вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 23 травня 2018 року (справа № 511/1257/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/74177653> (дата звернення: 10.12.2025).

130. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 03 лютого 2025 року (справа № 214/546/24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/125046698> (дата звернення: 10.12.2025).

131. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 01 червня 2021 року (справа № 572/3489/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/97306006> (дата звернення: 10.12.2025).

132. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 05 серпня 2024 року (справа № 703/3563/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/120794568> (дата звернення: 10.12.2025).

133. Вирок Суворовського районного суду міста Одеси від 21 січня 2021 року (справа № 523/1632/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94304078> (дата звернення: 10.12.2025).

134. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 03 жовтня 2025 року (справа № 607/24/14-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/131195207> (дата звернення: 10.12.2025).

135. Вирок Чернігівського апеляційного суду від 25 травня 2023 року (справа № 730/717/21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111103059> (дата звернення: 10.12.2025).

136. Висновок *amicus curiae*, наданий згідно з частиною 3 статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» про конституційне подання (№ 1/12-2017 від 12 грудня 2017 р.) щодо відповідності Конституції України статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://cutt.ly/TtyZOy1w> (дата звернення: 10.12.2025).

137. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2010. 166 с.

138. Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України: монографія. Х.: Консум, 2005. 144 с.

139. Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.

140. Галаган В. І., Калачова О. М. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні: монографія. Луганськ: СПД Рєзніков В. С., 2012. 212 с.

141. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальна функція захисту: деякі проблеми визначення поняття та змісту. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 121-130.

142. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

143. Гловюк І. В. Подання сторонами доказів у судовому розгляді: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 28-33.

144. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1

Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання (станом на 30 грудня 2022 р.). Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. 82 с. URL: <https://cutt.ly/pti56hZL> (дата звернення: 10.12.2025).

145. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.

146. Гураленко Н. Свобода як аксіоматична основа відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 362-365.

147. Данилюк Т. М. Сучасне забезпечення права на захист у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2012. № 3. С. 158-162.

148. Данькова С. О. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальному провадженні в суді першої інстанції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 62-66.

149. Данькова С. О. Кримінальне процесуальне доказування в судовому провадженні у першій інстанції: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Хмельницький, 2024. 254 с.

150. Данькова С. О., Крушинський С. А. Кримінальне процесуальне доказування в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Вінниця: НІЛАН-ЛТД, 2025. 241 с.

151. Денисенко Г. В. Аналітичний огляд судових рішень щодо реалізації права на збереження мовчання та свободи від самовикриття. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 133-140.

152. Дєєв М. В. Мета кримінально-процесуального доказування. *Право та державне управління*. 2015. № 4. С. 53-57.

153. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

154. Доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / М. В. Гузела, В. С. Канцір, М. М. Олашин, С. О. Сорока; за ред. В. С. Канціра. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 236 с.
155. Долгополов А. М. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 6 (6). С. 100-107.
156. Доронін І. М. Документи-докази у кримінальному процесі України: практ. посіб. К.: Вид. Паливода А.В., 2008. 184 с.
157. Єрохін В. В., Юхно О. О. Захисник як учасник кримінального провадження: монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків: Панов, 2018. 240 с.
158. Жук А. Процесуальний статус підозрюваного у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 220-225.
159. Журавель В. А. Фіксація вербальної інформації: правові та організаційні проблеми. *Юрист України*. 2011. № 1 (14). С. 33-39.
160. Заборовський В. В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 39. Ч. 2. С. 110-115.
161. Завтур В. А. Свобода від самовикриття та право особи зберігати мовчання: міжнародні стандарти, національне законодавство та порівняльно-правовий контекст. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 321-333.
162. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
163. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02 червня 2011 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
164. Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

165. Зубач І. М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 810. С. 178-183.

166. Ільченко О. В., Сагайдак В. О. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Молодий вчений.* 2021. № 12 (100). С. 235-238.

167. Кайло І. Ю. Належне документальне оформлення речових доказів як одна із умов їх допустимості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2015. № 15. Том 2. С. 130-134.

168. Каліновська М. О. Особливості кримінального процесуального доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Львів, 251 с.

169. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.).* Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. С. 223-229.

170. Карлаш І. А. Процесуальний порядок подання доказів у кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2010. № 2. С. 56-57.

171. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства. К.: Изд-во Семенко Сергея, 2005. 118 с.

172. Клочко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2009. Вип. 18. С. 148-154.

173. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.

174. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

175. Ковальчук С. О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 221 с.

176. Ковальчук С. О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2 (10). С. 1-24. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).

177. Ковтун О. В. Витребування і отримання як способи збирання доказів у кримінальному провадженні про злочини, пов'язані з перешкоджанням законній професійній діяльності журналістів. *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 249-255.

178. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

179. Конституція України від 28 червня 1996 року. Верховна Рада України. URL: <http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр> (дата звернення: 10.12.2025).

180. Конюшин Ю. І., Береський Я. О., Когутич І. І. Навідні запитання в комунікаціях кримінального провадження: монографія. Львів: ЛА «Піраміда», 2024. 240 с.

181. Корецький О. П. Функціональний підхід щодо статусу учасників кримінального процесу. *Право. ua*. 2020. № 2. С. 77-83.

182. Корнійчук Д. В. Окремі аспекти реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 103-108.

183. Костін М. С. Допустимість способів захисту обвинуваченого для забезпечення його публічних та особистих інтересів. *Право України*. 2006. № 8. С. 99-102.

184. Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного судового допиту свідків і потерпілих. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 66-73.

185. Котова О. С. Винесення постанови про визнання речовим доказом як передумова арешту майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3, том 2. С. 178-184.

186. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доп. Тернопіль: Екон. думка, 2016. 574 с.

187. Крикунов О. В., Денісова Г. В. Загальні умови допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 84-91.

188. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n649> (дата звернення: 10.12.2025).

189. Кримінальний процес України: академічний курс. У 3 т. Т. 1: Загальна частина / В. Т. Нора, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.; за ред. В. Т. Нора, Н. Р. Бобечка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

190. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

191. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.

192. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х.: Одісей, 2013. 1104 с.

193. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#o333> (дата звернення: 10.12.2025).

194. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: монографія Харків: Право, 2018. 280 с.

195. Криштафович О., Топорецька З. Тактика захисту під час допиту підозрюваного у кримінальному провадженні про зайняття гральним бізнесом. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики: збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Одеса, 05 вересня 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 274-278.

196. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів як засіб збирання доказів у кримінальному провадженні: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Кропивницький. 2023. 246 с.

197. Крушинский С. Осведомленность обвиняемого о характере и основании предъявленного ему обвинения как элемент права на справедливый суд. *Eurasian Academic Research Journal*. 2022. № 1 (40). С. 51-57.

198. Крушинський С. А. Повага до людської гідності як засада кримінального судочинства України. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави»* (м. Хмельницький, 19-20 жовтня 2018 року). Хмельницький: ХУУП, 2018. С. 172-175.

199. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2017. 247 с.

200. Крушинський С. А. Поняття та класифікація суб'єктів подання доказів у кримінальних справах. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 586-592.

201. Крушинський С. А. Поняття та місце подання доказів у структурі кримінально-процесуального доказування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 3 (16). С. 77-83.

202. Крушинський С. А. Право не свідчити проти себе як гарантія підозрюваного, обвинуваченого. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика*

реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). Частина 1. Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 264-267.

203. Крушинський С. А. Проблеми подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. *Слово національної школи суддів*. 2015. № 2. С. 110-118.

204. Крушинський С. А. Проблемні аспекти збирання та подання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 296-309.

205. Крушинський С. А. Процесуальна форма подання доказів у кримінальному судочинстві України. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 218-223.

206. Крушинський С. А., Каліновська М. О. Порядок залучення експерта у контексті реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2018. № 1 (59). С. 155-160.

207. Кузубова Т. О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2019. 250 с.

208. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344-347.

209. Легких К. В. Процесуальні помилки суб'єктів доказування при застосуванні статей 23, 291, 349 КПК як підстава визнання доказів недопустимими. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5 (20). С. 95-99.

210. Лисаченко С. Окремі примусові засоби отримання відомостей від особи у кримінальному досудовому провадженні у контексті свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 316-321.

211. Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Х., 2020. 234 с.

212. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 05 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

213. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05 квітня 2013 року № 223-559/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

214. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 21 листопада 2012 року № 10-1717/0/4-12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1717740-12> (дата звернення: 10.12.2025).

215. Литвин І. І. Сутність поняття правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38. Том 1. С. 18-21.

216. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). Частина 1: Загальні положення і досудове провадження. К.: Істина, 2012. 288 с.

217. Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 71. С. 315-320.

218. Лугина Є. Ю., Сенченко Н. М. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 87, ч. 4. С. 92-97.

219. Люліч В. А. Тимчасовий доступ до речей і документів як спосіб збирання доказів захисником. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2013. № 2 (8). С. 1-8. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13lvazdz.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).

220. Ляш А. О., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному судочинстві: навч. посіб. / за наук. ред. Ю. М. Грошевого. К.: Університет «Україна», 2006. 185 с.

221. Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 263 с.

222. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2008. 19 с.

223. Малахова О. В. Витребування та отримання речей та документів як спосіб збирання доказів стороною захисту. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 4. С. 168-173.

224. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства. К.: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.

225. Мирошніченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32. С. 132-137.

226. Мирошниченко Ю. М. Зміст і порядок подання доказів під час судового розгляду кримінальних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2021. Вип. 52. С. 90-93.

227. Молдован В. В., Мельник С. М. Поняття та зміст права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України та ФРН. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 31-34.

228. Мотлях О. І. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа та проблемні питання щодо її впровадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 11, том 2. С. 128-131.

229. Моторигіна М. Г. Щодо ролі держави в забезпеченні ефективного захисту у кримінальному провадженні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 152-157.

230. Налуцишин В. В., Налуцишин В. В. Доказування в кримінальному процесі (кримінальний процес Сполученого Королівства). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 5. С. 309-314.

231. Налуцишин В. В., Налуцишин В. В. Принцип правової визначеності: зарубіжний підхід для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 559-561.

232. Никоненко М. Я. Пояснення в системі джерел доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 163-167.

233. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / Відп. ред. В. С. Ковальський. К.: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.

234. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*.

Серія «Право». 2010. № 2. С. 1-14. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvt DPR.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).

235. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів: Вища школа, 1978. 110 с.

236. Оборонова І. В. Особливості судового провадження *in absentia* як прояву диференціації кримінального судочинства. *Університетські наукові записки.* 2022. № 5-6 (89-90). С. 35-47.

237. Омельчук Л. В. Тактика проведення допиту підозрюваного під час кримінального провадження щодо неналежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками. *Часопис Київського університету права.* 2015. № 3. С. 301-304.

238. Острійчук О. П. Показання обвинуваченого як окремий вид процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2013. Вип. 70. С. 321-327.

239. Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі. *Форум права.* 2013. № 1. С. 745-750.

240. Охріменко С. С. Реалізація права на захист у кримінальному процесі. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2023. № 2 (80). С. 115-119.

241. Павлишин А. Проблеми встановлення істини у кримінальних справах. *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze.* 2011. № 2. С. 5-18.

242. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права.* 2010. № 2. С. 95-98.

243. Пастух А. Є. Кримінальні процесуальні рішення суду, прийняті за результатами підготовчого провадження: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Львів, 2021. 223 с.

244. Переверза О. Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 1999. 229 с.

245. Письменний Д. П. Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 353-358.

246. Півненко Л. В. Забезпечення права на захист у кримінальному провадженні та гарантії його реалізації. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2021. Випуск 34. С. 153-160.

247. Піх Ю. Т. Концепти істини у кримінальному процесуальному праві та їх реалізація у кримінальному провадженні: український та зарубіжний досвід: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Львів, 2023. 330 с.

248. Повзик Є. В. Поняття та правова природа показань обвинуваченого. *Форум права*. 2011. № 4. С. 564-570.

249. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2013. 229 с.

250. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи: навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 234 с.

251. Попелюшко В. О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 44-49.

252. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 634 с.

253. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 502 с.

254. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

255. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 лютого 2019 року (справа № 8105004). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79776426> (дата звернення: 10.12.2025).

256. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 січня 2023 року (справа № 183/3452/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108686155> (дата звернення: 10.12.2025).

257. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 лютого 2023 року (справа № 591/2823/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108849815> (дата звернення: 10.12.2025).

258. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 вересня 2021 (справа № 234/4850/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99926645> (дата звернення: 10.12.2025).

259. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03 липня 2018 року (справа № 568/1121/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241937> (дата звернення: 10.12.2025).

260. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 квітня 2021 року (справа № 732/760/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96632050> (дата звернення: 10.12.2025).

261. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 січня 2019 року (справа № 697/2272/14-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80035996> (дата звернення: 10.12.2025).

262. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08 грудня 2020 року (справа № 278/1306/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94264608> (дата звернення: 10.12.2025).

263. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 березня 2021 року (справа № 144/1182/15-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281986> (дата звернення: 10.12.2025).

264. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 квітня 2021 року (справа № 610/569/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96304784> (дата звернення: 10.12.2025).

265. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 лютого 2022 року (справа № 163/2245/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103283297> (дата звернення: 10.12.2025).

266. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 травня 2024 року (справа № 676/4040/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893402> (дата звернення: 10.12.2025).

267. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 червня 2022 року (справа № 462/1710/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104849853> (дата звернення: 10.12.2025).

268. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08 грудня 2022 року (справа № 686/23029/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834204> (дата звернення: 10.12.2025).

269. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09 липня 2024 року (справа

№ 463/11851/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120314115> (дата звернення: 10.12.2025).

270. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 січня 2023 року (справа № 648/1543/15-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108606087> (дата звернення: 10.12.2025).

271. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 листопада 2023 року (справа № 333/1640/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114790023> (дата звернення: 10.12.2025).

272. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09 листопада 2023 року (справа № 344/17154/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114928980> (дата звернення: 10.12.2025).

273. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 серпня 2019 року (справа № 607/14707/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589933> (дата звернення: 10.12.2025).

274. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року (справа № 317/3345/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107105756> (дата звернення: 10.12.2025).

275. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02 листопада 2022 року (справа № 724/1590/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219632> (дата звернення: 10.12.2025).

276. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03 липня 2023 року (справа № 461/327/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112087986> (дата звернення: 10.12.2025).

277. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 жовтня 2023 року (справа № 212/7057/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114513575> (дата звернення: 10.12.2025).

278. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 30 жовтня 2023 року (справа № 127/20725/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114623171> (дата звернення: 10.12.2025).

279. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 березня 2024 року (справа № 379/261/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117555154> (дата звернення: 10.12.2025).

280. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 червня 2024 (справа № 331/2750/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741328> (дата звернення: 10.12.2025).

281. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 травня 2025 року (справа № 607/12421/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127537719> (дата звернення: 10.12.2025).

282. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 березня 2024 року (справа № 730/717/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118004115> (дата звернення: 10.12.2025).

283. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 серпня 2019 року (справа № 727/9754/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83977323> (дата звернення: 10.12.2025).

284. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 вересня 2020 року (справа № 740/3597/17).

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91702552> (дата звернення: 10.12.2025).

285. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01 листопада 1996 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

286. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 09 червня 2016 року (справа № 5-360кс15). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59023193> (дата звернення: 10.12.2025).

287. Прилуцький П. В. Теоретичні проблеми визначення поняття доказу в кримінальному судочинстві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 6. С. 101-107.

288. Процько Г. І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 207 с.

289. Рибікова Г. В., Данченко Т. С. Мета доказування в кримінальному процесі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 1 (3). С. 59-63.

290. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000 (справа № 1-17/2000). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

291. Рогальська В. В., Михайлова О. Ю. Отримання речей і документів стороною обвинувачення в кримінальному провадженні за законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 4, том 2. С. 128-131.

292. Рогатинська Н. З. Характеристика показання як джерела доказів у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Випуск 24. Том 4. С. 122-124.
293. Світлична А. В. «Правило Міранди»: зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2376> (дата звернення: 10.12.2025).
294. Сердюк В. П., Сердюк Є. В., Терещенко А. Л. Практичне значення поняття доказів і їхніх джерел у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. Вип. 46. С. 192-195.
295. Сиза Н. П. Реалізація судом кримінально-процесуальних функцій на стадії підготовчого провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 6 (35). С. 201-206.
296. Сігарьов Є. С. Витребування та отримання документів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 279-282.
297. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Х.: Консум, 2001. 656 с.
298. Скорина Л. П., Скорина О. А. Латинсько-український, українсько-латинський словник. К.: Обереги, 2004. 448 с.
299. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 258 с.
300. Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.
301. Сопільник Р. Л. Захист і звинувачення: співвідношення категорій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 407-413.
302. Стандарти процесуального інтерв'ю / Белоусов Ю., Орлеан А., Філоненко Т., Рокунь С., Іванов О., Діба О., Усіков В., Кабаєв В., Єршов П.,

Риковцев О., Яворська В., Васильчук В.; за заг. ред. С. Рокуня, Т. Філоненка, Ю. Белоусова, В. Яворської. Дніпро: Середняк Т. К., 2022. 182 с.

303. Старенький О. Отримання доказів захисником у досудовому розслідуванні шляхом застосування тимчасового доступу до речей і документів. *Evropský politický a právní diskurz*. 2016. Svazek 3, 1 vydání. С. 199-203.

304. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії використання захисником засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 185-193.

305. Старенький О. С. Витребування документів як засіб отримання доказів захисником у кримінальному провадженні: проблеми визначення процесуальної форми. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 58-69.

306. Стрельбіцька Л. Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 237 с.

307. Татаров О. Ю., Мірковець Д. М. Повідомлення про підозру: проблеми кримінальної процесуальної регламентації. *Митна справа*. 2015. № 1 (2.2). С. 265-271.

308. Татаров О. Ю., Чернявський С. С. Участь захисника у кримінальному провадженні: проблеми законодавчого врегулювання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 77-84.

309. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

310. Тертишник В., Одинцова І. Правнича допомога та захист в кримінальному процесі: концепти та колізії правових реформ. *Наше право*. 2017. № 4. С. 164-171.

311. Тимошук В. Є. Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Львів, 2022. 251 с.

312. Титикало Р., Костін І. Стус без шансу на захист: ведмежа послуга Медведчука. Правовий аналіз судової справи дисидента 35 років потому. URL:

<https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2016/08/stus> (дата звернення: 10.12.2025).

313. Топорецька З. М. Криміналістичне забезпечення адвоката під час проведення допиту підзахисного. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 124-128.

314. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія. К.: Вид. Паливода А. В., 2005. 324 с.

315. Узагальнення судової практики про забезпечення права на захист у кримінальному провадженні від 25 вересня 2015 року: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: <https://cutt.ly/Qt2h9hlp> (дата звернення: 10.12.2025).

316. Узунова О. В., Кальонов О. О. Процесуальна модель проведення допиту з використанням гіпнозу на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство*. 2016. № 3, ч. 2. С. 227-234.

317. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 10.12.2025).

318. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 22 квітня 2024 року (справа № 932/2004/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118575806> (дата звернення: 10.12.2025).

319. Ухвала Березівського районного суду Закарпатської області від 05 квітня 2022 року (справа № 297/849/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103860253> (дата звернення: 10.12.2025).

320. Ухвала Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області від 23 грудня 2021 року (справа № 276/1457/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102150352> (дата звернення: 10.12.2025).

321. Ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 27 лютого 2025 року (справа № 638/4922/15-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125492401> (дата звернення: 10.12.2025).

322. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 18 травня 2018 року (справа № 755/10943/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74155331>.

323. Ухвала Жовківського районного суду Львівської області від 24 червня 2021 року (справа № 444/1814/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97862298> (дата звернення: 10.12.2025).

324. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 07 листопада 2022 року (справа № 201/8186/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107710122> (дата звернення: 10.12.2025).

325. Ухвала Звягельського міськрайонного суду Житомирської області від 27 серпня 2025 року (справа № 201/8186/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129781291> (дата звернення: 10.12.2025).

326. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 28 серпня 2023 року (справа № 404/7240/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113183077> (дата звернення: 10.12.2025).

327. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 22 квітня 2022 року (справа № 333/6003/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104048842> (дата звернення: 10.12.2025).

328. Ухвала Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 24 березня 2021 року (справа № 629/4058/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95769076> (дата звернення: 10.12.2025).

329. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 06 лютого 2023 року (справа № 161/324/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108793331> (дата звернення: 10.12.2025).

330. Ухвала Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 22 травня 2023 року (справа № 138/1462/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111046175> (дата звернення: 10.12.2025).

331. Ухвала Самарського районного суду м. Дніпропетровська від 09 жовтня 2019 року (справа № 206/5589/19). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/85089699> (дата звернення: 10.12.2025).

332. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 24 липня 2023 року (справа № 712/7389/23). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/112495320>.

333. Ухвала Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 23 вересня 2019 року (справа № 683/1929/19). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/84557940> (дата звернення: 10.12.2025).

334. Ухвала Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 13 березня 2023 року (справа № 723/1095/18). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/109533360> (дата звернення: 10.12.2025).

335. Ухвала Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 13 травня 2021 року (справа № 607/7954/21). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96986051> (дата звернення: 10.12.2025).

336. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10 травня 2019 року (справа № 686/11947/19). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/82305426> (дата звернення: 10.12.2025).

337. Ухвала Центрального районного суду м. Дніпра від 28 травня 2025 року (справа № 203/4781/24). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/127685948> (дата звернення: 10.12.2025).

338. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 13 лютого 2019 року (справа № 490/1001/19). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/79780129> (дата звернення: 10.12.2025).

339. Ухвала Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 26 листопада 2025 року (справа № 709/1739/23). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/132188330> (дата звернення: 10.12.2025).

340. Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова від 01 березня 2018 року (справа № 466/9314/14-к). URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/72544336> (дата звернення: 10.12.2025).

341. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2016. 248 с.
342. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків: Фактор, 2013. 96 с.
343. Фастовець В. Співвідношення понять «показання» та «пояснення» у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 79-85.
344. Федорів І. Я. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 301-307.
345. Фігурський В. М. Загальні положення проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89, ч. 3. С. 444-455.
346. Фоміна Т. Г., Юхно О. О. Проблемні аспекти нового Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення статусу обвинуваченого. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 192-195.
347. Фулей Т. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово національної школи суддів*. 2013. №. 2 (3). С. 107-115.
348. Хахуцьк О. Ю. Речові докази у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Адвокат*. 2013. № 6. С. 46-48.
349. Хижна О. Р. Показання підозрюваного, обвинуваченого як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 3. С. 207-212.
350. Хижна О. Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як засада у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2018. 269 с.
351. Хижна О. Р. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2015. № 6, ч. 2. С. 196-200.

352. Хижна О., Омельченко О. Реалізація засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї на стадії досудового розслідування. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 1 (26). С. 69-83.

353. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2. С. 28-36.

354. Черняк Н. П. Сучасні проблеми забезпечення права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 5. Том 2. С. 177-180.

355. Шепітько І. І. Судовий допит у змагальному кримінальному провадженні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2018. Вип. 6. С. 157-168.

356. Шепітько І. І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2018. 269 с.

357. Шибіко В. П. Свідок як суб'єкт свободи від самообвинувачення у кримінальному процесі. *Проблеми правознавства*. 1991. № 52. С. 70-74.

358. Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151-156.

359. Шило О. Г. Речові докази як процесуальне джерело доказів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 6 (144). С. 76-83.

360. Шкелебей В. А. Способи та порядок вручення письмового повідомлення про підозру. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 110-114.

361. Шминдрук О. Ф. Підготовче провадження в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 19 с.

362. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82-86.

363. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40-48.

364. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномену доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 95-104.

365. Юдківська А. Привілей проти самообвинувачення – в пошуках принципу. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2. С. 138-145.

366. Янович Ю. П. Функціональне призначення захисника в кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 200-203.

367. Яновська О. Г. Забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: актуальна практика Верховного Суду. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1339780> (дата звернення: 10.12.2025).

368. Яновська О. Г. Окремі аспекти порушення права підозрюваного (обвинуваченого) на захист в кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 99-105.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Барабанова Д. А. Проблеми реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 697-701.

DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.116

URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/118.pdf>

2. Barabanova D. A. Procedural status of the suspect, the accused: essence, structure and temporal boundaries. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 11 (52). С. 34-45.

DOI: 10.52058/2786-6025-2025-11(52)-34-45

URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/32364/32316>

3. Барабанова Д. А. Правова природа та доказове значення вербальних повідомлень підозрюваного під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Наукові перспективи*. 2025. № 11 (65). С. 1073-1082.

DOI: 10.52058/2708-7530-2025-11(65)-1073-1082

URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/32666/32623>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Барабанова Д. А. Надання доказів у кримінальному провадженні: відмежування від інших понять. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 324-325.

5. Барабанова Д. А. Окремі аспекти тлумачення права на захист у практиці Європейського суду з прав людини. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXVII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів ХУУП імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, 10 березня 2023 року)*. Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 41-42.

6. Барабанова Д. А. Правило Міранди і свобода від самовикриття. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 червня 2023 року)*. Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 40-42.

7. Барабанова Д. А. Тлумачення свободи від самовикриття у практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять другі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року)*. Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 216-218.

8. Барабанова Д. А. Правова природа надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки. Забезпечення правопорядку в Україні та світі: виклики сьогодення: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять треті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 року)*. Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 118-119.

9. Барабанова Д. А. Проблеми примусового отримання доказів від підозрюваного. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 25 квітня 2025 року)*. Харків: ДБУ, 2025. С. 426-430.

10. Барабанова Д. А. Проблеми надання підозрюваним біологічних зразків для експертного дослідження. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції:*

збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 30 травня 2025 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 109-110.

11. Krushynskyi S., Barabanova D. The subject of evidence providing by suspect and accused in criminal proceedings in Ukraine. *New Horizons in Research and Development: Proceedings of the International Scientific Conference* (Rotterdam, Netherlands, 24 July 2025). Bookmundo, 2025. P. 110-112.

ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ**«Про внесення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України» (щодо удосконалення регулювання права на захист та права на надання доказів)**

Верховна Рада України **постановляє:**

Внести до Кримінального процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2013, №№ 9-13, ст. 88):

1) частину першу статті 3 доповнити пунктом 7-1 такого змісту:

«7-1) захист – процесуальна діяльність сторони захисту, що спрямована на спростування підозри, обвинувачення, протистояння іншим формам кримінального переслідування, виявлення обставин, що виправдовують особу, виключають або пом'якшують її відповідальність, пом'якшують покарання або інші заходи кримінально-правового характеру з метою недопущення порушення, а також відновлення порушених прав і законних інтересів особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування».

У зв'язку з цим пункт 7-1 частини першої статті 3 вважати пунктом 7-2;

2) частину першу статті 3 доповнити пунктом 9-1 такого змісту:

«9-1) кримінальне переслідування – це процесуальна діяльність сторони обвинувачення, що спрямована на викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення, обґрунтування її підозри, обвинувачення, доведення її винуватості у вчиненні кримінального правопорушення з метою притягнення до кримінальної відповідальності, чи встановлення факту вчинення особою іншого суспільно небезпечного діяння з метою застосування до неї заходів кримінально-правового характеру»;

3) викласти статтю 18 у такій редакції:

«1. Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена надавати пояснення,

показання, речі або документи, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення.

2. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, відмовитися надавати речі або документи, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена надавати пояснення, показання, речі або документи, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення.

4. Слідчий, дізнавач, прокурор перед початком кожної слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь підозрюваний, зобов'язані повідомити підозрюваного про його право не говорити нічого з приводу підозри проти нього, відмовитися надавати пояснення чи відповідати на запитання, а також про можливі наслідки його мовчання»;

4) частину першу статті 20 викласти у такій редакції:

«1. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, інша особа, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування, має право на захист, яке полягає у наданні їй можливості бути негайно і детально поінформованою про характер і причини підозри, обвинувачення чи кримінального переслідування в іншій формі, захищати себе особисто та/або користуватися правничою допомогою захисника, брати участь у процесі доказування, зокрема, збирати і надавати докази, реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом, а також вчиняти інші дії, що не заборонені цим Кодексом і не порушують права, свободи та законні інтереси інших осіб»;

5) пункт 8 частини 3 статті 42 викласти у такій редакції:

«збирати і надавати слідчому, прокурору, слідчому судді речі і документи, що мають значення для кримінального провадження»;

6) пункт 2 частини 4 статті 42 викласти у такій редакції:

«збирати і надавати суду речі і документи, що мають значення для кримінального провадження»;

7) частину першу статті 86 доповнити реченням другим такого змісту:

«Доказ, отриманий стороною захисту, визнається допустимим, якщо під час його отримання не було порушено права людини».

8) частину другу статті 91 викласти у такій редакції:

«2. Доказування полягає у збиранні, перевірці, оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обсязі достатньому для прийняття законних, обґрунтованих, справедливих процесуальних рішень»;

9) викласти останній абзац частини четвертої статті 291 у такій редакції:

«Надання суду інших матеріалів досудового розслідування, речей чи документів до початку судового провадження забороняється»;

10) доповнити Кодекс статтею 298-4 такого змісту:

«Стаття 298-4. Отримання пояснень від особи

1. Пояснення від особи можуть бути отримані усно або письмово у будь-якому місці за погодженням із особою, у тому числі й на місці події кримінального проступку. Перед отриманням пояснень особі роз'яснюються її права, зокрема, право відмовитися надавати пояснення або відмовитися відповідати на окремі запитання.

2. Хід і результати отримання усних пояснень від особи фіксуються у протоколі, який повинен відповідати вимогам статті 104 цього Кодексу. Фіксування отримання пояснень від особи може здійснюватися за допомогою технічних засобів.

3. Особа має право надати письмові пояснення. Письмові пояснення підписуються особою, яка їх надала».

У зв'язку з цим статті 298-4, 298-5 вважати відповідно статтями 298-5, 298-6;

10) доповнити статтю 315 новою частиною четвертою такого змісту:

«Під час підготовчого провадження суд за клопотанням учасників судового провадження має право витребувати, а учасники кримінального провадження мають право надати суду матеріали досудового розслідування, речі і документи, які мають значення для обґрунтування рішень, передбачених частиною третьою статті 314 цього Кодексу».

У зв'язку з цим частину четверту статті 315 вважати частиною п'ятою;

11) у пункті 15 частини першої статті 7 слово «поданні» замінити на слово «наданні»;

12) у частинах першій, третій статті 18, частині третій статті 29, пункті 5 частини третьої статті 42, пунктах 6, 9 частини першої статті 56, частині четвертій статті 65, пунктах 3, 4 частини першої статті 66, пункті 2 частини другої статті 66, пункті 2 частини п'ятої статті 71, частинах 2, 3 статті 95, пунктах 2, 4 частини третьої статті 97, пунктах 4, 5 частини другої статті 193, частині четвертій статті 208, частинах 3, 4 статті 224, частині третій статті 298-2, частині першій статті 348, частині другій статті 354, пункті 2 частини третьої статті 627 слово «давати» замінити на слово «надавати»;

13) у назві та частині другій статті 22 слова «поданні», «подання» замінити на слова «наданні», «надання» відповідно;

14) у частині другій статті 23, частині першій статті 329 слово «дають» замінити на слово «надають»;

15) у пункті 3 частини першої статті 56, пункті 3 частини другої статті 56, пункті 2 частини другої статті 60, пункті 3 частини третьої статті 64-1 слово «подавати» замінити на слово «надавати»;

16) у пункті 2 частини другої статті 88 слово «подаються» замінити на слово «надаються»;

17) у пункті 3 частини другої статті 88, частині другій статті 92 слово «подає» замінити на слово «надає»;

18) у частині третій статті 93 слово «подання» замінити на слово «надання»;

19) у частинах п'ятій, шостій, сьомій статті 95, частині першій статті 96 слово «дає» замінити на слово «надає»;

20) у пункті 2 частини другої статті 97 слова слова «подавалися», «подані» замінити на слова «надавалися», «надані» відповідно;

21) у частині шостій статті 132, частині п'ятій статті 364 слово «подати» замінити на слово «надати»;

22) у пункті 1 частини червертої, пункті 1 частини п'ятої статті 474 словосполучення «подати докази» замінити на словосполучення «надати докази»;

23) у частині другій статті 531 слово «поданих» замінити на слово «наданих»;

24) у частині тринадцятій статті 353 слово «даючи» замінити на слово «надаючи».

АДВОКАТ
ГЛАДКИЙ РУСЛАН ВІКТОРОВИЧ
СВІДОЦТВО № 6817/10

+38 (097) 631-55-02
вих. № 6/н

E-mail: rynuk90@meta.ua

А К Т

**про реалізацію результатів дисертації Барабанової Д.А. на тему
«Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб захисту
у кримінальному провадженні»**

Цим актом засвідчую, що результати дисертаційного дослідження, розроблені Барабановою Діаною Анатоліївною за темою «Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб захисту у кримінальному провадженні» впроваджені у діяльність АДВОКАТСЬКОГО БЮРО «РУСЛАНА ГЛАДКОГО».

Зокрема, заслуговують на увагу підхід дисертантки щодо необхідності здійснення захисту у кримінальному провадженні у будь-яких формах, що не суперечать закону (на основі принципу «дозволено все, що не заборонено законом»), обґрунтування нового підходу до оцінки допустимості доказів, зібраних стороною захисту, висновки та узагальнення щодо реалізації підозрюваним, обвинуваченим права на захист, права надавати докази, права не свідчити проти себе. В роботі з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та правових позицій Верховного Суду розвиваються ідеї дотримання прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні.

У дисертаційному дослідженні констатовано окремі недоліки чинного кримінального процесуального законодавства. Зокрема, варті уваги пропозиції щодо визначення поняття «захист» серед основних термінів КПК, більш детального урегулювання змісту права підозрюваного, обвинуваченого на захист та інші.

Надані для ознайомлення наукові публікації за темою дисертації можуть використовуватися для періодичного підвищення кваліфікації адвокатів.

Зокрема, як з теоретичної, так і з практичної точки зору варті уваги такі наукові публікації дисертантки:

1. Барабанова Д. А. Проблеми реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 697-701.

2. Barabanova D. A. Procedural status of the suspect, the accused: essence, structure and temporal boundaries. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 11 (52). С. 34-45.

3. Барабанова Д. А. Правова природа та доказове значення вербальних повідомлень підозрюваного під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Наукові перспективи*. 2025. № 11 (65). С. 1073-1082.

4. Барабанова Д. А. Надання доказів у кримінальному провадженні: відмежування від інших понять. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 324-325.

5. Барабанова Д. А. Окремі аспекти тлумачення права на захист у практиці Європейського суду з прав людини. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXVII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів ХУУП імені Леоніда Юзькова* (м. Хмельницький, 10 березня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 41-42.

6. Барабанова Д. А. Правило Міранди і свобода від самовикриття. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 26 червня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 40-42.

7. Барабанова Д. А. Тлумачення свободи від самовикриття у практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять другі осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 216-218.

8. Барабанова Д. А. Правова природа надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки. Забезпечення правопорядку в Україні та світі: виклики сьогодення*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять треті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 118-119.

9. Барабанова Д. А. Проблеми примусового отримання доказів від підозрюваного. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 25 квітня 2025 року). Харків: ДБУ, 2025. С. 426-430.

10. Барабанова Д. А. Проблеми надання підозрюваним біологічних зразків для експертного дослідження. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 30 травня 2025 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 109-110.

11. Krushynskiy S., Barabanova D. The subject of evidence providing by suspect and accused in criminal proceedings in Ukraine. *New Horizons in Research and Development: Proceedings of the International Scientific Conference* (Rotterdam, Netherlands, 24 July 2025). Bookmundo, 2025. P. 110-112.

Адвокат

08.12.2025

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
 ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29000. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
 E-mail: info@univer.km.ua. Розрахунковий рахунок UA 598201720344281002200032328 в ДКСУ у м. Києві.
 МФО 820172. Код ЄДРПОУ 14163438

№ _____
 На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
 ректор університету

Олег ОМЕЛЬЧУК

Омельчук 2025 р.

А К Т

**про реалізацію результатів наукових досліджень
 Барабанової Діани Анатоліївни
 на тему «Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як
 спосіб захисту у кримінальному провадженні»**

Комісія у складі: декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: професорки кафедри кримінального права та процесу, докторки юридичних наук, професорки Циганюк Юлії Володимирівни, доцентки кафедри кримінального права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Присяжної Анни Василівни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Барабановою Діаною Анатоліївною наукові положення і висновки з теми «Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб захисту у кримінальному провадженні» були детально вивчені колективом кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертанткою було надано комісії для ознайомлення наукові публікації, які відображають основний зміст дисертаційного дослідження:

1. Барабанова Д. А. Проблеми реалізації права підозрюваного (обвинуваченого) на подання доказів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 697-701.

2. Barabanova D. A. Procedural status of the suspect, the accused: essence, structure and temporal boundaries. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 11 (52). С. 34-45.
3. Барабанова Д. А. Правова природа та доказове значення вербальних повідомлень підозрюваного під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Наукові перспективи*. 2025. № 11 (65). С. 1073-1082.
4. Барабанова Д. А. Надання доказів у кримінальному провадженні: відмежування від інших понять. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 324-325.
5. Барабанова Д. А. Окремі аспекти тлумачення права на захист у практиці Європейського суду з прав людини. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXVII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів ХУУП імені Леоніда Юзькова* (м. Хмельницький, 10 березня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 41-42.
6. Барабанова Д. А. Правило Міранди і свобода від самовикриття. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 26 червня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 40-42.
7. Барабанова Д. А. Тлумачення свободи від самовикриття у практиці Європейського суду з прав людини та Верховного Суду. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять другі осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 216-218.
8. Барабанова Д. А. Правова природа надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки. Забезпечення правопорядку в Україні та світі: виклики сьогоднішнього дня: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять треті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 118-119.
9. Барабанова Д. А. Проблеми примусового отримання доказів від підозрюваного. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 25 квітня 2025 року). Харків: ДБУ, 2025. С. 426-430.
10. Барабанова Д. А. Проблеми надання підозрюваним біологічних зразків для експертного дослідження. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції:*

збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 30 травня 2025 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 109-110.

11. Krushynskiy S., Varabanova D. The subject of evidence providing by suspect and accused in criminal proceedings in Ukraine. *New Horizons in Research and Development: Proceedings of the International Scientific Conference* (Rotterdam, Netherlands, 24 July 2025). Bookmundo, 2025. P. 110-112.

Матеріали, подані здобувачкою, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Теорія і практика кримінально-процесуального доказування», «Кримінальне процесуальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Процесуальні рішення у кримінальному провадженні», «Основи кримінального процесу» у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

Теоретичні положення та висновки, запропоновані Барабановою Д. А., використовуються для підготовки робочих програм та силябусів із навчальних дисциплін «Теорія і практика кримінально-процесуального доказування», «Кримінальне процесуальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Процесуальні рішення у кримінальному провадженні», «Основи кримінального процесу» для студентів юридичного факультету денної та заочної форм навчання. Включення до зазначених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, які навчаються за спеціальностями D8 Право і D9 Міжнародне право.

Голова комісії

декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії

професорка кафедри кримінального
права та процесу
докторка юридичних наук, професорка

Юлія ЦИГАНЮК

доцентка кафедри кримінального
права та процесу
кандидатка юридичних наук, доцентка

Анна ПРИСЯЖНА

Підпис:
 Заступниця:
 Голова комісії:

Підпис:
 Заступниця:
 Голова комісії:

Підпис:
 Заступниця:
 Голова комісії:

АНКЕТА ОПИТУВАННЯ**«Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції»**

Шановний респонденте! На кафедрі кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова виконується дисертаційне дослідження проблем надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб захисту у кримінальному провадженні.

Проведення наукового дослідження без урахування думки практичних працівників буде однобічним, а результати такого дослідження – недостатньо обґрунтованими. У зв'язку з цим, просимо Вас допомогти у дослідженні зазначеної проблематики, надавши відповіді на поставлені в анкеті запитання.

Анкетування є анонімним. Його результати будуть використані в узагальненому вигляді виключно у цілях, пов'язаних із відповідним науковим дослідженням.

1. Вкажіть Вашу професійну приналежність:

- суддя
- прокурор
- адвокат
- слідчий, дізнавач, оперативний працівник
- науково-педагогічний працівник

2. Чи вважаєте Ви доцільним визначити поняття «захист» серед основних термінів КПК (ст. 3 КПК України)?

- так, повністю підтримую таку думку
- ні, не підтримую таку думку
- вважаю, що це ні на що не впливає

3. Чи вважаєте Ви виправданою адвокатську монополію на здійснення захисту у кримінальному провадженні?

- так, оскільки такий підхід забезпечує кваліфікованість та ефективність захисту
- ні, до здійснення функції захисту у кримінальному провадженні варто допустити будь-яких фахівців у галузі права
- ні, до здійснення функції захисту у кримінальному провадженні варто допустити близьких родичів
- до здійснення функції захисту у кримінальному провадженні варто допустити інших осіб, але лише за умови обов'язкової участі адвоката

4. Чи повинна, на Ваш погляд, застосовуватись вимога допустимості доказів до матеріалів, зібраних стороною захисту?

- так, вимога допустимості повинна застосовуватись до усіх доказів, незалежно від того, ким вони отримані

- ні, оскільки Конституція України вимагає лише, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях

- потрібно передбачити, що матеріали, зібрані стороною захисту, є допустимими доказами, якщо під час їх отримання не було порушено права, свободи та законні інтереси інших осіб

5. Чи вважаєте Ви правильним, щоб захист у кримінальному провадженні здійснювався у будь-яких формах, що не суперечать закону?

- так, до діяльності сторони захисту потрібно застосовувати принцип «дозволено все, що не заборонено законом»

- ні, захист у кримінальному провадженні може здійснюватися тільки способами, прямо передбаченими процесуальним законом

- вважаю, що в КПК України потрібно детально врегулювати процесуальні дії, зокрема в частині порядку збирання доказів, сторони захисту

6. Чи підтримуєте Ви думку про необхідність забезпечення єдності юридичної термінології у різних за юридичною силою нормативно-правових актах?

- так, це забезпечує правильне розуміння змісту закону та його однакове тлумачення

- ні, вважаю допустимим використання дещо видозміненої юридичної термінології

- важко відповісти

7. Чи підтримуєте Ви думку, що поняттям «надання доказів» повинні охоплюватися будь-які можливі докази у формі речей, документів, вербальних відомостей?

- так, підтримую таку думку повністю

- ні, поняття «надання доказів» поширюється лише на матеріальні об'єкти (речі і документи)

- важко відповісти

8. Чи вважаєте Ви надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів способом захисту у кримінальному провадженні?

- так, це один зі способів захисту
- ні, це не є спосіб захисту
- важко відповісти

9. Чи вважаєте Ви виправданим жорстке регулювання системи процесуальних джерел доказів?

- так, унормування виключного переліку процесуальних джерел доказів є доцільним
- ні, вважаю, що перелік процесуальних джерел доказів має бути відкритим
- вважаю, що перелік процесуальних джерел доказів взагалі не потрібно урегульовувати

10. Який Ваш погляд на трактування поняття «показання»?

- під «показаннями» слід розуміти лише відомості, повідомлені під час допиту
- під «показаннями» слід розуміти відомості, повідомлені під час будь-якої слідчої (розшукової) дії
- під «показаннями» слід розуміти будь-які вербальні повідомлення, здійснені протягом кримінального провадження

11. Яка, на Ваш погляд, правова природа вербальних повідомлень (відомостей), зроблених підозрюваним під час огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, освідування тощо?

- такі повідомлення слід вважати показаннями
- такі повідомлення слід вважати поясненнями
- такі повідомлення взагалі не мають доказового значення

12. Чи може суд обґрунтовувати своє рішення вербальними повідомленнями (відомостями), зробленими підозрюваним під час огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, освідування тощо?

- ні, адже суд може обґрунтовувати свої висновки лише показаннями, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання
- так, за умови, що ці відомості зафіксовані у протоколі слідчої (розшукової) дії
- так, за умови, що відповідна слідча (розшукова) дія фактично не підміняла допит, а відомості зафіксовані у протоколі

13. Чи потрібно, на Вашу думку, попереджати підозрюваного про право на мовчання не лише під час допиту, а й у процесі інших слідчих (розшукових) дій?

- ні, вважаю, що ця гарантія поширюється виключно на випадок проведення допиту

- так, підозрюваний має право не свідчити проти себе і про це право він повинен бути поінформований під час кожної слідчої (розшукової) дії

- підозрюваного достатньо поінформувати про право не свідчити проти себе під час повідомлення про підозру, а користуватись цим правом він може під час будь-якої слідчої (розшукової) дії

14. Чи повинна, на Вашу думку, поширюватись сфера дії засади свободи від самовикриття не лише на надання показань, пояснень, а і на надання інших доказів?

- ні, свобода від самовикриття поширюється виключно на надання особою показань, пояснень

- так, свобода від самовикриття повинна поширюватися на будь-які докази (документи, речові докази, порівняльні зразки)

- так, свобода від самовикриття повинна поширюватися інші докази, окрім тих, які існують незалежно від волі підозрюваного

15. Як, на Вашу думку, слід назвати процесуальну дію, в ході якої підозрюваний надає слідчому, прокурору докази (речі або документи), а останні приймають відповідні матеріали?

- надання доказів (речей чи документів)

- отримання доказів (речей чи документів)

- вилучення доказів (речей чи документів)

- добровільна видача доказів (речей чи документів)

16. Як, на Ваш погляд, правильно процесуально оформити надання підозрюваним доказів (речей чи документів) слідчому, дізнавачу, прокурору?

- скласти протокол надання речей чи документів

- скласти протокол прийняття речей чи документів

- скласти протокол вилучення речей чи документів

- скласти акт

- прийняти без процесуального оформлення і доєднати до матеріалів досудового розслідування

17. Чи потрібно від підозрюваного, який надає речі або документи, отримати відомості щодо обставин їх виявлення та походження?

- так, обов'язково потрібно провести допит з цього приводу
- так, у підозрюваного потрібно отримати відповідні пояснення
- на розсуд слідчого, дізнавача, прокурора
- ні, отримувати такі відомості не потрібно

18. Чи порушується, на Ваш погляд, засада свободи від самовикриття у разі примусового відібрання біологічних зразків у підозрюваного?

- так, порушується за будь-яких обставин
- ні, не порушується за будь-яких обставин
- ні, не порушується за умови, що під час їх відібрання не завдається шкода здоров'ю особи

19. Чи може, на Вашу думку, проводитись перехресний допит обвинуваченого в суді?

- ні, такий вид допиту передбачений лише для свідків і потерпілого
- так, але лише стороною захисту
- так, може проводитись як стороною обвинувачення, так і стороною захисту

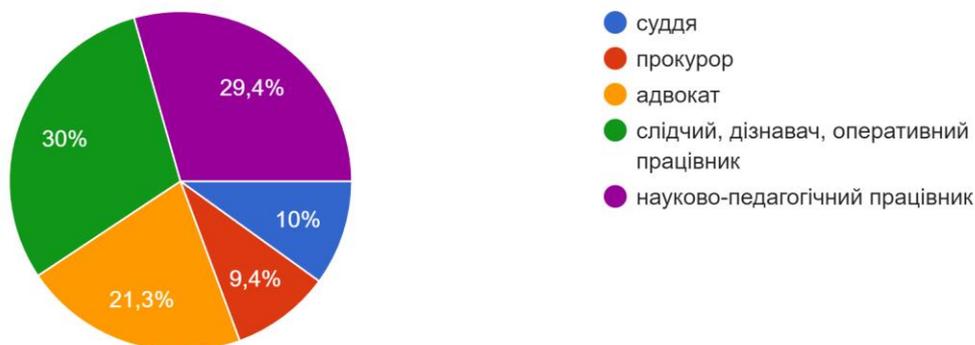
20. Як Ви вважаєте, чи обов'язковим є проведення допиту обвинуваченого, якщо суд приймає рішення про дослідження доказів у порядку ч. 3 ст. 349 КПК України?

- так, обов'язковий
- ні, не обов'язковий
- на розсуд суду

РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ
«Надання доказів підозрюваним (обвинуваченим) як спосіб захисту
у кримінальному провадженні»

Вкажіть Вашу професійну приналежність:

160 відповідей

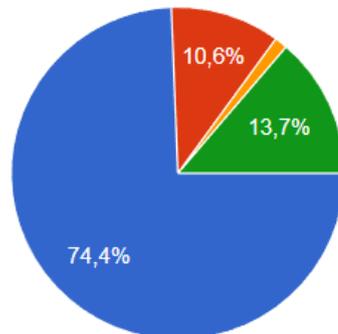
Чи вважаєте Ви доцільним визначити поняття "захист" серед основних термінів КПК (ст. 3 КПК України)?

160 відповідей

Чи вважаєте Ви виправданою адвокатську монополію на здійснення захисту у кримінальному провадженні?

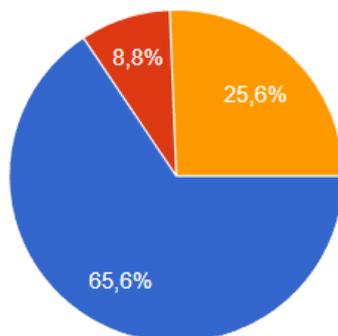
160 відповідей

- так, оскільки такий підхід забезпечує кваліфікованість та ефективність захисту
- ні, до здійснення функції захисту у кримінальному провадженні варто допустити будь-яких фахівців у галузі...
- ні, до здійснення функції захисту у кримінальному провадженні варто допустити фахівців з інших галузей права
- до здійснення функції захисту у кримінальному провадженні варто допустити фахівців з інших галузей права

Чи повинна, на Ваш погляд, застосовуватись вимога допустимості доказів до матеріалів, зібраних стороною захисту?

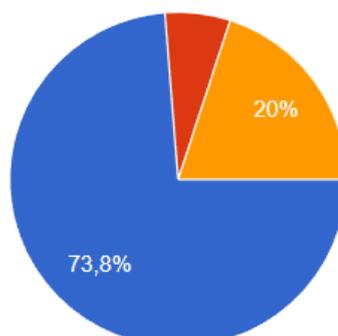
160 відповідей

- так, вимога допустимості повинна застосовуватись до усіх доказів, незалежно від того, ким вони отримані
- ні, оскільки Конституція України вимагає лише, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на доказах, отриманих незаконним шляхом
- потрібно передбачити, що матеріали, зібрані стороною захисту, є допустимими доказами, якщо під час їх отримання не було порушено прав людини

Чи вважаєте Ви правильним, щоб захист у кримінальному провадженні здійснювався у будь-яких формах, що не суперечать закону?

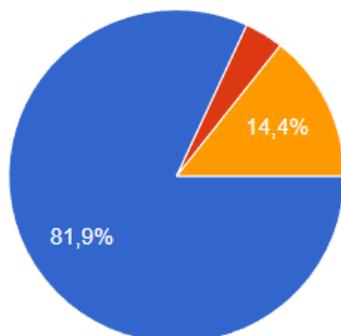
160 відповідей

- так, до діяльності сторони захисту потрібно застосовувати принцип «дозволено все, що не заборонено законом»
- ні, захист у кримінальному провадженні може здійснюватися тільки способами, прямо передбаченими процесуальним законодавством
- вважаю, що в КПК України потрібно детально врегулювати процесуальні дії, зокрема в частині порядку збирання доказів

Чи підтримуєте Ви думку про необхідність забезпечення єдності юридичної термінології у різних за юридичною силою нормативно-правових актах?

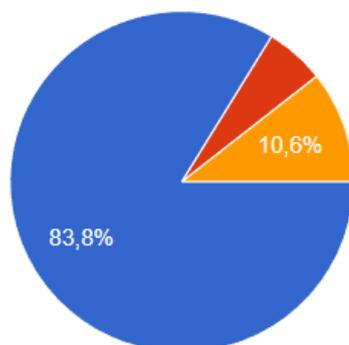
160 відповідей

- так, це забезпечує правильне розуміння змісту закону та його однакове тлумачення
- ні, вважаю допустимим використання дещо видозміненої юридичної термінології
- важко відповісти

Чи вважаєте Ви надання підозрюваним (обвинуваченим) доказів способом захисту у кримінальному провадженні?

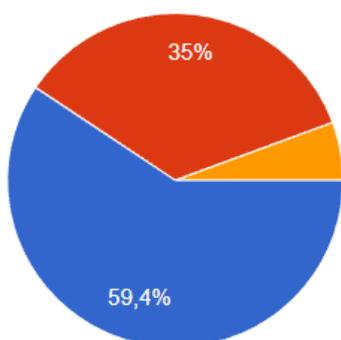
160 відповідей

- так, це один зі способів захисту
- ні, це не є спосіб захисту
- важко відповісти

Чи вважаєте Ви виправданим жорстке регулювання системи процесуальних джерел доказів?

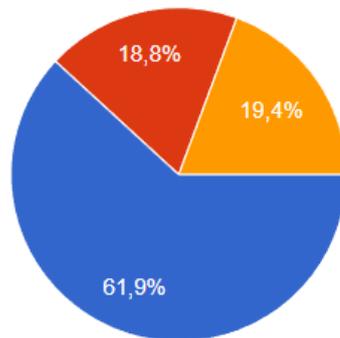
160 відповідей

- так, унормування виключного переліку процесуальних джерел доказів є доцільним
- ні, вважаю, що перелік процесуальних джерел доказів має бути відкритим
- вважаю, що перелік процесуальних джерел доказів взагалі не потрібно урегулювати

Який Ваш погляд на трактування поняття "показання"?

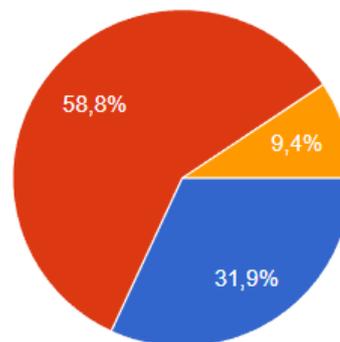
160 відповідей

- під "показаннями" слід розуміти лише відомості, повідомлені під час допиту
- під "показаннями" слід розуміти відомості, повідомлені під час будь-якої слідчої (розшукової) дії
- під "показаннями" слід розуміти будь-які вербальні повідомлення, здійснені протягом кримінального провадження

Яка, на Ваш погляд, правова природа вербальних повідомлень (відомостей), зроблених підозрюваним під час огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, освідування тощо?

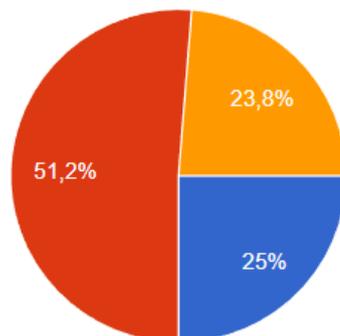
160 відповідей

- такі повідомлення слід вважати показаннями
- такі повідомлення слід вважати поясненнями
- такі повідомлення взагалі не мають доказового значення

Чи може суд обґрунтовувати своє рішення вербальними повідомленнями (відомостями), зробленими підозрюваним під час огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, освідування тощо?

160 відповідей

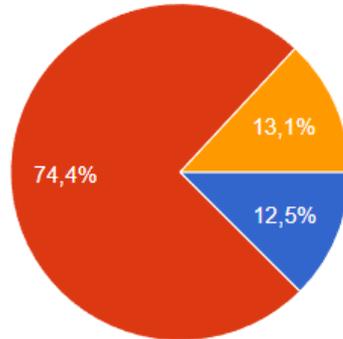

- ні, адже суд може обґрунтовувати свої висновки лише показаннями, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання
- так, за умови, що ці відомості зафіксовані у протоколі слідчої (розшукової) дії
- так, за умови, що відповідна слідча (розшукова) дія фактично не підміняла допит, а відомості зафіксовані у протоколі

Чи потрібно, на Вашу думку, попереджати підозрюваного про право на мовчання не лише під час допиту, а й у процесі інших слідчих (розшукових) дій?

 Копіювати діаграм

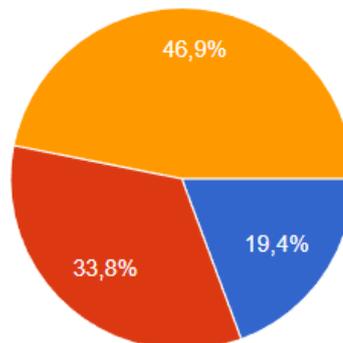
160 відповідей

- ні, вважаю, що ця гарантія поширюється виключно на випадок проведення допиту
- так, підозрюваний має право не свідчити проти себе і про це право він повинен бути поінформований під час кожної слідчої (розшукової) дії
- підозрюваного достатньо поінформувати про право не свідчити проти себе під час повідомлення про підозру, а користуватись цим право...

Чи повинна, на Вашу думку, поширюватись сфера дії засади свободи від самовикриття не лише на надання показань, пояснень, а і на надання інших доказів?

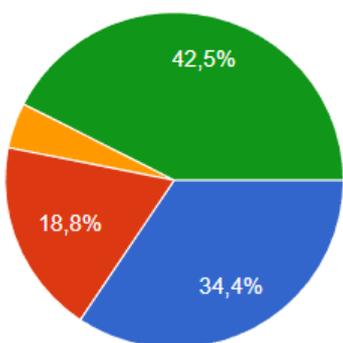
160 відповідей

- ні, свобода від самовикриття поширюється виключно на надання особою показань, пояснень
- так, свобода від самовикриття повинна поширюватися на будь-які докази (документи, речові докази, порівняльні зразки)
- так, свобода від самовикриття повинна поширюватися інші докази, окрім тих, які існують незалежно від волі підозрюваного

Як, на Вашу думку, слід назвати процесуальну дію, в ході якої підозрюваний надає слідчому, прокурору докази (речі або документи), а останні приймають відповідні матеріали?

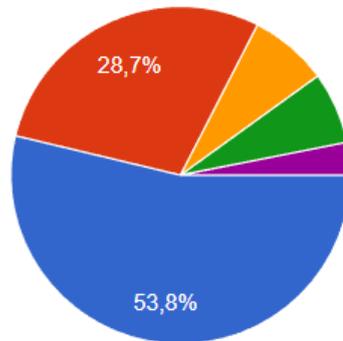
160 відповідей

- надання доказів (речей чи документів)
- отримання доказів (речей чи документів)
- вилучення доказів (речей чи документів)
- добровільна видача доказів (речей чи документів)

Як, на Ваш погляд, правильно процесуально оформити надання підозрюваним доказів (речей чи документів) слідчому, дізнавачу, прокурору?

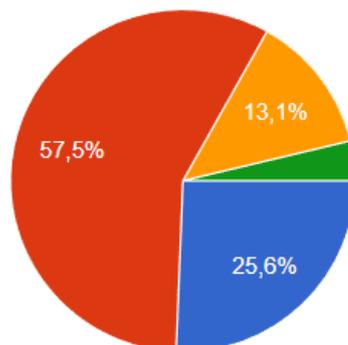
160 відповідей

- скласти протокол надання речей чи документів
- скласти протокол отримання речей чи документів
- скласти протокол вилучення речей чи документів
- скласти акт
- прийняти без процесуального оформлення і доєднати до матеріалів досудового розслідування

Чи потрібно від підозрюваного, який надає речі або документи, отримати відомості щодо обставин їх виявлення та походження?

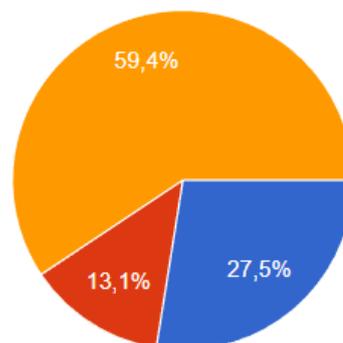
160 відповідей

- так, обов'язково потрібно провести допит з цього приводу
- так, у підозрюваного потрібно отримати відповідні пояснення
- на розсуд слідчого, дізнавача, прокурора
- ні, отримувати такі відомості не потрібно

Чи порушується, на Ваш погляд, засада свободи від самовикриття у разі примусового відібрання біологічних зразків у підозрюваного?

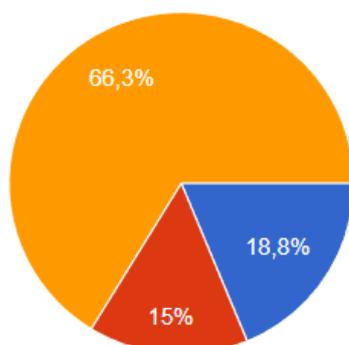
160 відповідей

- так, порушується за будь-яких обставин
- ні, не порушується за будь-яких обставин
- ні, не порушується за умови, що під час їх відібрання не завдається шкода здоров'ю особи

Чи може, на Вашу думку, проводитись перехресний допит обвинуваченого в суді?

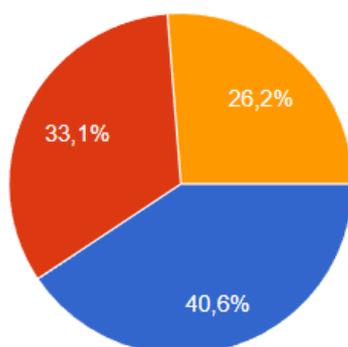
160 відповідей

- ні, такий вид допиту передбачений лише для свідків і потерпілого
- так, але лише стороною захисту
- так, може проводитись як стороною обвинувачення, так і стороною захисту

Як Ви вважаєте, чи обов'язковим є проведення допиту обвинуваченого, якщо суд приймає рішення про дослідження доказів у порядку ч. 3 ст. 349 КПК України?

160 відповідей

- так, обов'язковий
- ні, не обов'язковий
- на розсуд суду